

Majda Hrženjak, Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek,
Darja Zaviršek

Romi v Ljubljani – različnost perspektiv

Zaključno poročilo raziskovalnega projekta RP 2/07

Projekt je financirala Mestna občina Ljubljana in sofinanciral Open Society Institute

Koordinator projekta: Mirovni inštitut, Ljubljana

Projektni partner: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vodja projekta: Dr. Majda Hrženjak

Raziskovalna skupina: dr. Jelka Zorn, mag. Špela Urh, mag. Ana M. Sobočan, mag. Petra Videmšek, dr. Darja Zaviršek, Brankica Petković, mag. Neža Kogovšek, Saša Panič, Romana Zajec

Ljubljana, December 2008

Kazalo

Povzetek	6
Summary	7
Uvod (Majda Hrženjak)	9
I. del: Imigranti, delavci, Romi: sovpadanje marginaliziranih družbenih položajev Romov v Ljubljani (Majda Hrženjak)	15
1. Metodološki zaznamek.....	15
1.1. Poudarek na kvalitativnih metodoloških instrumentih	15
1.2. Intervjuji z ljubljanskimi romskimi društvi.....	17
1.3. Fokusne skupine in biografske naracije.....	18
1.4. Oblikovanje vzorca	21
1.5. Potek terena	23
2. Število Romov v Ljubljani: siva pega statistik	26
3. Nekatero determinante položaja Romov v Ljubljani.....	34
3.1. Migracije kot vir heterogenosti	34
3.2. Kulturne distance	39
3.3. Verska heterogenost	41
3.4. Asimilacija namesto integracije.....	42
3.5. Vztrajnost specifičnega vzorca poročanja	42
3.6. Združevanje družin	44
3.7. Nedostopnost trga dela.....	46
3.8. Neurejenost osebnih pravnih statusov	49
3.9. Geta tudi v Ljubljani.....	50
3.10. Solidarnost med Romi nadomešča javne podporne programe.....	52
4. Naracije romskih družin v Ljubljani	54
4.1. Družina B. – združitev družine	54
4.2. Družina L. – uspešni podjetniki.....	56

4.3.	Družina E. –revščina	56
4.4.	Družina A. – nedokumentiranost in nepismenost.....	58
4.5.	Družina K. – izbris	58
4.6.	Družina Š. – zavrjnjeni prosilci za azil	59
5.	Romska društva v Ljubljani – potenciali za politično subjektivizacijo	62
5.1.	Mapiranje ljubljanskih romskih društev	63
5.2.	Odnos med ljubljanskimi romskimi društvi in Zvezo Romov Slovenije (ZRS)	66
5.3.	Politična participacija Romov v Sloveniji - še vedno ujeta v koncept avtohtonosti	67
5.4.	Krepitev potencialov romskih društev	71
II. del: Pravica do mesta? Romi v Ljubljani iz perspektive socialnega dela (Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek, Darja Zaviršek)		73
1.	Teoretični razmislek: Socialno vključevanje kot poglavitno načelo socialnega dela in etnično občutljivo socialno delo.....	73
2.	Metodologija raziskovalne naloge, ki se veže na socialno problematiko Romov v Ljubljani	82
2.1.	Vstop na teren	82
2.2.	Primeri iz terenskih dnevnikov	82
2.3.	Raziskovanje kot simbolno /subtilno nasilje	85
3.	Vprašanje ekonomskega, kulturnega, socialnega in simbolnega kapitala v barakarskem naselju na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a ulici.....	87
3.1.	Teoretični okvir.....	87
3.2.	Opis naselja in gospodinjstev	89
3.3.	Strategije ravnanja s stigmo	93
3.4.	Državna meja kot ovira za razvijanje družinskega socialnega kapitala oziroma socialne mreže (problem osebnih pravnih statusov)	94
3.5.	Odsotnost javnih služb, javnih prostorov in s tem povezanega socialnega kapitala	96
3.6.	Izobraževanje.....	97
3.7.	Nepismenost kot oblika spolno in generacijsko značilnega hendikepa	98
3.8.	Zahir: primer nakopičene prikrajšanosti (nepismenost, izbris, zapuščenost s strani staršev in javnih služb).....	99

3.9.	Zdravstvo in zdravje.....	103
3.10.	Zaposlitev	104
4.	Perspektiva socialnih služb: analiza ljubljanskih socialnih služb, ki delajo z Romi	106
4.1.	Odsotnost etnične statistike.....	107
4.2.	Šolanje in zaposlovanje – področji, kjer se na CSD-jih kaže največ socialnih stisk Romov v Ljubljani	110
4.3.	Vrste socialnih pomoči, ki jih za Rome najpogosteje izvajajo CSD-ji v mestu	111
4.4.	Podobe socialnih delavk in socialnih delavcev o Romih.....	114
4.5.	Potreba po specifičnih znanjih za socialno delo z Romi	115
5.	Vpliv prikrajšanosti na duševno zdravje Romov.....	118
6.	Vprašanje stanovanjske politike	129
6.1.	Pregled stanja iz vidika stanovanjskih razmer na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a (naselje 'Koželjeva').....	129
6.2.	Bivanjska problematika	131
6.3.	Segregacija in marginalizacija romskih naselij.....	134
6.4.	Vprašanja stanovanjske problematike romske populacije: mednarodna perspektiva ...	137
6.5.	Iskanje rešitev v Sloveniji in Ljubljani	141
7.	Predlogi za izboljšanje položaja Romov, ki živijo v naselju na Koželjevi in tomačevski cesti v Ljubljani	145
Zaključek: Identifikacija problemov, s katerimi se soočajo Romi v Ljubljani, in predlogi za izboljšanje njihovega položaja (Majda Hrzenjak, Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek, Darja Zaviršek).....		148
Literatura		155
Priloga 1: Lista respondentov in respondentk.....		162
Priloga 2: Mapping ljubljanskih romskih društev		165
Priloga 3: Primeri dveh podpornih projektov za romsko populacijo v Romuniji.....		166

Seznam in tabel

Tabela 1: Idealna vzorčna matrika

Tabela 2.: Realizirana vzorčna matrika

Tabela 3: Število Romov prijavljenih kot brezposlene osebe na območju Mol v letu 2006/7po spolu

Tabela 4: Število romskih učencev v OŠ po razredih v šolskem letu 2006 / 07

Tabela 5: Število romskih učencev v OŠPP v šolskem letu 2006 / 07

Tabela 6: Naraščanje št. Romov v Ljubljani po Popisih 1971, 1981, 1991

Tabela 7: Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po starosti in spolu

Tabela 8: Št opredeljenih Romov po ljubljanskih četrtnih skupnostih

Tabela 9: Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po aktivnosti in spolu

Tabela 10: Prebivalci, stari 15 let ali več, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po izobrazbi

Tabela 11: Prebivalci, stari 15 let ali več, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po poklicu

Tabela 12: Načela etnično občutljivega socialnega dela z Romi

Tabela 13: Antirasistična načela v socialnem delu

Tabela 14: Ocena števila uporabnikov romske pripadnosti CSD v Ljubljani

Tabela 15: Začaran krog izključenosti Rominj

Povzetek

Raziskava *Romi v Ljubljani - različnost perspektiv* je prva študija o Romih na območju Mestne občine Ljubljana (Mol). Ker na območju Mol, razen družine Strojan, ki tam prebiva od leta 2007, prebivajo priseljeni Romi, pričujoča študija predstavlja tudi prvo študija priseljenih Romov v Sloveniji. Zanašanje na že narejene študije torej ni bilo mogoče, potrebno je bilo organizirati terensko delo in s kvalitativnimi metodami fokusnih skupin, biografskih naracij in polstrukturiranih intervjujev dobiti neposredne informacije od priseljenih Romov in Rominj v Ljubljani. Raziskava je zajela ljubljanske Rome in Rominje, ki živijo v naseljih na Rakovi Jelši, Koželjevi in Litijski cesti kot tudi tiste, ki živijo razpršeno v individualnih bivališčih po Ljubljani. V raziskavo smo vključili Rome, ki prihajajo iz različnih matičnih držav (Srbija, Makedonija, Bosna in Hercegovina, Kosovo), pri vzorčenju pa smo upoštevali tudi enakovredno zastopanost spolov, generacij in imigrantskega staža. Namen raziskave je bil preusmeriti pozornost od dominantnega strokovnega in političnega diskurza, ki Rome folklorizira in obravnava v okvirih diskurza »socialnega problema«, k temu, kako Romi sami definirajo svoj položaj v mestu in predloge za njegovo izboljšanje. Pripovedi ljubljanskih Romov pričajo, da Romi v Ljubljani niso deležni zaščite kot posebna etnična skupnost, dodatno pa se soočajo z družbeno izključenostjo tudi kot imigranti. Tako se po eni strani soočajo s tipičnimi problemi imigrantov kot so: urejanje osebnih pravnih statusov, nezaupanje domačinov do "tujcev z Balkana", še posebej Romov, stanovanjski problemi, diskriminacija pri zaposlovanju, izjemne težave pri šolanju otrok zaradi neobvladovanja jezika in zaradi neobstoja podpornih programov, ki bi novim imigrantom omogočala brezplačen jezikovni tečaj ipd. Poleg teh specifično migrantskih situacij pa so njihove težave podobne tistim, ki pestijo tudi socialno šibkejše sloje slovenskega prebivalstva: izkoriščevalski in negotovi delovni pogoji, nizke plače, revščina, kljub trdemu delu obeh odraslih članov družine ipd. Ključni problem je v tem, da je zelo velik odstotek izmed vseh Romov v Ljubljani v položaju revnih meščanov in meščank, kar napeljuje k razmisleku o sistemski izključenosti in strukturni neenakosti pri dostopu do potrebnih resursov po principu etničnosti. Ko v študiji govorimo o politični subjektivizaciji Romov v Ljubljani, imamo v mislih predvsem njihove upravičene zahteve po priznanju in upoštevanju specifičnosti njihovega družbenega položaja kot Romov in imigrantov, po odpravljanju strukturnih neenakosti, s katerimi se soočajo, in ki preprečujejo omejenost njihovih možnosti – skratka, v mislih imamo njihovo »pravico do mesta«.

Summary

The research study *Roma in Ljubljana – Diversity of Perspectives* is the first study on Roma in the area of the City of Ljubljana (Mestna občina Ljubljana – MOL). Since Roma residing in the MOL area are, except for the Strojan family that resides there since 2007, predominantly immigrant Roma, this study is also the first study on immigrant Roma in Slovenia. Relating to existing studies was therefore not possible, it was necessary to organize field work and acquire direct information from immigrant Roma in Ljubljana by qualitative methods of focus groups, biographical narrations and semi-structured interviews. The research included Ljubljana Roma living in settlements in Rakova Jelša, Koželjeva and Litijska road as well as those living in various scattered dwellings in Ljubljana. The research includes Roma originating from various countries of origin (Serbia, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Kosovo), while in sampling equal representation of gender, generations and immigration stage was taken into account. The purpose of the research was to re-direct the attention from the dominant professional and political discourse which folklorises Roma and deals with them in the discourse framework of “social problem” towards a question how Roma define their own situation in the city and what are their proposals for its improvement. Testimonies of Ljubljana Roma show that Roma in Ljubljana do not benefit from protection as a special ethnic community, and in addition to that they are facing social exclusion as immigrants. On one hand they are facing typical problems of immigrants such as: regulation of personal legal statuses, distrust of local population towards “foreigners from the Balkans”, especially Roma, housing problems, discrimination at employment, exceptional difficulties with schooling of children due to the lack of language proficiency and due to the lack of existence of support programs which would enable a free language course for new immigrants. In addition to these specifically migration-related situations their problems are also similar to problems of socially weak groups of Slovenian population: exploitative and insecure work conditions, low salaries, poverty, in spite of hard work of both adult family members, etc. The key problem is that a very large percentage of all Roma in Ljubljana are poor city residents, which leads to a conclusion of systemic exclusion and inequality in access to necessary resources on the

grounds of ethnicity. With political subjectivization of Roma in Ljubljana, which is discussed in the study, we mean their justified claims for recognition and acknowledgement of specificity of their social situation as Roma and as immigrants, and claims for elimination of structural inequality they are facing, which perpetuates limitation of their opportunities – in short, what we have in mind is their “right to the place”.

Key words: Roma people, intersectionality, citizenship, social inclusion, social work

Uvod (Majda Hrženjak)

Raziskava *Romi v Ljubljani - različnost perspektiv* je prva študija o Romih na območju Mestne občine Ljubljana (Mol). Ker na območju Mol, razen družine Strojani, ki tam prebiva od leta 2007, prebivajo zlasti priseljeni Romi, pričujoča študija predstavlja tudi prvo študija priseljenih Romov v Sloveniji. Priseljeni Romi namreč do sedaj niso bili obravnavani niti v okviru raziskovanja niti v okviru politik zaščite romske etnične skupnosti v Sloveniji. Dejstvo, da gre za »dvakrat prvo« študijo je predstavljalo velik raziskovalni izziv. Zanašanje na že narejene študije ni bilo mogoče, potrebno je bilo organizirati terensko delo in dobiti neposredne informacije od priseljenih Romov in Rominj v Ljubljani. Iz tega pa izhajata dve pozitivni posledici za pričujočo študijo: ker se nismo opirali na že obstoječe študije, smo se vsaj do neke mere uspeli izogniti reprodukciji stereotipov o Romih, ki jih obstoječi strokovni diskurz o Romih vsebuje; ker smo informacije pridobivali neposredno od Romov in Rominj v Ljubljani, pričujoča študija v obstoječo vednost o Romih prinaša perspektive Romov. V strokovnih obravnavah Romov je namreč mogoče zaslediti skoraj popolno odstonost diskurzov, v katerih bi Romi govorili o sebi in za sebe. Namesto tega o »romski problematiki« govorijo predvsem strokovnjaki in politični predstavniki. Naš namen je bil preusmeriti pozornost od dominantnega diskurza o Romih na to, kako Romi sami definirajo svoj položaj in predloge za njegovo izboljšanje. Zato smo v pričujočo študijo vključili veliko citatov izjav Romov in Rominj, ki smo jih dobili na terenu. To pa ne pomeni, da si domišljamo, da podajamo nekakšno celovito in objektivno, vseh predsodkov osvobodeno sliko položaja Romov v Ljubljani. Prav nasprotno – temeljno kvaliteto pričujoče študije vidimo predvsem v eksplicitni kritiki obstoječih razmerij moči, ki temeljijo na etnični in »avtohtoni« hegemoniji, in v eksplicitni podpori Romom in Rominjam v Ljubljani pri njihovih predlogih in zahtevah za izboljšanje svojega položaja v mestu. Hkrati pa se zavedamo, da vsaka »ekspertiza« neizogibno vodi v kvantificiranje, kategoriziranje, posploševanje, objektiviziranje in je zato tudi sredstvo normalizacije in discipliniranja, ki je še toliko bolj učinkovito, ker govori z dozdevne pozicije moči, torej s pozicije »tistega, ki ve«. Nenazadnje, študija je bila naročena s strani ljubljanske mestne oblasti, opredeljeni pa so bili tudi njeni »uporabni« smotri: identificirati probleme Romov v Ljubljani in predlagati priporočila za izboljšanje njihovega položaja v mestu.

V slovenskem strokovnem diskurzu o Romih se precej nadrobno govori o prekmurskih in dolenjskih Romih, malo manj o gorenjskih Sintih in prav nič o priseljenih Romih, ki bivajo zlasti v urbanih območjih Maribora, Velenja, Jesenic in Ljubljane. Ta nevidnost priseljenih Romov ni naključna - ima konceptualno in ideološko podlago v delitvi na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome. Avtohtoni Romi naj bi bili tisti, ki že »več stoletij« prebivajo na ruralnih območjih Slovenije in, kot pravi Sprizer, najbolj ustrezajo zamišljeni podobi arhetipskega Roma, »ki roma po slovenskih ruralnih pokrajinah in je včasih živel v šotorih« (Sprizer 2002: 109). Neavtohtoni Romi pa naj bi po tej opredelitvi torej predstavljali priseljence z Balkana, navadne tujce in urbane marginalce. Ker se je distinkcija med t.i. avtohtonimi in neavtohtonimi Romi vzpostavljala v začetku 90-ih letih prejšnjega stoletja, torej v času utemeljevanja slovenske suverenosti na nacional(istič)nih temeljih, ta konceptualna delitev ni samo strokovna pač pa je tudi ideološka. Predstavlja izključevalni mehanizem za nekdanje sodržavljanke, migrante iz republik nekdanje Jugoslavije. Delitev na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome je v krovnem *Zakonu o romski skupnosti v Republiki Sloveniji*, ki je bil sprejet l. 2007, načelno opuščena, praktično pa še vztraja (npr. v *Zakonu o lokalni samoupravi*), predvsem pa ima posledice: v odrinjenosti priseljenih Romov do državnih programov za uveljavljanje antidiskriminacijskih načel in podporo manjšinskim pravicam, kar bi ljubljanskim Romom zagotavljalo enak položaj ne glede na njihov izvor in jih hkrati ščitilo pred prisilno asimilacijo v večinsko kulturo; in v izključenosti ljubljanskih Romov znotraj skupnosti slovenskih Romov, ki jo predstavlja Zveza Romov Slovenije.

V Sloveniji temelji zaščita pravic etničnih manjšin na načelu avtohtonosti (Komac idr. 2005). Pri zaščiti romske etnične skupnosti je to načelo, kot smo že omenili, s krovnim zakonom o romski skupnosti opuščeno. Poleg tega, da avtohtonost ostaja neopredeljen pojem, je pri romski etnični skupnosti kot neteritorialnem ljudstvu, kot narodu brez države, temeljna zadrega ta, da niso nikjer čisto zares avtohtoni. Kot je to izrazil eden od respondentov: "*Pri eni raziskavi so me vprašali ali smo avtohtoni? Ne vem, lipicanci nismo, refošk in klobase tudi ne, ne morete nas dat v to skupino. Ne moram reči, da sem avtohtoni Rom v Bosni in Hercegovini.*" Hkrati pa je v sodobnem svetu garant kulturnih, socialnih in političnih pravic status državljanstva, ne pa status avtohtonosti. Vse to nas v pričujoči študiji napeljuje k reflektiranju političnega ne zgolj socialnega položaja Romov v Ljubljani. V politikah, ki si prizadevajo za izboljšanje položaja Romov in Rominj, so za zdaj Romi v Ljubljani, tako kot tudi drugod v Sloveniji, opredeljeni predvsem skozi diskurz socialnega problema oz. socialno

ranljive skupine.¹ Čeprav tudi v pričujoči študiji ugotavljamo, da je socialni položaj Romov v Ljubljani slab in terja podporne programe, pa je kljub temu potrebno opozoriti na pasti uokvirjanja posamezne etnične skupine zgolj v diskurz socialne problematike. Obstoječi diskurz o Romih kot socialnem problemu (kot v pričujoči študiji dokazuje tudi analiza delovanja socialnih služb, ki delajo z Romi v Ljubljani) je namreč pokroviteljski diskurz, ki Rome viktimizira, jih obravnava kot pasivne prejemnike socialnih transferjev in teži k njihovi normalizaciji in asimilaciji. Ultimativni cilj diskurza o Romih kot socialnem problemu je njihova proletarizacija, torej asimilacija skozi zadovoljivo obvladovanje jezika, dokončanje vsaj osnovnega šolanja in zaposlitve na prekernih področjih dela kot sta npr. čiščenje in gradbeništvo. Pričujoča študija pokaže, da so številni Romi v Ljubljani tovrstno asimilacijo dosegli, vendar to ni rešilo njihovih problemov. Mogoče je rešilo probleme države oz. mesta, ker taki Romi niso več prejemniki socialnih podpor in ne eksistirajo na meji legalnosti. V pričujoči študiji razvijamo stališče, da je poleg socialnih podpornih programov potrebno v Ljubljani razvijati in vpeljevati tudi diskurz političnih pravic Romov kot manjšinske etnične skupnosti. V diskurzu političnih pravic Romov vidimo dopolnitev in alternativo obstoječemu diskurzu o Romih kot socialnemu problemu. Diskurz političnih pravic vzpostavlja Rome namesto kot žrtve kot enakovredne partnerje, namesto pasivnosti spodbuja njihovo opolnomočenje in samoorganizacijo, namesto normalizacije in asimilacije upošteva pravico do drugačnosti ter spodbuja razvoj alternativnih načinov socialne vključenosti Romov.

Seveda pa je pri emancipaciji Romov skozi politični participacijo potrebna previdnost, na kakšnih osnovah jo utemeljujemo. V politični teoriji je politična participacija manjšin utemeljena na konceptu multikulturalizma, ki ga Kymlicka takole argumentira: "*Legitimno in neizogibno je dopolniti tradicionalne človekove pravice z manjšinskimi pravicami. Domišljena teorija pravičnosti v multikulturnih državah bo vključevala oboje: univerzalne pravice, dodeljene posameznikom ne glede na njihovo pripadnost skupini, in skupinsko diferencirane pravice ali 'posebni status' manjšinskim kulturam*" (Kymlicka 1995: 6). Precej

---

¹ »Programi, ki jih sofinanciramo so namenjeni ljudem z raznovrstnimi težavami in tistim, ki so zaradi različnih življenjskih okoliščin (vezanih na starost, neugodno družinsko situacijo, tvegana vedenja ipd.) bolj ranljivi oz. ogroženi, in sicer: otroci in mladi; stari; ženske in otroci, ki so žrtve nasilja; ljudje z različnimi oblikami oviranosti; ljudje, ki se srečujejo s tveganji za nastanek revščine in njenimi posledicami; brezdomci in brezdomke; Romkinje in Romi; imigrantke in imigranti; ljudje s težavami v duševnem zdravju ter ljudje s težavami zaradi uživanja dovoljenih in nedovoljenih drog in z motnjami hranjenja« http://www.ljubljana.si/si/mol/mestna_uprava/ozcv/ozsv/74417/podrobno.html.

dvoumno je, kako je mogoče koncept manjšinskih pravic, ki temelji na konceptu jezikovne in kulturne enotnosti ter kolektivne identitete, dejansko uresničevati tudi pri Romih, saj Romi ne izkazujejo skupne kulturne identitete, tudi jezikovno, kulturno in versko so izrazito heterogeni. Koncept manjšinskosti Rome v bistvu nasilno homogenizira in utemeljuje njihove pravice na nekakšni romski kulturni specifičnosti oz. kulturnem esencializmu, ki jim, na dolgi rok, pravzaprav bolj škodi kot koristi, saj vodi v reprodukcijo etničnih in rasnih stereotipov. Diskurzi, ki utrjujejo homogenost sicer izjemno raznolike skupine Romov, služijo predvsem vzpostavljanju podobe Romov kot »drugih in drugačnih« in utrjevanju nepremostljivih prepadov med »njimi in nami«. Ravno enotnost in homogenost romske populacije v Ljubljani je eden od ključnih mitov, ki ga v pričujoči študiji razgrajujemo. Paradokсно pa je ravno homogena kulturna identiteta, ki naj bi bila specifična v odnosu do večinske kulture, in hkrati Romom intrinzična, postala tudi politični projekt romskih aktivistov, na katerih utemeljujejo svoje zahteve po pripoznanju (Vermeersch 2005: 451). Gre za neke vrste »strateški esencializem«, ki pa je izjemno dvoumno početje. Romski aktivisti se namreč v težnji po emancipaciji Romov angažirajo v identitetnih politikah in utemeljujejo zahtevo po političnem pripoznanju s specifično romsko kulturno identiteto. S tem pa vzpostavljajo Rome poenostavljeno, kot koherentno in od večinske družbe drugačno skupino s skupnimi lastnostmi kot so marginalnost, skupna kultura, skupni izvor, specifične lastnosti, enotna etnična identiteta ipd. S tem se utrjujejo meje med romsko in večinsko kulturo, hkrati pa ideja enotne kulture nikakor ne uspe zadostno mobilizirati kulturno izjemno raznolike skupine Romov. Tudi s tem problemom se, kot dokazuje pričujoča študija, srečujejo ljubljanski Romi v odnosu do politike in aktivnosti krovne romske organizacije v Sloveniji - Zveze Romov Slovenije. Vsekakor je potrebno pritrditi zagovornikom multikulturalizma, da etnične, jezikovne in kulturne specifičnosti Romov v sodobnih družbah ne smejo biti ignorirane s strani države ali obravnavane kot zasebna zadeva, pač pa morata tako država kot lokalna skupnost zagotavljati družbeno pravičnost tako, da kulturne manjšine politično zaščitita. Vendar pa je hkrati potrebno tudi izpostaviti, da v primeru Romov bitka za politično pripoznanje manjšin, ne izraža samo zahtevo po potrditvi kulturne kolektivne identitete, pač pa izraža predvsem zahtevo po eliminiranju neenakosti pri dostopu do resursov. Etničnost je pri tem pomembna zato, ker družba organizira dostop do resursov tudi po principu etničnosti. Ekonomski in socialni položaj večine Romov v sodobnih družbah je dokaz za to. S tem pa smo pri strukturnih neenakostih. V pričujočem poročilu se zato osredotočamo na predstavitev pripovedi posameznih Romov in Rominj ter romskih družin v Ljubljani, katerih namen je

preusmeriti pozornost z dominantnega diskurza, ki probleme Romov kulturalizira. Pripovedi ljubljanskih Romov pričajo, da Romi v Ljubljani niso deležni zaščite kot posebna etnična skupnost, dodatno pa se soočajo z družbeno izključenostjo tudi kot imigranti. Tako se po eni strani soočajo s tipičnimi problemi imigrantov kot so: urejanje osebnih pravnih statusov, nezaupanje domačinov do "tujcev z Balkana", še posebej Romov, stanovanjski problemi, diskriminacija pri zaposlovanju, izjemne težave pri šolanju otrok zaradi neobvladovanja jezika in zaradi neobstoja podpornih programov, ki bi novim imigrantom omogočala brezplačen jezikovni tečaj ipd. Poleg teh situacij pa so njihove težave podobne tistim, ki pestijo tudi socialno šibkejši sloje slovenskega prebivalstva: izkoriščevalski in negotovi delovni pogoji, nizke plače, revščina, kljub trdemu delu obeh odraslih članov družine ipd. Ključni problem je v tem, da je zelo velik odstotek izmed vseh Romov v Ljubljani v položaju revnih meščanov in meščank, kar napeljuje k razmisleku o sistemski izključenosti in strukturni neenakosti pri dostopu do potrebnih resursov po principu etničnosti. Ko v študiji govorimo o politični subjektivizaciji Romov v Ljubljani, imamo v mislih predvsem njihove upravičene zahteve po priznanju in upoštevanju specifičnosti njihovega družbenega položaja kot Romov in imigrantov, po odpravljanju strukturnih neenakosti, s katerimi se soočajo, in ki preprečujejo omejenost njihovih možnosti – skratka, v mislih imamo njihovo »pravico do mesta«.

Poročilo je strukturirano tako, da poleg Uvoda vsebuje dva osrednja dela: I. del: *Imigranti, delavci, Romi: sovpadanje marginaliziranih družbenih položajev Romov v Ljubljani*; II. del: *Pravica do mesta? Romi v Ljubljani iz perspektive socialnega dela*. V prvem delu poročila, poleg metodologije in uradnih (vendar pomanjkljivih) statistik, predstavljamo izsledke intervjujev z Romi v Ljubljani. Skozi intervjuje, ki so bili narejeni z vodji ljubljanskih romskih društev ter z Romi iz naselja na Litijski cesti, iz Rakove Jelše in iz individualnih bivališč po Ljubljani, se Romi identificirajo in predstavijo v svojem vsakdanjem življenju, odnosih, notranji heterogenosti ter težavah in problemih, s katerimi se srečujejo v Ljubljani. Poglavje o ljubljanskih romskih društvih se posebej osredotoča na potencialne subjektivizacije Romov v Ljubljani. V drugem delu poročila, ki črpa vsebino iz intervjujev z Romi iz naselja na Koželjevi cesti, kjer strnjeno živi največje število Romov v Ljubljani, je analizirana radikalna večgeneracijska prikrajšanost in zapuščenost Romov, ki živijo v tem naselju. Drugi del poglavja se v širšem smislu navezuje na vprašanja (etničnega, antirasističnega in antidiskriminatornega) socialnega dela, psihosocialne pomoči in

stanovanjske problematike v mestu. V zaključnem poglavju identificiramo ključne probleme, za katere se je v raziskavi pokazalo, da se z njimi srečujejo Romi v Ljubljani, in predlagamo priporočila, ki bi, tako mestni in državni upravi kot tudi Romom, omogočala spopadanje z njimi. Priloge vsebujejo seznam respondentov in respondentk, kontaktne naslove ljubljanskih romskih društev in primer projektnega aktivističnega dela z romsko skupnostjo v Romuniji.

I. del: Imigranti, delavci, Romi: sovpadanje marginaliziranih družbenih položajev Romov v Ljubljani (Majda Hrženjak)

1. Metodološki zaznamek

1.1. Poudarek na kvalitativnih metodoloških instrumentih

Romi v Ljubljani so nevidna, lahko bi rekli tudi skrita družbena skupina, in zato težko dostopna posebno za kvantitativne raziskovalne metode, še posebno zaradi problemov, ki so vezani na reprezentativnost vzorca in izbiro metodologije. Tradicionalne kvantitativne metode zbiranja podatkov z re-representativnimi vzorci v tem primeru ni mogoče uporabiti, saj socio-demografske značilnosti Romov v Ljubljani niso poznane vnaprej. Ker pa o Romih v Ljubljani ni skoraj nobenih kvantitativnih podatkov, smo kljub temu v projektu kar nekaj časa namenili pridobivanju le-teh od različnih institucij. Vendarle ugotavljamo, da ti podatki, zaradi različnih razlogov, ki jih analiziramo v nadaljevanju, niso verodostojni. Predvsem se Romi v popisih prebivalstva in pri posredovanju podatkov o etničnosti ne identificirajo kot Romi, do česar so tudi povsem upravičeni. Pa tudi številne javne službe v Sloveniji ne vodijo evidenc po etničnosti in zato ne razpolagajo s potrebnimi kvantitativnimi podatki o svojih uporabnikih po načelu etničnosti.² Kljub temu, da cilj projekta ni bil ugotoviti točne deleže Romov v različnih segmentih celotne populaciji v Ljubljani, pač pa pridobiti splošne informacije o njihovem položaju v mestu, smo nekaj uradnih statistik vendarle pridobili, vendar velja še enkrat izpostaviti, da uradne statistike o Romih v Ljubljani ne vsebujejo realnih informacij. Kvalitativen pristop za analizo družbenih skupin, ki se nahajajo na marginah družbe, obrobju ekonomije in na mejah legalnosti velja v družboslovju in huminastiki kot bolj primeren inštrument, saj je razumljivo, da je to področje z uradnimi statistikami le delno pokrito. Zato smo se tudi v pričujoči raziskavi odločili za uporabo različnih instrumentov kvalitativne metodologije kot so: polstrukturirani in odprti intervjuji, fokusne skupine in biografske naracije. Ti instrumenti omogočajo raziskovanje težko dostopnih družbenih skupin z uporabo manjših vzorcev in bolj poglobljeno analizo

---

² Socialna delavka v Ambulanti za osebe brez zdravstvenega zavarovanja nam je povedala, da sicer vodijo evidenco po etničnosti uporabnikov, razen za Rome. Njih prepoznava predvsem po videzu, saj se ne opredeljujejo kot Romi.

fenomenov. Ko govorimo o problemih neke družbene skupine, se seveda spuščamo v zasebna in intimna življenja pripadnikov skupine. Raziskovalci, ki izvajajo kvalitativne študije o skritih ali težko dostopnih družbenih skupinah, običajno uporabljajo metodo individualnih intervjujev. Vendar pa je uporaba fokusnih skupin kot variacije skupinskih intervjujev v zadnjih časih postala bolj pogosta. Metoda fokusnih skupin vključuje vodeno diskusijo z izbrano skupino o njenih izkušnjah in pogledih na izbrane teme. Skupinski intervju vzpostavlja identifikacijo s skupino med intervjuvanci in tako izboljša stopnjo pripravljenosti za pogovor. Posebnost fokusnih skupin je interakcija znotraj skupine. Vse to omogoča raziskovalecemu zbrati širok spekter informacij o predmetu diskusije. Glavni namen pristopa fokusne skupine je pridobiti vpogled v stališča, čustva, izkušnje in reakcije udeležencev in udeleženk, kar z uporabo drugih metod ne bi bilo mogoče. Namen uporabe fokusne skupine ni merjenje respondentovih pogledov, temveč razumevanje le-teh (Švab, Kuhar 2006).

Osrednji izziv pri organiziranju terenskega dela sta predstavljal vzorčenje in vzpostavitev odnosa zaupanja z respondenti, kar je pomembno, da so se le-ti lahko počutili zadosti varno, da so lahko odprto spregovorili o svojih življenjih. Zaupanje je bistvenega pomena za vsako diskusijo s skrito in marginalno družbeno skupino, saj so ljudje običajno zadržani pri pojasnjevanju svojih neformalnih aktivnostih, nelegaliziranih statusov in eksistenčnih problemov. Prednost pri raziskovanju skritih družbenih skupin pa je, da se vpletene osebe običajno med seboj poznajo. To omogoča raziskovalcem uporabo vzorčenja po metodi snežne kepe ali metode sledenja povezav (Spreen 1992). Filozofija metode sledenja povezav temelji na predpostavki, da je člane skrite ali težko dostopne skupine možno locirati preko socialnih mrež, v katere so vključeni, ali povedano drugače, da imajo respondenti začetne skupine kontakte, preko katerih je omogočen dostop do posameznikov ciljne populacije. Slabost te metodologije pa je, da morebiti ne more locirati izoliranih posameznikov, ki niso povezani s socialno mrežo, ali pa pripadajo manjšim, tesno zaprtim mrežam (nedokumentirani imigranti, Romi z družbenim ugledom, Romi, ki se nočejo identificirati kot Romi). Poleg tega se lahko zgodi, da s to metodo dosežemo respondente iz ene same dostopne socialne mreže. Na drugi strani pa te slabosti lahko presežemo s povečevanjem vzorca. Da bi se omenjenemu riziku izognili, se je potrebno lotiti več mrež iz različnih krajev (npr. zajeti vsa romska naselja v Ljubljani, ne samo Koželjevo, pač pa tudi naselje na Litijski cesti in družine, ki prebivajo na Rakovi Jelši, Fužinah ipd.), sicer rezultati lahko reflektirajo izkušnje samo ene mreže ali pa je lahko ena vrsta izkušnje preveč poudarjena. Tovrstna raziskava predpostavlja dva predpogoja:

vzpostaviti precej razširjeno terensko raziskovalno skupino in definirati zadosten časovni okvir za vzorčenje po metodi snežne kepe ali metodi sledenja povezav.

1.2. Intervjuji z ljubljanskimi romskimi društvi

Metodologija, ki smo jo uporabili v pogovorih, so bili polstrukturirani intervjuji najprej s predstavniki romske skupnosti v Ljubljani, torej z vodji romskih društev. Intervjuje smo v celoti posneli in transkribirali. Pred vsakim intervjujem smo predstavili projekt, financerja projekta in njegove cilje. Najprej smo nameravali organizirati eno fokusno skupino s predstavniki vseh romskih društev, vendar se je zaradi nesoglasij med njimi to izkazalo za neuresničljivo. Zato smo izpeljali en pogovor v fokusni skupini z dvema društvi, in tri ločene intervjuje z vodji preostalih društev. Eno izmed društev je zavrnilo sodelovanje v raziskavi. V pogovorih s predstavniki romskih društev smo se osredotočili na dva sklopa vprašanj. Prvi sklop je zajemal vprašanja o pogojih delovanja romskih društev v Ljubljani:

- s kakšnim namenom so bila ustanovljena;
- katere so trenutne dejavnosti društva;
- kakšni so materialni pogoji dela od financiranja, prostorskih kapacitet, zaposlenih, do pogojev za pridobivanje financ;
- kateri so ključni problemi s katerimi se srečujejo pri svojem delovanju;
- kdo so člani/ce in koliko jih je;
- kakšni so odnosi z drugimi romskimi društvi v Ljubljani in z Zvezo Romov Slovenije;
- kakšne pogoje bi potrebovali, da bi lahko delovali v skladu s svojimi hotenji in cilji.

Drugi sklop se je nanašal na vsakdanje življenje Romov v Ljubljani:

- ali imajo društva vpogled, kako živijo Romi v Ljubljani: kaj so dobre in slabe strani življenja v Ljubljani; katere so trenutne dejavnosti društva;
- šole in vrtci: ali jih otroci obiskujejo, zaključijo, ali se srečujejo z diskriminacijo; kateri so ključni problemi s katerimi se srečujejo pri svojem delovanju;

- jezik: koliko jezikov govorijo, kateri jezik govorijo v javnem, kateri v zasebnem prostoru, ali ohranjajo romski jezik; kakšni so odnosi z drugimi romskimi društvi v Ljubljani in z Zvezo Romov Slovenije;
- stanovanje: možnost dostopa do socialnih in neprofitnih stanovanj, kakšno je življenje v romskih naseljih, kje so romska naselja v Ljubljani, problem Koželjeve
- zaposlitev: katera dela opravljajo Romi v Ljubljani, diskriminacija pri zaposlovanju, kaj bi radi delali;
- socialne službe: kakšen je odnos socialnih delavk do Romov v Ljubljani, ali storitve, ki jih izvajajo socialne službe zadostujejo;
- dostop do zdravstvenih storitev;
- politična participacija: ali so vključeni v oblikovanje in evalvacijo politik in programov namenjenih Romom na ravni lokalne skupnosti, ali imajo društva tudi politične cilje, kakšno stališče imajo do instituta romskega svetnika, kakšno je njihovo medsebojno sodelovanje, njihov komentar krovnega zakona o romski skupnosti.
- številčnost Romov v Ljubljani.

1.3. Fokusne skupine in biografske naracije

Predstavnike romskih društev smo tudi prosili za pomoč pri vzpostavljanju kontaktov z respondenti in respondentkami na terenu, kar je predstavljalo en način vstopa na teren. Drugačen način pa smo ubrali v naselju na Koželjevi cesti, kjer smo poskušali pridobivati respondente in respondentke brez posredovanja informatorja, kar se je izkazalo za bistveno težji pristop. Način vstopa na teren je tudi pogojeval, kako so se Romi in Rominje odzvali na povabilo k intervjuju. Tam, kjer smo vstopali na teren preko informatorjev, smo k sodelovanju pritegnili respondente in respondentke, ki se ne soočajo tako intenzivno s problemi Romov v Ljubljani, in ki do svojega položaja niso izrazito kritični. Informatorji so selektivno pritegnili respondente in respondentke iz svoje socialne mreže. Bolj "skriti" in problematični vidiki položaja Romov v Ljubljani pa so nam s tem ostali nevidni. Zato smo respondente in respondentke kljub sodelovanju informatorjev začeli iskati sami. Na Koželjevi pa je bilo ravno obratno. Medtem ko velika večina prebivalcev in prebivalk naselja sploh ni hotela sodelovati z nami, pa so se izpostavili zlasti tisti respondenti in respondentke, ki se zares soočajo z izjemno težko življenjsko situacijo, saj so od nas pričakovali pomoč.

Organizirali smo dve fokusni skupini v individualnih domovih Romov in Rominj v Ljubljani: eno v individualni hiši v romskem naselju na Litijski cesti in drugo v garsonjeri na Fužinah. Poglavitni namen raziskovanja s fokusnimi skupinami je bil dobiti pogled v stališča, občutke, izkušnje in reakcije sodelujočih, ki jih z drugimi metodami zbiranja podatkov ne bi mogli dobiti. Metodološko je to primerna metoda za raziskovanje izkušenj diskriminacije in intersekcij med posameznimi diskriminacijami, saj teh pogosto ni mogoče kvantitativno ovrednotiti. Nameravali smo organizirati tudi fokusno skupino na Rakovi Jelši in predvsem na Koželjevi, vendar so respondenti in respondentke sodelovanje zavrnilo. Da bi kljub temu pridobili verodostojne informacije o položaju Romov tudi iz teh dveh območij Ljubljane, smo si prizadevali pridobiti toliko več individualnih biografskih intervjujev. Informatorji na Litijski cesti in na Fužinah so k sebi domov povabili 5 do 6 oseb. Prosili smo jih, da zberejo skupino, ki je heterogena po spolu in starosti. Skupini sta bili heterogeni tudi po matičnih državah, od koder so Romi in Rominje prišli v Slovenijo, kot tudi po imigrantskem stažu. Vključevali sta Rome in Rominje prve, druge in tretje generacije imigranotv in imigrantk. Tudi ti pogovori so potekali po metodi polstrukturiranega skupinskega intervjuja, ki smo jih v celoti posneli in transkribirali.

Poleg skupinskih intervjujev po naseljih smo predpostavili, da bi lahko opravili tudi skupinske pogovore znotraj posameznih etničnih skupin, torej posebej z makedonskimi Romi, posebej z bošnjaškimi, srbskimi in kosovskimi Romi. Ta predpostavka se je na terenu pokazala kot nerealna in nepotrebna. Romi v Ljubljani živijo tako v etnično mešanih družinah kot v polietničnih naseljih. Čeprav je določeno kulturno distanco med njimi mogoče zaznati, pa svojih socialnih omrežij ne oblikujejo po načelu pripadnosti isti matični državi.

Pri postavljanju vprašanj smo bili pozorni, na besede, kot so npr. "zaposlitev", ki smo jo preformulirali v vprašanje "Kaj delate?" "S čim se ukvarjate?", da bi lahko zajeli tudi neformalne aktivnosti respondentov in respondentk, ki so med Romi celo bolj razširjene kot redna zaposlitev. Previdni smo bili tudi pri pojmih "gospodinjstvo" in "stanovanje", ki smo ju oblikovali v bolj splošna vprašanja "Kdo je vaša družina?", "S kom živite?" ali "Koga štejete za vaše?", saj v enem bivališču pogosto živi več družin, hkrati pa pojem družine pri Romih ni omejen na nuklearno družino. Kljub senzitivnosti pri postavljanju vprašanj, pa nam ni vedno uspelo dobiti odgovorov na zastavljena vprašanja. Precej potencialnih respondentov in respondentk je pogovor zavrnilo. Tisti, ki so pristali na pogovor, pa so ga velikokrat speljali na druge teme - npr. govorili so o svojih aktualnih problemih in nas prosili za pomoč. Takim

situacijam smo se vedno v celoti prilagodili. V smislu predstavitve romske perspektive na njihov položaj v mestu, so ravno tovrstni pogovori predstavljali pomemben vir informacij, kako Romi in Rominje v Ljubljani doživljajo svoj položaj, in s kakšnimi problemi se srečujejo. Tudi sicer so bila naša vprašanja zelo odprta ravno z namenom preprečiti vnos naše že vnaprejšnje interpretacije, kaj bi lahko bili problemi Romov v Ljubljani, v samo vprašanje. Osnovna vprašanja v skupinskih pogovorih so bila naslednja

1. Demografski podatki

- Vsak od udeležencev (vključno z moderatorjem) je povedal nekaj osebnih podatkov o sebi (ime, letnica rojstva, od kod prihaja, zaposlitev, število otrok, število članov v skupnem gospodinjstvu)

2. Notranja socialna podpora mreža

- S kom ste najbolj povezani (sosede, družina)? S kom imate največ stika, s kom se največ družite? Na koga se obrnete po pomoč, kdo vam največkrat pomaga? S kom praznujete praznike (npr. rojstvo, poroka...)?

3. Zunanja socialna podpora mreža in identitetne razlike

- Katere jezike govorite? Ali doma gojite tudi romski jezik? Ga vaši otroci govorijo?
- Kakšen je vaš odnos s Slovenci, z Ljubljančani? S kom ste najbolj povezani v Ljubljani?
- Ali se je kdo od vaših znancev poročil s Slovincem oz. izven vaše skupnosti?
- Kakšen je vaš odnos z ostalimi Srbi/Bosanci/Hrvati/Makedonci/Albanci... v Ljubljani? Ali se vključujete v njihova društva?
- Kakšen je vaš odnos s slovenskimi Romi? Ali se vključujete v aktivnosti Zveze Romov Slovenije?
- Kako gledate na to, kar se je dogajalo Strojnovim? Ali ste vi doživeli, da so kdaj z vami slabo ravnali? Ali ste doživeli izbris in kako ste ga rešili?

4. Diskriminacije

- Z ljudmi, s katerimi ste največ v stiku, kaj je njihov največji problem v Ljubljani? Na področju šolanja, zaposlovanja, stanovanj, političnega udejstvovanja, ... (pustimo jim, da sami definirajo, kaj je največji problem)
- Kje vi vidite rešitve teh problemov?

V skupinskih intervjujih s predstavniki romskih društev v Ljubljani ter v dveh skupinskih intervjujih z različnimi segmenti romske populacije v Ljubljani na njihovih domovih smo pridobili dober splošen pregled nad položajem romske populacije v Ljubljani. Za bolj podrobno informacijo o raznolikosti Romov v Ljubljani in o tem, s kakšnimi problemi se srečujejo v vsakdanjem življenju, pa smo opravili petintrideset poglobljenih individualnih biografskih intervjujev. V te smo vključili respondente in respondentke, ki so že sodelovali v fokusnih skupinah, iskali pa smo tudi druge. Pri individualnih intervjujih smo se odločili za metodo odprte biografske pripovedi, ki smo jo vpeljali s predstavitvijo projekta in dveh ključnih vprašanj, ki sta bila namenjena predvsem temu, da pripoved steče, ne pa pridobivanju konkretnih informacij:

- 1. Zanima nas, od kje, kdaj in zakaj ste prišli v Ljubljano.
- 2. Zanima nas, kako ste se v Ljubljani znašli glede dokumentov, stanovanja, zaposlitve, šolanja otrok, prijateljev... Kaj so bili glavni problemi?

Anketarji in anketarke so pisali terenski dnevnik o dogovarjanju z respondenti in respondentkami za intervju in o svojih opažanjih med potekom intervjuja. Terenski zapis so priložili transkripciji intervjuja.

Odprt biografski intervju predstavlja načine zbiranja in pojasnjevanja podatkov, ki raziskovalcem omogočajo dostop do izkušenj in stališč članov in članic raziskovanih družbenih skupin (še posebej manjšin in drugih težko dostopnih družbenih skupin). Omogoča vpogled, kako določeni zgodovinski poteki, makro pogoji in politični ukrepi vplivajo na individualni življenjski potek in na kolektivne izkušnje. Implicirajo razumevanje večplastnosti učinkov procesov, dogodkov in politik na različne posameznike in družbene skupine in omogočajo soočati normativno, programsko in tekstualno orientirano evalvacijo politik z njihovim empirično izkustvenim učinkom.

1.4. Oblikovanje vzorca

Pogovori s predstavniki romskih društev v Ljubljani so nam med drugim omogočili vpogled v socialno in etnično strukturiranost romske populacije v Ljubljani, kar je bila osnova za oblikovanje vzorca. Glede na dejstvo, da Romi v Ljubljani prihajajo zlasti iz območij

nekdanje Jugoslavije in predstavljajo bodisi prvo, bodisi drugo in tretjo generacijo priseljencev iz Kosova, Makedonije, Bosne in Hercegovine ter Srbije, smo morali oblikovati vzorec ne samo po socialnih spremenljivkah spola in starosti, pač pa tudi po etničnosti. Pri oblikovanju vzorca smo torej zasledovali naslednje cilje:

- pridobiti uravnoteženo število respondentov in respondentk po spolu: moški in ženske;
- vključiti tri starostne skupine: mladi, srednjih let, starejši (ponekod to sovpada s prvo in drugo generacijo priseljenih Romov in je mogoče zasledovati učinke integracije v večinsko družbo npr. na področjih jezika, zaposlitve ipd.);
- pridobiti respondente in respondentke po spolu in starosti za vsako etnično skupino posebej, pri čemer smo se na podlagi podatkov s terena omejili na kosovske, makedonske, srbske in bosanske Rome;
- V raziskavo nismo vključili hrvaških Romov, ker jih niti nismo srečali na terenu niti jih niso omenjali informatorji. Kaže, da če so hrvaški Romi prisotni v Ljubljani, potem so prisotni v izjemno majhnem številu. Prav tako nismo vključili npr. romunskih in bolgarskih Romov, ki prihajajo v Ljubljano zlasti v zadnjem obdobju, in pri katerih gre večinoma za dnevne migracije, povezane z beračenjem. Tudi slovenskih Romov (družina Strojani) nismo vključili, saj so dobili bivališče v Ljubljani na začetku raziskave in jih po medijskem izpostavljanju, ki so ga doživljali daljše obdobje, nismo želeli vznemirjati.

Idealna matrika vzorca ima torej naslednjo strukturo:

Tabela 1: Idealna vzorčna matrika

	Makedonija	Kosovo	Srbija	Bosna
Fant	1	1	1	1
Dekle	1	1	1	1
Ženska sr. let	1	1	1	1
Moški sr. let	1	1	1	1
Starejša ženska	1	1	1	1
Starejši moški	1	1	1	1

Dodatni kriterij, ki smo si ga postavili pri vzorčenju, je bil zajeti tista neregulirana naselja v Ljubljani, kjer prebivajo tudi Romi: na Litijski in Koželjevi cesti ter na Rakovi Jelši. Največ

intervjujev smo opravili v naseljih na Koželjevi in Litijski cesti, težje dostopne pa so bile romske družine na Rakovi Jelši. Nekaj intervjujev je bilo narejenih tudi z Romi in Rominjami, ki živijo v individualnih hišah in stanovanjih v Ljubljani. Tako smo z vzorcem zajeli tudi prostorsko razpršenost Romov v Ljubljani. Z informatorjem smo naredili ogled individualnih naselij po mestu, zlasti na območju Zaloga, Most in Vevč.

1.5. Potek terena³

Že prvi vstopi na teren (fokusna skupina na Litijski c., obisk Koželjeve) so nam dali jasno vedeti, da bo terensko delo izjemno težko, da bo terjalo veliko pogajanj, koordinacije in večkratnih obiskov ter da bomo morali biti prilagodljivi v smislu metodologije. Zgoraj predstavljeno idealno matriko, ki po naši oceni predstavlja in zajema reprezentativni vzorec romske populacije v Ljubljani (v kolikor pri kvalitativni metodologiji lahko govorimo o reprezentativnosti) smo zaradi številnih odklonitev intervjujev uspeli izpolniti v precejšnjem, ne pa v idealnem obsegu:

Tabela 2.: Realizirana vzorčna matrika⁴

	Makedonija	Kosovo	Srbija	Bosna
Fant	1	1	0	0
Dekle	2	0	0	0
Ženska sr. let	2	2	0	5
Moški sr. let	2	1	1	4
Starejša ženska	1	1	1	1
Starejši moški	2	2	0	2

Prav tako precej pogovorov ni bilo izvedenih v skladu z metodologijo vnaprej izdelanih vprašanj, snemanja pogovorov in izolacije intervjuvanca od skupine, da bi se mu omogočilo nemoteno pripovedovanje. Potrebno se je bilo prilagoditi situaciji in opraviti pogovore na tak

³ Za predano delo na intervjujih in transkripcijah se zahvaljujem sodelavcema na projektu Romani Zajec in Saši Paniću.

⁴ V tabelo nista vključeni dve respondentki: Slovenka, poročena z Romom, ki z družino živi v romskem naselju na Litijski cesti in ustanoviteljica Romskega akademskega kluba, ki trenutno živi v Pušči v Prekmurju.

način, na kakršen so bili respondenti in respondentke pripravljene pogovarjati se z nami (zlasti na Koželjevi in na Rakovi Jelši so bili to večinoma skupinski pogovori na cesti, o katerih se je takoj po zaključku pogovora opravil čim bolj verodostojen terenski zapis). V taki vrsti pogovorov se tudi ni bilo mogoče držati zastavljenih tem in vprašanj, ampak so Romi in Romkinje tudi vsebinsko vodili pogovor.

Odlomek iz terenskega dnevnika ene izmed raziskovalk, ki je opravljala intervjuje, ilustrira zaprtost terena in priča o tem, koliko časa in pogajanj je bilo vloženo v pridobitev posameznega intervjuja. »15.4. sem prosila za intervju še Z.,⁵ G.-jevo ženo. Rekla je, da je pripravljena govoriti z mano. Dala mi je številko svojega mobilnega telefona. Vsakič, ko sem klicala na to številko, so se oglasili njeni otroci in mi povedali, da mame ni doma. Vedno znova sem zato govorila z njenim možem, ki mi je povedal, da dela. Ko sem se po mnogih poskusih uspela dogovoriti za fiksni datum – 27.5.2008 - sem ta dan preventivno še prej poklicala (namreč nazadnje so mi v podobni situaciji zadnji trenutek povedali, da je zbolel otrok in da jih zato ni doma). Na telefon se je oglasil mož in mi potrdil, naj pridem. Ko sem prispela v naselje, sem znova klicala in prosila, če lahko govorim z Z., da bi jo prosila, če lahko greva nekam, kjer bova sami. Rekla je, da ne more, da je bolna, da je v postelji. Vprašala sem jo, zakaj tega ni povedal že prej mož. Odgovorila je, da ne ve, in da je res utrujena. Intervju sem opravila šele 10.6.2008, ko mi je znova obljubila, da bo zagotovo doma. Ko sem ta dan prišla v naselje, so me na križišču pričakali otroci in mi povedali, da mama ne bo dala intervjuja in da je ni doma. Ko sem jo poklicala in jo vprašala, zakaj mi enostavno ne reče, da ne želi dati intervjuja, mi je rekla, da pride čez 15 minut domov in naj jo počakam. Intervju je bil ta dan opravljen. (...) Takrat sem se dogovorila za intervjuje z dvema ženskama: E. in El.. Z El. sva se v drugem poskusu uskladili (prvi termin je bil preložen zaradi dela, ki ga prej ni predvidela) in sem pri njej doma opravila intervju 3.5.2008. Z E. sva se za intervju dogovarjali precej daljši čas, vendar se mi večino časa ni oglašala na telefon, možno jo je bilo dobiti le preko moževega mobilnega telefona. Razlogi, ki jih je navajala, so bili bolezen ali delo. Po dvomesečni koordinaciji in po večkratni izkušnji ne odgovarjanja mojim klicem, neizpolnjenim obljubam, da me bo poklicala nazaj, sem okrog 15.6.2008 govorila z možem in ga prosila, da ji pove, da v kolikor me ne bo poklicala nazaj, bom to razumela, kot da ne želi več dati intervjuja. Ni se več javila« (Terenski dnevnik).

---

⁵ Vsa imena respondentov in respondentk so zaradi zagotavljanja anonimnosti zakrita.

Ključni problem, ki se je pojavljal pri vstopu na teren, je bila namreč neumešččnost raziskovalk in raziskovalcev, ki je bila še posebej pereča na terenu v naselju na Koželjevi cesti (več o tem v pogl. *Raziskovanje kot (simbolno) nasilje*), manj pereča pa tam, kjer smo do respondentov in respondentk dostopali preko vodij romskih društev. Kljub pojasnilom o financierju in namenu raziskave, Romi in Rominje niso razumeli, čemu jih sprašujemo o problemih, namesto, da bi jim pomagali s konkretnimi rešitvami. Vzpostavitev zaupanja z ljubljanskimi Romi in Rominjami bi namreč terjala uporabo “mehkejših” antropoloških metod, predvsem dolgotrajnejšo prisotnost na terenu, večjo vpletenost raziskovalca v vsakdanje življenje v romskih naseljih in družinah, nestrukturirane pogovore in aktivistično delo, ki bi omogočilo reševanje najbolj akutnih problemov na licu mesta. S klasičnimi sociološkimi, pa čeprav prilagodljivimi kvalitativnimi metodami, so nam bile dostopne predvsem površinske in očitne značilnosti romske skupnosti v Ljubljani. Po drugi strani pa je potrebno tudi povedati, da so nekateri Romi in Rominje, zlasti tisti, ki so v kontaktih z romskimi društvi, zelo radi in odprto spregovorili o romski populaciji v Ljubljani: eni zato, ker so hoteli pokazati, da so Romi lahko tudi uspešni, izobraženi in zadovoljni s svojim življenjem; drugi zato, ker so hoteli očrniti kašno drugo skupino Romov v Ljubljani, o sebi pa sploh niso spregovorili; tretji pa zato, ker od projekta pričakujejo konkretne učinke in dobrobit za romsko skupnost v Ljubljani. Tudi pri zgovornih in odprtih respondentih in respondentkah je bila torej potrebna previdnost pri interpretiranju narecij.

2. Število Romov v Ljubljani: siva pega statistik

Romi v Ljubljani vsekakor so, zelo težko pa je verodostojno govoriti, koliko jih je. V Popisu prebivalstva 2002 se je na območju Mol-a za Rome opredelilo 218 ljudi, od tega 111 moških in 107 žensk. Kot smo že omenili, je to številko potrebno jemati s skrajno rezervo, saj se večina Romov v popisih ne deklarira kot Romi, pač pa se tisti, ki so rojeni v Sloveniji deklarirajo kot Slovenci, tisti, ki prihajajo iz republik nekdanje Jugoslavije, pa se identificirajo po svoji matični državi. Razlogov za tako etnomimikrijo je veliko. Izpostaviti velja, da tako osebna kot kolektivna identiteta ni nekaj prirojenega, zasebnega in stabilnega, temveč je predvsem večrazsežnostni in dinamični simbolni odraz družbenih procesov. Ključni vpliv na oblikovanje identitet ima družbeni kontekst, v katerem se identitete oblikujejo. Romi se tako pri samoopredeljevanju soočajo s številnimi dejavniki, ki jih ne morejo nadzorovati: z njihovo javno podobo, ki jo lahko ponotranjijo, s stereotipi, rasizmi in drugimi oznakami. Zato njihova samoopredelitev ni preprosto stvar »avtentičnosti« ali »prave podobe«, ampak je bolj odgovor na javno podobo. Zato je zanikanje romske identitete potrebno razumeti kot politično dejanje. Kot je povedala ena od respondentk v intervjujih: *“V Ljubljani je lažje biti Čefur kot Rom.”* Romi v Ljubljani so namreč oboje – v njihovem položaju sovpadata dve marginalizirani družbeni identiteti: imigrantstvo in romstvo. Druga respondentka pa je izjavila: *“Vsi smo mi Strojani.”* Romi v Ljubljani s tem izpričujejo po eni strani fluidnost svoje identitete, ki ni trdno fiksirana v nekakšni večni tradicionalni romski etnični identifikaciji pač se prilagaja okolju, v katerem se je znašla; po drugi strani gre za strateško identificiranje – v diskriminatornem okolju je bolje biti ne-Rom; in hkrati demonstrirajo notranjo raznolikost in variabilnost romskih identitet, ki med ljubljanskimi Romi v veliki meri izhaja iz njihovega imigrantskega ozadja.

Evidenca Zavoda za zaposlovanje za avgust leta 2007 npr. obsega 272 Romov prijavljenih kot brezposlene osebe na območju Mol-a, od tega 140 žensk. Ta številka je že večja od števila Romov, ki so se v popisu prebivalstva iz leta 2002 sploh opredelili kot Romi. Po uradnih podatkih je torej brezposelnih Romov v Ljubljani več kot je sploh deklariranih Romov, kar kaže na nezanesljivost obstoječih statistik, ki tako ne morejo služiti kot osnova za oblikovanje podpornih politik in programov.

Tabela 3: Število Romov prijavljenih kot brezposlene osebe na območju Mol v letu 2006/7po spolu (Vir: Zavod RS za zaposlovanje)

os		Dec. 06		Avg. 07	
		vsi	ž	vsi	ž
1	CE	2	1	2	1
2	KP	3	1	2	1
3	KR	28	15	26	14
4	LJ	270	138	272	140
5	MB	222	115	203	115
6	MS	709	356	689	346
7	NG			1	1
8	NM	784	398	750	396
9	VE	8	4	8	4
10	SE	117	65	97	51
11	PT	2		3	1
12	TR	4	1	2	

Podatki Ministrstva RS za šolstvo in šport o romskih otrokih vpisanih v ljubljanske osnovne šole vključno z Zavodom za usposabljanje Janeza Levca (kjer je kar 10 romskih otrok) v letu 2006/2007 pričajo o številu 81 otrok. Skupaj je to 343 oseb.

Tabela 4: Število romskih učencev v OŠ po razredih v šolskem letu 2006 / 07 (Vir: Ministrstvo RS za šolstvo in šport)

Občina	Šola	SKUPAJ
Ljubljana	OŠ Savsko naselje	18
Ljubljana	OŠ Vodmat	1
Ljubljana	OŠ Polje	1
Ljubljana	Kašelj pri OŠ Polje	2
Ljubljana	OŠ Zalog	11
Ljubljana	OŠ Vide Pregarc Ljubljana	8
Ljubljana	OŠ Livada Ljubljana	19
Ljubljana	OŠ Božidarja Jakca Ljubljana	11

Tabela 5: Število romskih učencev v OŠPP v šolskem letu 2006 / 07 (Vir: Ministrstvo RS za šolstvo in šport)

Občina	Šola	SKUPAJ
CELJE	OŠ GLAZIJA CELJE	2
ČRNOMELJ	OŠ MILKE ŠOBAR - NATAŠE ČRNOMELJ	11
JESENICE	OŠ POLDETA STRAŽIŠARJA JESENICE	2
KAMNIK	OŠ 27. JULIJ KAMNIK	1
KOČEVJE	OŠ LJUBA ŠERCERJA KOČEVJE	11
KRŠKO	OŠ DR. MIHAJLA ROSTOHARJA KRŠKO	1
LENDAVA	DVOJEZIČNA OŠ LENDAVA II	13
LJUBLJANA	ZAVOD ZA USPOSABLJANJE JANEZA LEVCA LJUBLJANA	10
MARIBOR	DOM ANTONA SKALE MARIBOR	3
MARIBOR	OŠ GUSTAVA ŠILHA MARIBOR	21
MURSKA SOBOTA	DIJAŠKI DOM MURSKA SOBOTA	5
MURSKA SOBOTA	OŠ IV. MURSKA SOBOTA	34
NOVO MESTO	OŠ DRAGOTINA KETTEJA NOVO MESTO	13
PTUJ	OŠ LJUDEVITA PIVKA PTUJ	6
RADOVLJICA	OŠ ANTONA JANŠE RADOVLJICA	2
VELENJE	CENTER VZGOJE, IZOB. IN USPOSABLJANJA VELENJE	1
	SKUPAJ	136

Iz gornjih podatkov ni mogoče razbrati, v kolikšnem obsegu romski otroci obiskujejo osnovno šolo, saj ne poznamo realnega obsega celotne romske populacije v Ljubljani. Iz intervjujev pa je mogoče razbrati, da romske družine v Ljubljani izobrazbo svojih otrok visoko vrednotijo in skrbno pošiljajo otroke tako v šolo kot v vrtec.

Podatki iz primerjave popisov prebivalstva med leti 1971 in 2002 kažejo, da število romskega prebivalstva v Ljubljani narašča, z zlasti opaznim porastom v popisu leta 1991, torej v začetku politične krize v nekdanji Jugoslaviji. Ni pa mogoče zanesljivo trditi, da naraščanje števila tistih, ki se v popisu opredelijo kot Romi, ni rezultat boljšega zajemanja podatkov. Iz podatkov je razvidno, da je tisti del romske populacije v Ljubljani, ki se je opredelil, da je

romske narodnosti, mlado prebivalstvo, skoraj polovica jih je starih do 24 let. Število moških in žensk je skoraj povsem uravnoteženo. Izobrazbena struktura tistih Romov v Ljubljani, ki so se v popisu opredelili, da so romske narodnosti, je višja kot pri romski populaciji v Sloveniji. Delež Romov, ki imajo končano osnovno šolo, dosega nekoliko manj kot polovico Romov starih nad 15 let, precej jih ima zaključeno tudi srednjo izobrazbo in nekaj visoko. Očitna pa je razlika med moško in žensko populacijo, saj je bistveno več moških kot žensk končalo posamezno stopnjo šolanja. Ta slika pa se obrne pri zaposlenosti, saj je zaposlenih žensk skoraj enkrat več kot moških. Nekoliko manj kot četrtina prebivalcev Ljubljane, ki so izjavili, da so romske narodnosti, je brezposlenih. Med zaposlenimi jih največ opravlja poklice za preprosta dela

Tabela 6: Naraščanje št. Romov v Ljubljani po Popisih 1971, 1981, 1991 (Vir: Statistični urad)

POPIS 1971	POPIS 1971	POPIS 1981		POPIS 1991	
		SKUPAJ	LJ. DEL	SKUPAJ	LJ. DEL
Lj Bežigrad	0	5	5	176	176
Lj Center	1	1	1	20	20
Lj Moste Polje	0	14	14	69	69
Lj Šiška	0	15	10	13	13
Lj Vič Rudnik	0	0	0	31	31
SKUPAJ	1	35	30	309	309

Tabela 7: Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po starosti in spolu
(Vir: Popis prebivalstva 2002)

Starost	Slovenija			MOL		
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske
Skupna vsota	3246	1645	1601	218	111	107
0-4	454	244	210	23	9	14
5-9	364	188	176	25	13	12
10-14	353	160	193	20	10	10
15-19	307	151	156	26	14	12
20-24	332	170	162	18	12	6
25-29	278	137	141	20	10	10
30-34	250	130	120	18	10	8
35-39	223	117	106	14	6	8
40-44	207	110	97	14	5	9
45-49	149	76	73	16	8	8
50-54	113	61	52	7	4	3
55-59	82	41	41	11	7	4
60+	134	60	74	6	3	3

Tabela 8: Št opredeljenih Romov po ljubljanskih četrtnih skupnostih (Vir: Popis 2002) ⁶

Bežigrad	64
Center	17
Črnuče	z
Dravlje	5
Golovec	38
Jarše	27
Moste	9
Polje	6
Posavje	z
Rožnik	z
Rudnik	z
Sostro	z
Šentvid	z
Šiška	8
Šmarna gora	z
Trnovo	31
Vič	9
Skupaj	218

Tabela 9: Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po aktivnosti in spolu (Vir: Popis prebivalstva 2002)

Aktivnost	Slovenija			MOL		
	skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske
Skupaj	3246	1645	1601	218	111	107
Zaposleni in samozaposleni	242	161	81	50	24	26
Otrok, učenec, študent	1348	690	658	82	39	43
Brezposelni	1372	681	691	68	40	28
Gospodinja	78	-	78	7	-	7
Upokojenci, nezmožni za delo, prestajajo kazen, drugo	206	113	93	11	8	3

⁶ V popisa iz leta 2002 se podatki niso več zajemali po občinah pač pa po četrtnih skupnostih. Opozoriti je potrebno tudi na to, da zaradi spremenjene metodologije nabora podatkov v popisu leta 2002 (obvezno samoopredeljevanje, pisne izjave) podatkov iz popisa leta 1991 in leta 2002 ni mogoče enoznačno primerjati (Komac idr. 2007: 37).

Tabela 10: Prebivalci, stari 15 let ali več, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po izobrazbi (Vir: Popis prebivalstva 2002)

	Slovenija			MOL		
	Skupaj	moški	ženske	skupaj	moški	ženske
Skupaj	2075	1053	1022	150	79	71
Brez izobrazbe	383	119	264	21	3	18
1-3 razrede osnovne šole	292	136	156	11	5	6
4-3 razrede osnovne šole	677	377	300	19	9	10
Osnovna izobrazba	487	255	232	64	34	30
Srednja izobrazba	225	160	65	28	24	4
Višja in visoka izobrazba	11	6	5	7	4	3

Tabela 11: Prebivalci, stari 15 let ali več, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po poklicu (Vir: Popis prebivalstva 2002)⁷

	Slovenija	MOL
Skupaj	242	50
Zakonodajalci, visoki uradniki, menedžerji	6	3
Strokovnjaki	5	4
Tehniki in drugi strokovni sodelavci	9	z
Uradniki	6	z
Poklici za storitve, prodajalci	26	4
Kmetovalci, gozdarji, ribiči, lovci	5	z
Poklici za neindustrijski način dela	21	z
Upravljalci strojev in naprav	33	z
Poklici za preprosta dela	88	20
Neznano	43	12

⁷ Da bi se izognili prikazovanju podatkov v obliki, ki bi omogočala prepoznavanje posameznikov, smo v skladu z navodili Statističnega urada republike Slovenije nizke vrednosti zakrili. Namesto takih vrednosti je v tabeli oznaka »z«.

Sami Romi ocenjujejo, da jih v Ljubljani živi okoli 1200, številke sežejo pri najbolj velikopoteznih tja do 3000 in čez. Predstavniki Mol-a je na sestanku s predstavniki romske skupnosti in predstavniki četrtne skupnosti Golovec dne 15. 4. 2008 podal svojo oceno med 600 do 800 pripadnikov romske entičnosti v Ljubljani in hkrati izrazil stališče, da je njihova številka premajhna, v prestolnici se enostavno zgubijo, zato Mol realno s tem ne bo imela nikoli problema (Zapisnik sestanka). Na številke se torej ne moremo zanesti, številke že predstavljajo politiko: polje boja za pripoznanje oz. nepripoznanje. Statistični podatki namreč ne odražajo realnosti, pač pa jo v veliki meri konstruirajo skozi procese kategorizacije. Majhno število Romov v Ljubljani izraženo v uradnih statistikah tako konstruirajo položaj Romov v Ljubljani kot »majhen, neviden problem«.

3. Nekatere determinante položaja Romov v Ljubljani

Večkrat smo že omenili, da romska populacija v Ljubljani ni homogena pač pa izraža precejšnjo raznolikost ter družbeno in kulturno razslojenost. Romi v Ljubljani se med seboj razlikujejo po državi izvora, iz katere so migrirali v Slovenijo, po religiji, po stopnji socialne vključenosti v večinsko družbo, po izobrazbi, ekonomskem blagostanju, tipu naselitve ipd. Tudi spolne in starostne razlike imajo vpliv na socialno vključenost in kvaliteto življenja Romov v Ljubljani.

Romi ocenjujejo, in tudi naša evidenca na terenu to potrjuje, da je v Ljubljani največ makedonskih, kosovskih in bošnjaških Romov, medtem ko so srbski Romi v manjšini. Na prvi pogled ekonomska razslojenost sovпада z etnično: sami Romi opisujejo Rome iz Srbije kot izjemno pridne, delavne in premožne. Ekonomsko so prosperirali zlasti s trgovanjem s cvetjem ter z zbiranjem in prodajo odpadnih materialov, predvsem železa. Tudi makedonski in kosovski Romi naj bi bili zelo delavni, mnogi med njimi kot vozniki taksijev, gradbeni delavci, čistilke. Večinoma so razpršeni v individualnih socialnih, neprofitnih in najemniških stanovanjih po Ljubljani (zlasti v Štepanjskem naselju, Novih Jaršah in Fužinah). V najslabšem položaju naj bi, po pripovedovanju Romov, bili bošnjaški Romi, ki naseljujejo naselje na Koželjevi. V grobem naj bi se etnična struktura tako odražala tudi v prostorski naselitvi Romov v Ljubljani: srbski Romi naj bi prebivali zlasti v individualnih hišah na Cesti dveh cesarjev, v Mostah in Zalogu; makedonski in kosovski Romi v manjšem romskem naselju na Litijski c. v Mostah ter v neprofitnih in socialnih stanovanjih na tem območju, ter bošnjaški Romi v naselju na Koželjevi in Tomačevski cesti. Ta slika je seveda povsem shematična, saj na primer v romskem naselju na Litijski c. lahko najdemo tudi npr. srbske Rome in starejšo Slovenko, na bošnjaške Rome naletimo v socialnih stanovanjih v različnih predelih Ljubljane, na Koželjevi pa ne prebivajo samo Romi pač pa tudi ne-Romi.

3.1. Migracije kot vir heterogenosti

Predstavniki romskega društva Ljubljana je izčrpno predstavil svoj pogled na zgodovinski in migracijski vidik raznolikosti Romov v Ljubljani: *Bi vam na kratko rekel samo to, da je zelo važno, da se ve, kateri Romi so v Ljubljani. V Ljubljani, zaradi nekako, nekdanjega gospodarstva so se prepletale tukaj razne kulture vseh republik nekdanje Jugoslavije, tukaj so Romi iz Kosova, Makedonije, Bosne in Hercegovine. Normalno je, da del Romov je iz južnega*

dela Srbije, iz Leskovca, Predejane, tega dela Niša. Potem so tukaj tudi Romi iz vojvodinskega dela in Hrvaške, ampak žal se Romi iz Srbije ne deklarirajo kot Romi ampak kot Srbi. Iz Makedonije, iz Skopja je dosti Romov v Ljubljani, potem pa imate del Romov, ki se razlikujejo tudi po kulturi, imate del iz severnega dela Kosova pa imate tudi metohijske kosovske Rome, to se pravi kosovski metohijski Romi. Po mentaliteti, kulturi pa tudi po stopnji integriranja v družbo so si različni. Žal, da je taka nizka zvestoba nacionalni zavesti, da so se deklarirali v tako malem številu, tako da je mogoče - celo ni realna ta številka, tako da je sigurno več. Ti Romi, ta prva generacija, ki je prihajala, oni so bili večinoma integrirani v družbene tokove. Oni, pravzaprav, Romi so začeli prihajati nekako takoj, ampak to je bilo majhno število po drugi svetovni vojni...nekje pa je to začelo, tam nekje 61., 62. leta. Potem pa je večje število začelo prihajati tako nekako od 68. do 73. leta. Oni so prišli točno zaradi dela in potrebe gospodarstva in oni so se večinoma, 99% deklarirali lažno, Romi iz Bosne so rekli da so Bošnjaci, Romi iz Makedonije, da so Makedonci, Romi iz Kosova so se deklarirali, da so Albanci, oni iz Srbije pa so se deklarirali kot Srbi. To je dandanes resnica. Ti Romi iz Kosova, oni so precej integrirani in so delavni, pa lahko rečem da tudi del Romov iz Makedonije, srbski Romi pa so popolnoma asimilirani v srbsko kulturo in civilizacijo, tako da se nikoli ne deklarirajo kot Romi. Oni so se preselili v gospodarska središča kot je Maribor, Celje, Velenje, Koper, Jesenice, Ljubljana. Zadnje čase se umikajo iz mesta, kupujejo hiše in so v okolici gospodarskih središč, regionalnih, glavnih mest, tako da so se zdaj začeli umikati, imajo precej dobro materialno stanje in so se precej integrirali v družbi. En del Romov pa se je ukvarjal in se še danes ukvarja s sivo ekonomijo, kar je to velik problem, ampak slovenski Romi, kakor oni pravijo, čeprav Romi niso niti albanski, niti slovenski niti srbski, ampak oni so Romi, in oni so po nekem razpadu ali kako je bilo, no pač... prišli iz različnih dolin, iz doline Volge, eni pa so prišli preko Tigrisa in Evfrata in so prišli na te prostore. No, ogromna je razlika med Romi, ki so prišli nekje preko Rusije in tudi preko Tigrisa in Evfrata, ker oni niso prevzeli islamsko vero ampak krščansko vero. Tako, da je ogromna razlika najbrž, to je zaradi tega, ker je imela cerkva napredne ideje, nekako, ampak z moralnega in etičnega pogleda so drugačni Romi, ki so zagotovo do 60 in 66 let so bili zelo moralno vredni, vredni spoštovanja. Romi iz Bosne, njih imate, da vzpostavite kontakt z njimi v Žalah... Veste, Romi iz Kosova so disperzirani, oni imajo svoje stanovanje, hiše. Je pa ena grupa romskih Makedoncev, ki so v Štepanjskem naselju, iz koder je H., in tam so taki. Potem imate tu, kako se reče, mislim, da bo Jankovič to porušil. Je pa interesantno, da ti Romi, večinoma niso kupili hiše in sedijo tu, da bi mogli kaj izkoriščati in da lahko zbirajo železo, no in če ste bili

tam, vidite, kako je...tu je dosti Romov, eni pa se ukvarjajo s tihotapljenjem. Kar hočete jemati!

V resnici položaj Romov v Ljubljani seveda ni odvisen od tega, iz katere jugoslovanske republike so prišli v Slovenijo, pač pa mnogo bolj od tega, kdaj so prišli, koliko uspeha so imeli pri iskanju zaposlitve in pridobivanju socialnih stanovanj, koliko jim je uspelo usvojiti slovenski jezik, kako so bili uspešni v šoli, ali so doživeli izbris ali ne, kako je potekala posamezna individualna življenjska usoda. Razen družine Strojan, ki od lanskega leta tudi prebiva na območju Ljubljane⁸, Romi v Ljubljani predstavljajo prvo, drugo in zdaj že tretjo generacijo imigrantov zlasti iz Kosova, Makedonije, Bosne in Hercegovine ter iz južnega dela Srbije. Prvi val migracij se je začel v 60-ih letih, ko so Romi prihajali kot ekonomski in delovni imigrant, ki v svojem okolju niso mogli dobiti službe, v Sloveniji, ki je ekonomsko nekoliko bolj prosperirala v okviru Jugoslavije, pa so brez težav dobili delo in stanovanje. Ko so se ustalili, so uredili tudi združitev družine, torej prihod svojih soproj in otrok, včasih tudi širšega sorodstva. Prva generacija priseljenih Romov so bili trdi delavci, motivirani za integracijo v okolje in kot poročajo v intervjujih, so si v Sloveniji lahko ustvarili dobro življenje. Ni pa jih malo, ki so to dobro življenje izgubili l. 1992 z izbrisom, ki je doletel številne prebivalce republik nekdanje Jugoslavije po osamosvojitvi Slovenije.⁹ Kasneje so

---

⁸ Strojani so postali središče dnevnega zanimanja slovenske javnosti vsaj za eno leto po zapletu v Dečji vasi pri Zagradcu in Ambrusu. 22. oktobra 2006 je (sicer Slovenec) Roman Čmak napadel domačina Jožeta Šinkovca. Čmak, ki se je družil z Romi in bil zaradi napada kasneje obsojen, je ostal na prostosti, toda razjarjeni domačini v Zagradcu in Ambrusu so dosegli, da so se Strojani za en dan umaknili v Grosuplje. Zatem so se vrnili domov, a tam niso ostali dolgo. Po zborovanjih krajanov in na zahteve domačinov so se, očitno spričo številnih groženj, zatekli v gozd v bližini Ivančne Gorice. Kot je povedal romski svetnik Zoran Grm, so jim krajani Ambrusa prepovedali vrnitev domov, dokler ne bosta ustrezno ukrepali država in občina Ivančna Gorica. Okoli petintrideset Romov, v šotorih sredi gozda naj bi bilo tudi okrog dvajset otrok, starih od treh mesecev do petnajst let, ter ena nosečnica, se je 27. oktobra 2006 odločilo, da se naslednji dan vrnejo domov. V Ambrusu se je začela zbirati množica jeznih Ambrušanov in ob 15. uri krenila proti romskemu naselju. Razjarjena množica je zaprla cesto Zagradec – Ambrus, ljudje so z dvignjenimi pestmi vpili svoje zahteve in grozili, da se na domove ne bodo vrnili, dokler bodo tam Strojani. Notranji minister Dragutin Mate je Ambrušane pomiril s predlogom, da Rome lahko začasno nastanijo v zbirnem centru v Postojni, čemur sta se romska pogajalca sprva upirala, nato pa popustila. V Postojni na bi Romi ostali tri tedne, v tem času pa naj bi vlada in pristojne državne službe poskrbele za trajno rešitev. Trije tedni so se zavlekli v nekaj mesecev in vsaka predlagana rešitev je bila opuščena zaradi nasprotovanja krajanov. Župan Mol-a, g. Janković, je slednjič ponudil družini Strojan bivališče na območju občine Ljubljana v Rojah. Ljubljani niso nasprotovali predlogu (Vezjak 2008).

⁹ Ministrstvo RS za notranje zadeve je 26. Februarja 1992 izbrisalo iz Registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije tiste posameznike in posameznice, katerih stalno bivališče je bilo v Sloveniji, a niso bili vpisani v slovensko republiško knjigo državljanstev, leta 1991 in 1992 pa niso pridobili državljanstva po 40. členu zakona o državljanstvu RS. Izbris je doletel predvsem pripadnike drugih

migracije potekale zaradi politične krize na Kosovu in v času vojn v Jugoslaviji. Za razliko od prvega vala migracij so to bili politični migranti, vojni begunci in prosilci za azil. To niso bile več migracije v pogojih Jugoslavije, pač pa na novo nastale, nacionalno zelo zavedne države Slovenije, ki je izjemno zaostрила vstopne pogoje za prebivalce republik prej skupne države. Migracije Romov v Ljubljano iz držav nekdanje Jugoslavije zaradi endogamnega vzorca poročanja, združevanja romskih družin in prošenj za azil še vedno potekajo.

Eden od ključnih dejavnikov, ki, kot se je pokazalo v intervjujih, nedvoumno vpliva na stopnjo socialne vključenosti Romov v Ljubljani, je, kdaj in zakaj so prišli v Slovenijo. Romi, ki so prišli v 60-ih in 70-ih letih kot delovni migranti, so bolj socialno vključeni in zadovoljni s svojim življenjem kot Romi, ki so prišli v Ljubljano v 80-ih in 90-ih letih kot politični migranti, begunci in prosilci za azil. Delno je to mogoče pojasniti z daljšim obdobjem bivanja v Ljubljani in večjo motivacijo ekonomskih imigrantov za integracijo v okolje. Pa tudi z boljšimi pogoji sprejema, ki so ga bili deležni imigranti v obdobju obstoja Jugoslavije. Kot so povedali sami, ni bilo težav pri iskanju tako stanovanja kot tudi zaposlitve. Pogosto jih je kar matični zavod za zaposlovanje že napotil v Slovenijo na vnaprej določeno delovno mesto. Tudi strpnost do migrantov iz drugih republik Jugoslavije je bila v obdobju, ko je bila Slovenija še jugoslovanska republika, nekoliko večja. Imigranti, ki so prihajali v obdobju jugoslovanskih vojn, pred njimi in po njih, in tudi tisti, ki še prihajajo, so se soočali in se še soočajo s precej težjimi vstopnimi pogoji, ki se kažejo najprej v težavnosti pridobivanja statusa, viz in delovnih dovoljenj, pa tudi v težavah pri zaposlovanju in najemanju stanovanj. Slednje je v veliki meri odsev višje stopnje nacionalizma in netolerance večinske populacije tako do imigrantov iz republik nekdanje Jugoslavije kot tudi do Romov nasploh ter neobstoja integracijske infrastrukture na lokalnih ravneh. Že študija *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo* (Komac idr., 2005) opozarja: “Dosedanje izkušnje kažejo, da je mesto politično, ideološko, sistemsko in institucionalno nepripravljeno na izvajanje aktivne imigrantske politike. Eden od indikatorjev je v tem, da tako državne kot mestne oblasti socialno-ekonomske situacije imigrantov ne zaznavajo kot problematične.” Romi so v tej situaciji dvakrat spregledani: spregledani so kot Romi, zato ker so imigranti iz držav nekdanje

---

jugoslovanskih republik, ki so živeli in imeli stalno bivališče na območju Republike Slovenije. Ker so Romi v Ljubljani, kot smo že omenili, v glavnem imigranti iz republik nekdanje Jugoslavije, ki so v 60-ih in 70-ih letih našli delo v Sloveniji, je izbris v velikem obsegu doletel tudi njih. Za njih je začel veljati Zakon o tujcih, po katerem so postali tujci, ki nezakonito bivajo na teritoriju Republike Slovenije (Dedić idr. 2003: 85).

Jugoslavije, in spregledani so kot imigranti, zato ker so imigranti v Ljubljani na splošno spregledani. Tudi pričujoča študija kaže, da je eden najbolj perečih problemov Romov v Ljubljani skrajno restriktivna azilna politika, ki jo vodi naša država, ter pomanjkanje in nezadostnost integracijskih programov za imigrante. Prvo zato, ker vzpostavlja precejšnje število Romov v Ljubljani kot nedokumentiranih, drugo pa zato, ker prihajajočim Romom (zlasti šoloobveznim otrokom) onemogoča integracijo v družbo.¹⁰

Mnogi Romi v Ljubljani imajo za seboj že precej migrantskih izkušenj po Evropi. Številni so že prebivali v različnih evropskih državah npr. na Nizozemskem, v Nemčiji, Belgiji ipd. Številni imajo svoje sorodstvo popolnoma razpršeno po Evropi in Ameriki. Izgleda, da revščina in diskriminacija tradicionalno razširjene romske družine v sodobnem svetu razbija v bolj mobilne nuklearne družine (Castle-Kančerovaá 2002, 166). Kot priča respondentka: *“Moja dva brata sta dobila azil v Nemčiji, sestra je v Beogradu, mama je umrla, oče tudi. Bratje so šli pred sedemnajstimi leti v Nemčijo. Želeli bi priti na obisk, pa nimajo denarja. Imajo papirje, bi lahko prišli. Hvala bogu, da jih ne vrnejo, pogledj, kakšno stanje je. Ne verjamem, da je še kaj Romov v Kosovu. Ko smo mi šli še ni bilo težav. Zdaj si ne bi upala iti niti na vlak,*

---

¹⁰ Temelji slovenske integracijske politike so podani v Resoluciji politike Republike Slovenije, ki jo na predlog vlade državni zbor potrjuje vsaki dve leti, v Zakonu o tujcih, ter v Zakonu o začasnem zatočišču. Po teh zakonih ima Slovenija dolžnost, da zagotovi pogoje za vključitev tujcev, ki imajo v republiki Sloveniji dovoljenje za prebivanje, v kulturno, gospodarsko in družbeno življenje. V ta namen naj bi država organizirala tečaje in druge aktivnosti za nadalnje izobraževanje in poklicno izpopolnjevanje tujcev, zagotavljala informacije, ki so tujcem potrebne za njihovo vključevanje v slovensko družbo, možnostih osebnega razvoja in razvoja v družbi, seznanjala tujce s slovensko zgodovino ipd. (Komac idr. 2005: 330). V Mol se pri oblikovanju in izvajanju integracijskih programov za Rome in Rominje ter imigrante in imigrantke zanašajo predvsem na nevladne organizacije, čeprav na tem področju v v Ljubljani prijavljata projekte samo dve društvi: Društvo Mozaik - Društvo za izobraževanje in povezovanje otrok, ki izvaja podperne program za romske otroke v naselju na Koželjevi cesti, in Slovenska filantropija - Združenje za promocijo prostovoljstva, ki izvaja programe psihosocialne skrbi za otroke brez spremstva, otroke prosilcev za azil in otroke beguncev na območju občine Ljubljana ter nudi psihosocialno pomoč in pomoč pri integraciji imigrantk in imigrantov. Tako se v Ljubljani za integracijo Romov in Rominj izvajajo naslednje aktivnosti: *»Dejavnosti za otroke in mlade v romskem naselju zajemajo ulično delo in animacijo, športne aktivnosti, skupinske igre, ogled predstev, razstav, prireditv, kreativne delavnice (lutke, fotografija in film, glasbeni instrumenti, glineni izdelki, vrtičkanje), interaktivne medkulturne igre, učno pomoč in ločene aktivnosti za mlade mamice (večinoma mladostnice), v času, ko so otroci vključeni v aktivnosti. Programi so namenjeni tudi integraciji odraslih Romov in Romkinj v širše družbeno okolje z učenjem slovenskega jezika, medkulturnim učenjem, s seznanjanjem z možnostmi izobraževanja in zaposlovanja, z računalniškim opismenjevanjem in z možnostmi kreativnega preživljanja* *prostega* *časa«*
http://www.ljubljana.si/si/mol/mestna_uprava/ozcv/ozsv/74417/podrobno.html.

sploh se ne bi več nikoli vrnila na Kosovo! Kaj da grem! Jaz sem tukaj, kot da bi bila rojena. Ne bi šla nazaj! Moj sin isto, J. in E., oni so rojeni tukaj, jaz se tudi tako počutim. In vsi moji vnuki so tukaj rojeni.” Značilno je, da večina priseljenih Romov ne čuti nobene želje po vrnitvi v matično državo. Poleg negotove politične in ekonomske situacije v matičnih državah in sovražne nastrojenosti večinskega prebivalstva do Romov, je glavni razlog ta, da tam nimajo nikogar več. Želijo si ostati v okolju, kjer je večina njihovega sorodstva, saj jim sorodstvo predstavlja osnovno podporno mrežo.

3.2. Kulturne distance

Med Romi v Ljubljani, ki prihajajo iz različnih republik nekdanje Jugoslavije, je bilo v intervjujih mogoče opaziti precejšnjo distanco zlasti do bošnjaških Romov. Sami Romi na različne načine interpretirajo to distanco, razlagajo jo npr. z različno vero, pa čeprav se tudi večina bošnjaških Romov izpovedujejo kot muslimani. Kot je povedal respondent: *“Ne, z Romi iz Bosne mi nimamo opravka. Samo pozdravimo se, da bi prišli pa na obisk, to pa ne. Ker mi smo drugi Romi. So Romi Srbski, muslimani, pravoslavci. Mi smo Romi muslimani. Mi ne jemo svinjine.”* Ta kulturna distanca med Romi v Ljubljani, ki se izraža zlasti v odnosu do bošnjaških Romov, je prisotna tudi pri mlajši generaciji, le da je mladi ne interpretirajo z verskimi razlikami. Kot je odgovoril 18-letni fant na vprašanje, ali se družijo z bošnjaškimi Romi: *“Ne, jaz se razumem z njimi pa to, ampak njihova družba mi pač ne odgovarja. Ker oni so tko, uno, ‘de si’, oni tko govorijo. Ne vem, čuden ful. Pa tako obnašanje majo... tko, ne vem, ne paše mi pač njihova družba. In uno, kolikor se da, se jih izogibam. Uno, ko jih vidim, pa to, nisem zdaj takšen, da se obrnem pa stran al pa tko. Pozdravim se jaz vse z njimi in to, sam tko da se družimo, da gremo skupi ven, to pa ne.”* Precejšnja kulturna distanca je prisotna tudi do slovenskih Romov, kot je to izrazil respondent: *“Če vzamem enga Roma, ki živi v Sloveniji in rojen v Sloveniji, slovenski Romi, ne, imam občutek, da komaj se civilizirajo takoreč, a ne. Dokler v Skopje je to drugače in recimo vsak tretji Rom je visoko izobražen, a ne, tako da med nami so intelektualci recimo zdravniki, učitelji, profesorji, tako da zelo napredno je glede izobrazbe, a ne.”*

Hkrati, ko so ljubljanski Romi izrazili solidarnost s slovensko romsko družino Strojani, ki je bila l. 2006 izgnana iz svojega doma v Ambrusu, pa so se tudi povedali, da so bili zaradi tega dogodka tudi sami deležni diskriminacije s strani večinskega prebivalstva. Respondentka je

omenila naslednji pripetljaj: *“Čisto tako bom rekla: odkar je bil ta problem s Strojanovimi, smo diskriminirani čisto do konca. Jaz sem enkrat čakala s sinom sem bila, smo čakali na blagajni, kjer je bila res gužva. Je bil za nami en gospod, bom rekla, v letih je bil. Če je imel nekaj čez 50, s svojo soprogo. In je rekel ženi: „Umakni se, Jelka Strojanova je pred nami.“ Zame, ne. In jaz sem se samo obrnila in rekla: „A sem jaz Jelka Strojan? Sem Romkinja, ampak nisem Jelka Strojanova,“ in sem se obrnila. In so me še tri, štiri vrste gledale. In moj sin je bil tako živčen, je kar hotel z vozičkom, ne... tega gospoda porinit, pa smo nekako umirli situacijo, da ni bilo nobenih problemov. Zakaj? Ta diskriminacija nas enostavno do konca...”* Distanco med različnimi skupinami Romov je mogoče razumeti predvsem v luči dejstva, da jih dominantni diskurz, tako zdravorazumski kot strokovni in politični, neprestano umetno in stereotipno obravnava in prikazuje kot enotno, homogeno skupino brez omembe vrednih notranjih razlik. Tako poenoteno predstavljanje sicer notranje heterogene družbene skupine je mehanizem stereotipizacije in diskriminacije. Diskriminatorni diskurz pomeni, da se pri govorjenju o Romih s tehnikami posploševanja osredotoča samo na posamezne »negativne značilnosti« Romov, kot so kulturna različnost, neprilagojenost, deviantnost in ogrožanje večinskega prebivalstva. Artikulacija razlik med Romi predstavlja identitetno strategijo obrambe pred nasilnim unificiranjem in kulturno stereotipizacijo tako na skupinski kot na individualni ravni. V intervjujih se je pokazalo, da so ljubljanski Romi zelo občutljivi na to, da so vsi obravnavani po enotni stereotipni podobi univerzalnega Roma, ki so mu pripisane bodisi patološke in kriminalizirane bodisi romantizirane lastnosti. Od tod tudi diferenciranje od npr. romunskih Romov, ki jih je občasno mogoče srečevati na ljubljanskih ulicah, ki ga je izrazila ena od respondentk in hkrati nakazala, kako bi bilo mogoče razrahljati stereotipno podobo Romov v javnosti: *“Državljeni Romunije so. Položi tri-mesečnega otroka na kartonsko škatlo in prosi za denar na Čopovi. In v tistem momentu, če grem jaz... jaz sem ravno tako temnopolta, kot ona. Nisem dosti razlike z njo, ne. Ljudje to povežejo in potem ljudje mečejo vse v en koš. To stvari samo poslabšuje. Ko vprašate, kako mi lahko to rešili – jaz govorim za Rome. Samo tako, da se mi javno pokažemo z našimi močmi, z našimi otroci, da vključimo starejše in mlade, da smo vsi vključeni v to, da pokažemo, da kakšni Romi smo mi. Naši Romi – jih je veliko, ki nas dela v državnih firmah. Imamo Rome, ki imajo svoje privat firme. Potem imamo Rome, ki so mogoče zaradi bolezni, ali pa zaradi starosti tudi mogoče nezaposleni. Ampak to bom rekla je ravno tako prilagojena, tako kot je tudi nekemu slovenskemu državljanu. (...) Seveda, jaz sem vedno bila pripravljena, da se borim za svoj narod. Ni mi vseeno, da nas spravljajo nekam, kamor ne spadamo.”*

Potrebno je tudi izpostaviti, da Romi v Ljubljani niso nikakršna zaprta in izolirana skupnost, pač pa imajo razvejana socialna omrežja. Kot pravi starejši respondent: *“Jaz se družim s prijatelji, to so tudi Slovenci in Bosanci. In seveda tudi z našimi Romi.”* In 24-letni fant: *“Večina prijateljev je Slovencev.”*

3.3. Verska heterogenost

Religija se je v intervjujih pokazala kot pomemben element identitete Romov v Ljubljani. Prisotne so tri verske skupine: muslimanska, pravoslavna in katoliška. Iz intervjujev je mogoče opaziti, da se samoopredelitev romske kulture s strani respondentov v precejšnji meri navezuje na religiozne običaje oz. da gre za tesen preplet kulture in religije. Tako je eden od respondentov na vprašanje, kako ohranjajo svojo kulturo, odgovoril: *“Moj otrok npr. ne zna romskega jezika. Govorimo samo slovensko. Razume, ampak ne govori. (...) Ja, kulturo pa. To pa ja. Npr. ohranjamo to, da se poročimo zelo mladi, kar mislim, da je pametno. Če jaz ne bi imel otrok, bi bil velik problem. Ne bi razmišljal, tako kot sedaj razmišljam. Jaz sem še zelo mlad, imam 24 let. Imam že 2 otroka, eden bo sedaj 6 let star, kar pomeni, da sem začel zelo zgodaj. Ohranjamo tudi to, da mora biti punca devica, da ne sme spati z nobenim prej. (...) Z moje strani je tako, da je moj oče držal to tradicijo, mi jo ohranjamo. Mi sami ne poznamo svoje zgodovine, eni pravijo, da smo iz Indije, drugi pa, da smo iz Egipta. Romov je toliko, kolikor je držav. Imaš vse Rome pravoslavce, muslimane, katolike, vse. Jaz pa sem po veri musliman. Od očeta oče je bil in to se predaja. Tudi po naši muslimanski veri je tako, da ona mora biti devica.”*

Zgodnje poroke, devištvo žensk ob poroki, malo ločitev ipd. so po percepciji Romov po eni strani del njihove kulture, po drugi strani pa je to nekaj, kar od njih zahteva njihova veroizpoved. Isti kulturni vzorec smo opazili tako med makedonskimi in kosovskimi Romi kot tudi med bošnjaškimi in srbskimi. Vsekakor pa taka samodefinitivna najpomembnejših značilnost lastne kulture kaže na to, da je prav družina, in v družini še posebej ženska, pomemben transmittor kulturne identitete Romov v Ljubljani.

3.4. Asimilacija namesto integracije

Ljubljanski Romi živijo urbano življenje, so kulturno integrirani in izkazujejo visoko motivacijo za integracijo. Vse do stopnje asimilacije v večinsko kulturo, saj npr. v tretji generaciji priseljencev otroci že ne govorijo več romskega jezika, saj si straši zelo prizadevajo, da bi otroci govorili slovensko in to dojemajo kot dejavnik njihove uspešnosti. Kot je izrazil respondent: *“Naši Romi, govorim za naše, ena generacija, druga, to se bo vse asimiliralo, bodo priimke menjali. Govorim za mojega vnuka, on na primer, zdaj je v prvem letniku srednje šole, on me je vprašal takrat, da bi rad prevzel krščansko vero, sem mu rekel to je tvoja volja....Če pa vzamemo vnuकिनjo, ona je tretji matematik v Sloveniji, je v osmem razredu...Tako, da to se bo vse asimiliralo.”* Otroci več ne govorijo romskega jezika, redke so družine, ki doma, v območju zasebnosti še gojijo romski jezik. Na tej točki je že mogoče govoriti o asimilaciji. Visoka stopnja integracije je po eni stani lahko pozitivna v smislu večjega vključevanja v večinsko družbo, po drugi strani pa neizogibno vodi v identitetna samoizpraševanja: Kdo sem jaz? Rom, Makedonec ali Slovenec? To sta dobro artikulirala intervjuvanec in intervjuvanka. Prvi pravi: *“Jaz? Jaz zasedem prostor v katerem mene ni sploh. Za mene ni problem. Jaz ljubim slovensko državo, ker sem tu ustvaril vrednote. Ne bi me vleklo nikoli nazaj.”* Intervjuvanka pa se je identificirala takole: *Jaz se tudi ne predstavljam tako. Jaz sem – če me kdo vpraša, kaj sem? Sem E., rojena sem v Ljubljani, mati je Slovenka, fotr je Rom. Kaj sem pa jaz? Jaz sem Slovenka. Imam pa malo te romske krvi v sebi.”* Respondentka se poleg etnične sooča tudi z versko kompleksnostjo svoje identitete, saj je preko očeta vpeljana v muslimansko, preko matere pa v katoliško vero. Vse to kaže, da je prepogosto poudarjanje »romske avtohtone in avtentične tradicije in kulture« lahko zavajajoče in je velikokrat zelo stereotipno, saj dejansko nima prave zveze z njihovim vsakdanjim življenjem in kompleksnimi večrazsežnostnimi identitetami.

3.5. Vztrajnost specifičnega vzorca poročanja

Vzorec poročanja se kaže kot ena izmed redkih kulturnih specifik, nemara celo edina, v odnosu do večinske populacije. Razprava, ali je specifičen vzorec poročanja lasten romski kulturi, ali izhaja iz islamske religije presega namene pričujoče študije. Vsekakor pa to ne bi bilo težko ugotoviti, če bi primerjali vzorce poročanja med ljubljanskimi in npr. prekmurskimi

ali dolenskeimi Romi. Več respondentov, zlasti moških, je povedalo, da se poročajo zelo mladi, večinoma še pred polnoletnostjo, dekleta v starosti od 14 do 17 let, fantje kakšno leto kasneje. Po nevesto, ki mora biti Romkinja in "devica", gredo ponavadi v matično državo. Večinoma so poroke vnaprej dogovorjene. Kot je povedal respondent: *"Sedanji mož od moje sestre je videl mojo sestro in mu je bila lepa. Potem so prišli njegovi starši do mojih in jih vprašali, če se strinjajo, da bi se onadva vzela, da bi šla ven, da se spoznata. Šla sta ven, enkrat, dvakrat, to je trajalo en mesec in sta se vzela."* Ob porokah starši organizirajo večdnevna razkošna praznovanja z velikim številom povabljenih. Kadar se primeri, da ne pride do endogamnega vzorca poročanja, je to lahko razlog za občutke krivde, ko je to izrazil eden izmed respondentov: *"Ja, poroka je romska, čeprav jaz kot edini sin sem zafirnil, ker je moja žena Bosanka in ni Ciganka. Manjšo sramoto sem naredil družini, ker ... pri nas je poroka velika stvar, traja tri, štiri dni, tudi tukaj v Sloveniji. Kot edini sin bi moral vzeti devico, Ciganko. Samo sedaj so se sprijaznili in je ne bi zamenjali za noben denar. Za punce pa ni bilo pomembno. Sestra je vzela Bosanca in Makedonca, pa je bila vseeno devica. Ti dve se nista poročili s Ciganom, dve pa sta se. Jaz pričakujem od svojega otroka, da bo z Romkinjo. Kar se bo zgodilo, bomo videli. Mogoče bo naredil napako, tako kot jaz. No, saj nisem naredil napake, ampak... Romi imamo to, da se mora poročiti z Romkinjo in da mora biti devica."* Nadzor skupnosti nad porokami in vztrajanje endogamnega vzorca poročanja je mogoče razumeti tudi v luči prizadevanja po ohranitvi romske skupnosti v situaciji, ko so se prisiljeni asimilirati v raznotera večinska okolja in dezintegrirati svojo skupnost in kulturo (Balibar 2007).

Kot kaže, sta pravili endogamnosti in zgodnje poroke za ženske nekoliko manj striktni kot za moške. Zato se druga generacija Rominj v Ljubljani poroča nekoliko kasneje, po končani šoli ali po nekaj letih delovnih izkušenj. Nekatere se poročajo tudi navzven, tako da so poroke po ženski liniji izvor etnično mešanih zakonov. Vsekakor pa zgodnje poročanje, ki je povezano tudi z zgodnjim starševstvom, prinaša mladim Romom in Rominjam precej praktičnih izzivov: prekinitev šolanja, iskanje zaposlitve, urejanje stanovanja, uskaljevanje delovnega in družinskega življenja. Ta vzorec je lahko posebej problematičen za mlado dekle, saj jo zgodnje rojevanje iztrga iz procesa izobraževanja in ji hkrati omeji tudi dostop do trga dela. Tako postane povsem odvisna od partnerja in njegove družine. Ker vzorec poročanja od Romov terja, da nevesto pripeljejo iz matične države, pomeni, da so dekleta imigrantke prve generacije, ki ne obvladajo jezika in niso integrirane v okolje, v katero se omožijo. Ločitev je v romski populaciji izjemno malo (med petintridesetnimi respondentni in respondentkami je

bil ločen in ponovno poročen samo en respondent), kar je lahko pozitivno, v primeru nerazumevanja med partnerjema ali celo družinskega nasilja, pa je lahko tudi precej problematično, spet predvsem za ženske. Respondent je povedal: *“Tebi se je predala in ti si njen mož celo živlejnje. Pri nas je tudi teh ločitev zelo malo. Pri nas je to redkost, da se Cigani ločimo. Živimo s tisto žensko, s katero se poročiš.”* Mladost, nedokončana izobrazba, majhni otorci, brezposlenost in neobvladovanje jezika predstavljajo dekletom posebne težave pri integraciji. Hkrati pa tak vzorec poročanja tudi pomeni nenehen dotok novih romskih migrantk v Ljubljano. Vse to vzpostavlja mlada romska dekleta v Ljubljani, zlasti imigrantke prve generacije, kot posebej ranljivo družbeno skupino, ki bi ji bilo potrebno nameniti posebno pozornost tako v raziskovanju kot tudi v oblikovanju podpornih programov in družbenega vključevanja na področju jezikovnega usposabljanja, šolanja, zdravstvenega varstva in vključevanja na trg dela.

3.6. Združevanje družin

Nenehnost imigracij Romov v Ljubljano je poleg vzorca poročanja, ki je zavezujoč predvsem za mlade romske fante, pogojena tudi s procesom združevanja družin. Romi, ki so se preselili v Ljubljano kot delovni migranti v 60-ih in 70-ih letih so svoje družine že preselili k sebi. Romi, ki so prihajali v 90-ih letih in kasneje, pa svoje družine še združujejo. V Ljubljano tako preko družinskih viz prihajajo soproge in otroci iz Bosne in Hercegovie, Kosova, Makedonije in Srbije. Srečujejo se s problemi iskanja stanovanja, saj romske družine, še posebej z dvemi, tremi ali petimi otroki niso dobrodošli podnajemniki. Posledično se srečujejo s težavami pri urejanju naslova stalnega bivališča, kar vodi v statusne probleme. Ker je za stanovanje potrebno plačati najemnino, otroke vključiti v šole in vzdrževati celo družino, se mora v Ljubljani zaposliti tudi soproga. To spet predstavlja precejšen problem bodisi zaradi neurejenega statusa, neobvladovanja jezika, diskriminacije pri zaposlovanju, varstvu otrok ipd. Precej romskih žensk v Ljubljani zato dela v območju sive ekonomije, zlasti kot čistilke, kjer so izpostavljene zlorabam, nizkemu plačilu, neurejenim delovnim pogojem, nenadnim odpovedim dela ter socialni in zdravstveni nezaščitenosti. Tudi za otroke, ki so zaradi združitve družine iztrgani iz svojega primarnega okolja, je situacija prihoda v novo okolje zelo težka. Pogosto so otroci v državi izvora že obiskovali osnovno ali srednjo šolo, ki jo poskušajo v Ljubljani nadaljevati. Pri tem pa se srečujejo z nepremostljivimi težavami zaradi

neobvladovanja slovenskega jezika. Zaradi tega so v šoli izolirani, ne sodelujejo pri pouku niti se ne vključujejo v družbo sovrstnikov. Pogosto ne naredijo tekočega razreda ali letnika in so uvrščeni v programe z nižjo stopnjo zahtevnosti. Ali pa opustijo šolanje in začnejo delati, kar ima dalekosežne posledice za njihov nadaljnji življenjski potek. Med romskimi otroci v Ljubljani ni nenavadno, da začnejo delovno kariero pri 14-ih, 15-ih letih. Vse to ima posledice za njihovo nadaljnjo uspešnost pri pridobitvi poklicne kvalifikacije in zaposlitve. Na eni strani se šole same soočajo s tem problemom, saj ne dobivajo nikakršnih sredstev za izvajanje dopolnilnega pouka slovenskega jezika za otroke romskih imigrantov. V ljubljanskih šolah se tudi ne izvaja program romskega pomočnika v pedagoškem procesu. Poleg šol pa so predvsem romske družine tiste, ki so potisnjene v položaj, ko se morajo na individualiziran in privatiziran način spopasti s problemom usvajanja slovenskega jezika, da bi njihovi otroci sploh lahko dokončali šolanje. Ob umankanju podpornih programov v Ljubljani, ki bi omogočali brezplačno jezikovno učenje za romske otroke, to pomeni plačevanje individualnih učnih ur. Le redke romske družine v Ljubljani si to finančno lahko privoščijo. Visoki stroški najemnin, zaposlitve v slabo plačanih sektorjih zaposlovanja ali celo nezaposlenost enega od partnerjev jim ponavadi omogočajo komaj osnovno preživetje.

Država Romom, zlasti pa priseljenim Romom, nalaga spekter zahtev, da se morajo integrirati, če želijo uspeti. Te zahteve Romi pogosto izpolnijo le s težavo in s stroški. Ker se nanje ne morejo odzivati s snovanjem lastnih programov narodotvornosti in se morajo namesto tega poskušati integrirati, kakor najbolje vedo in znajo, je edino pravično, da država kar se da omeji stroške integracije, ki jo sama zahteva. Kot pravi Kymlicka (2005: 497), Romi lahko zahtevajo bolj nepristranske integracijske pogoje, ki upoštevajo, da se integracija ne zgodi čez noč, pač pa je težaven in dolgotrajen proces, ki poteka medgeneracijsko; in da morajo skupne institucije, v katere naj bi se Romi integrirali, poskrbeti za enako stopnjo spoštovanja, priznanja in prilagojenosti identitetam in praksam Romov, kot poskrbijo za identitetne in prakse večinske skupine. Zato je potrebno vzpostaviti postopke in infrastrukturo za integracijo Romov v družbo.

3.7. Nedostopnost trga dela

Na področju zaposlovanja se ljubljanski Romi srečujejo z naslednjimi problemi: brezposelnost, ki je pogosto posledica diskriminacije pri zaposlovanju; prekerne zaposlitve (zlasti čiščenje za ženske in gradbeništvo za moške); velika stopnja vključenosti v sivo ekonomijo; nereguliranost nekaterih tradicionalno romskih dejavnosti (npr. zbiranje in prodaja železa in odpadnih surovin). Respondenti pričajo o diskriminaciji s strani potencialnih delodajalcev na podlagi videza (barve kože) in priimka. *“...ko prideš na razgovor – npr. moj sin, oče tega dojenčka - kličeva po telefonu, oz. on kliče, reče, da bi prišel delat preko študenta. Rekli so, da nujno rabijo, da super, če je velik. In on je velik – meter devetdeset in 120 kg ima. Rekli so, da rabijo takoj in da naj pride. Prosil me je, če ga peljem na razgovor in seveda sem ga. pride ven jezen, besen. Rekli so mu: ‘A ti si ta D.? Veš kaj, ravnokar smo enega sprejeli.’ Moj mož je šel npr. v Tiki na razgovor. Ta, ki je sprejemala ljudi, je bila južnjakinja in mu je rekla naj pride. Vse mu je že pokazala, kaj je za delati. Potem sta samo še šla na kadrovsko zaradi dokumentov. Ko so ga videli, so ji rekli, da če mu še ni povedala, da je že vse zasedeno. H komu naj se človek potem obrne? Lahko ga pretepeš na licu mesta in greš potem v zapor in da bo v časopisu: ‘Rom pretepel človeka!’ Ali pa si lahko tiho, greš domov in umreš tako rekoč od lakote. To so takšni konkretni ... potem Omega – vse so mu razkazali, da začne v torek delati. Ma kaki! Rekli so, da so nam pozabili povedat, da so razpisi že prepolni.”* Drugi respondent, albanski Rom, delovni migrant iz 60-ih let prejšnjega stoletja, po poklicu prometni inženir, pa priča o bolj subtilnem mehanizmu diskriminacije na delovnem mestu, ki mu je onemogočala pridobitev delovnega mesta, ki bi bilo ustrezno njegovi izobrazbi in izkušnjam: *“No, mogoče je bila diskriminacija vsekakor, ampak moram biti realen in reči, da je bilo to zaradi nepoznavanja slovenskega jezika, ker sem prišel kot gotov kader, kot starejši, da nisem mogoče mogel dobiti boljšega delovnega mesta...to je bilo v času, ko so se začeli ustvarjati nacionalni interesi, tako da ...mogoče sem bil diskriminiran, ampak je bilo upravičeno, saj je bilo to v času nastajanja slovenske države!”* Iz izjave je mogoče razbrati opravičevanje diskriminatornega ravnanja delodajalca z “razumljivim” nacionalizmom mlade države ter iskanje krivde pri sebi, v nepoznavanju jezika. Tudi naslednji respondent, makedonski Rom druge generacije z odlično govorno slovenščino, pripoveduje o problemih pri iskanju zaposlitve: *Z zaposlitvijo sem imel velike probleme. Ko hodiš na razgovor – npr. imel sem en primer, ko sem šel na razgovor v eno pralnico za Bežigrad, sem prišel na vrsto, ker je bilo več ljudi. Ženska me je vprašala, katero šolo sem*

končal, na koncu pa me je še vprašala, katere vere sem. Povedal sem ji, da sem prišel tja zaradi službe in da zakaj me sprašuje o tem, katere vere sem. Rekla je, da je zahtevana poštenost, ker se dela z denarjem. Povedal sem ji, da sem Cigan – jaz tega nimam kaj skrivati, ker Cigan sem, ampak se razlikujemo. Eni so čisti, eni so umazani. Tako je tudi pri Slovencih, jaz jih ogromno poznam, pri nekaterih lahko greš k njim domov in lahko ješ iz tal. Ko pa greš domov h komu drugemu, pa ima kot Cigan... eni delajo razliko, eni ne. To je bila ena, ampak več ali manj, ko sem šel na razgovor za službo, ni bilo nobenega odgovora. Na koncu sem delal na eni firmi na Vrhniki, tam smo delali debila in to, je bilo zelo težko, potem nisem več zdržal, sem bil tam eno leto. Potem pa sem kupil ta avto in sem začel delati kot taksist. Sedaj pa tako, moraš delati... kaj čem še reči? V tej firmi, kjer sem začel delati, sem prišel noter preko veze. Sem se lepo oblekel, sem šel na razgovor k šefu in me ni vzel. Je mislil, da bom delal probleme, da sem lopov. Sedaj pa veljam mogoče za najboljšega šoferja – za najbolj čistega. Same stranke kličejo, da je avto res urejen. Tudi tukaj sem imel probleme, da sem prišel noter. Sem prišel preko vez. Kasneje sem pač hotel službo in sem prišel noter preko vez. Za službo je milijon procentno problem. V času pogovora je respondent delal kot voznik taksija v stričevem podjetju. Njegov avto slovi kot najbolj čist, s čimer dokazuje družbi, v kateri živi, da čeprav je Rom, ni umazan. Delo je uspel dobiti preko sorodniške solidarnostne mreže in ne preko javnih razpisov.¹¹

Zbiranje železa in odpadnih surovin ter njihova prodaja je delo, pri katerem se Romi v Ljubljani dobro znajdejo, ga uspešno upravljajo in se pri tem počutijo suvereni. Kot pove respondent: *“Veliko Romov v Ljubljani dela z železom. Daš svojo davčno, zbiraš železo, takrat, ko je kosovni odpad, greš in pobiraš kosovni material. Par firem je, ki ga odkupujejo. To Romi delajo veliko. V tem naselju se je s tem začel ukvarjati ta sosed, dve, tri leta mlajši od mene. To gre tudi iz roda v rod. Od očeta oče je to delal, moj oče ni in sedaj tudi jaz tega ne delam, ta kosovni material...”* Čeprav nekoliko zaskrbljeno dodajo, da se s tem delom ukvarja tudi čedalje več Slovencev, saj je posel donosen. Kar nekaj Romov je ekonomsko prosperiralo s tem delom. Na primer družina srbskih Romov, ki živijo v Ljubljani, in so začeli iz nič, v baraki na deponiji, danes pa so uspešni podjetniki in ponosni lastniki 300m² velike hiše. Vendar so tudi tukaj problemi. Zbiranje železa in odpadnih surovin na zasebnih

---

¹¹ Z diskriminacijo pri zaposlovanju se srečujejo Romi po celi državi. Izjemo predstavljajo romska naselja v Prekmurju, kjer so si zaradi bližine meje z Avstrijo, Romi uspeli najti delo v Avstriji, kjer očitno stopnja diskriminacije Romov pri zaposlovanju ni tako visoka kot v Sloveniji. Za Rome v Prekmurju to pomeni bistveno izboljšanje njihovega socialnega položaja.

odlagaliških namreč ni urejeno. S stališča okoljskih, sanitarnih in varnostnih standardov je deponija surovin problematična, česar se zavedajo tudi Romi, saj je respondent povedal: *Država ima koristi od tega. Rabi surovine za industrijo. Delo ni čisto delo. To je pobiranje med smetmi, ni higiensko. Glede denarja je učinkovito. Sama deponija teh surovin je problematična. Tisti, ki to pobira, jih ne more spraviti doma v omaro, ampak jih nekje skladišči, na dvorišču največkrat. Organizira se transport do odpada, oz. do tega, ki odkupuje. Kolikor je mogoče se dela higiensko, mi vemo, da higiena veliko pomeni za življenje ljudi.* Tako se Romi, ki se preživljajo s tem delom, neprestano gibljejo na meji legalnosti, neprestano v skrbeh, kdaj bo njihovo delo prepovedano in sankcionirano. Zbiranje železa in odpadnih surovin predstavlja tudi problem pri reševanju stanovanjskega vprašanja. V blokih je namreč nemogoče imeti skladišče odpadnega materiala in surovin. Za to je potrebno dvorišče, z dovoljenjem za odlagališče. Ali pa skupno legalizirano odlagališče z ločenimi prostori za posamezne zbiralce, da ne bi med zbiralci prihajalo do konfliktov.

Rominje se zaradi pomanjkanja izobrazbe ali neznanja jezika praviloma zaposlujejo kot čistilke v komercialnih čistilnih podjetjih, s pogodbami za določen čas. Kot je ocenila respondentka: *“Zdaj ženske Romke niso toliko izobražene. Jih je dosti, normalno, z osnovno šolo. Nimajo neke jake kvalifikacije, da bi lahko za kaj drugega. Fizično delo je delavka, čistilka, proizvodnja in tako naprej, več ali manj jih je, da so čistilke, delo po objektih.”* Ko zbolijo ali zanosijo so ob izteku pogodbe preprosto odpuščene. Neto plačilo za uro dela znaša približno 2,5 eur. Zgodbe, ki jo pripoveduje naslednja respondentka, niso redke: *“Šla sem k direktorju, vprašal me je, če bi delala v laboratoriju, tam sem delala 12 let in 5 mesecev. Povedal vam je mož, da mi niso podaljšali pogodbe? Zdaj bi imela 28 let! Tale Čistoča servis, niso mi podaljšali. Jaz sem bila na bolniški in mi je ena povedala, da se nekaj dogaja, da mi niso podaljšali pogodbe. Tri mesece sem bila bolna, ta noga mi je bila takšna in sem bila na bolniški. Letos februarja sem že tri leta brez službe. Vsako leto so nam podaljšali, tisto leto mi niso podaljšali, ker so videli, da sem bolna. Dobila sem odpoved, ko sem bila na bolniški. Sploh mi ni nič poslala, jaz sem jo poklicala. Morala bi jih tožiti, ampak je pri njih delala hči. Noseča je delala. Ko sem jo poklicala, sem jo vprašala, zakaj me je dala stran, zakaj je naredila tako hinavsko. Povedala mi je, da samo zaradi bolniške. Ampak jaz sem zdravje pustila tam!”* Značilno je, da Romi in Rominje začnejo delati mladi, tako rekoč še v svojem otroštvu, saj jim zaradi finančne stiske nadaljevanje šolanja ponavadi ni dostopno. Če deklet zgodaj ne zanosi, kar jo iztrga tako iz šolanja kot tudi iz trga dela, se zaposli zelo mlado pri

fizično zelo napornih delih. O tem priča naslednja pripoved respondentke: *“Jaz sem rekla, če lahko dela še hčerka. Mlajšo hčerko sem zaposlila pri 14 letih! 14 let! Delala je kot vrtnarica, dobila je iz zavoda. So bili začudeni, da bo ona delala! In kako je delala! So rekli, to je punca za vse! Tukaj je delala šest mesecev, na Vrtnariji Polje, potem pa je šla spet nazaj, je šla na Zavod, je delala v kuhinji v Domu občanov in tukaj je ostala. So jo imeli radi. Vse je vedela. Tam je pomagala v kuhinji, stregla, prala, takšne velike lonce, pridna! Da jo vidiš, takšna drobčkена je! Potem so jo vzeli v pralnico, da lika. So prali, potem pa so obesili. Sedaj imajo takšen program ... potem sortirajo. Oni to obesijo, likajo, drugi pa razdelijo. Naredili so tak program, da vsak teden ena komandira, pa se zamenjajo. Nimajo šefinje. Tako so, dobro se razumejo. Ima za nedoločen čas. Ona je stara 32 let in ene 15 let delovne dobe. Mlada se je zaposlila! Je zelo je pridna! Vse so zelo čiste, pridne, moderne!”* Širši in pereč družbeni problem nezaščitenosti delavcev v zasebnem sektorju in v prekernih delih v veliki meri prizadeva Rome v Ljubljani, saj jih mnogo dela v enostavnih poklicih, bodisi na pogodbah za določen čas bodisi na črno.

3.8. Neurejenost osebnih pravnih statusov

Mnogi Romi in Rominje nimajo urejenega državljanstva ali katerega drugega osebnega pravnega statusa. Posebej je potrebno izpostaviti prosilce za azil, zavrjnene prosilce za azil in izbirsane, ki si še niso uspeli urediti statusa. O številkah je spet nemogoče govoriti. Kemal Sadik, predsednik ljubljanskega romskega društva Romano pralipe, ki je sam doživel izbris, in se zato tudi preko društva ukvarja s podporo in solidarnostjo z izbrisanimi Romi, ocenjuje, da je v Ljubljani med 30 in 40 izbranih Romov, ki so še vedno brez statusa. Romi in Rominje, ki so prišli in še prihajajo v Ljubljano zaradi porok in združevanja družin, so nekateri dobro izobraženi, nekateri pa so tudi nepismeni. Tem predstavlja nenehno izpolnjevanje dokumentacije za pridobitev, podaljšanje in ohranitev statusa nerešljiv problem. Prav tako tudi komunikacija z uradniki in uradnicami, ki statute urejajo. Te probleme včasih uspejo rešiti z medsebojno solidarnostjo, tako da Romi, ki so večji izpolnjevanja obrazcev, pomagajo neveščim. Vendar to ni pravilo, na katero bi se bilo mogoče zanesti. Romi in Rominje brez statusa, brez delovnih dovoljenj pa vseeno morajo nekako preživeti sebe in svojo družino. Zato se zaposlujejo na črno, kjer so brez socialne in zdravstvene zaščite ter posebej ranljivi za izkoriščanje in zlorabe. Kot priča respondent, ki je doživel izbris, in bil dvanajst let brez

osebnega pravnega statusa: *“Ja, moraš delat, družino, otroke. Na črno vse. Dvanajst let sem bil na črno. Absolutno, nikjer nisem bil ni prijavljen ne nič. Takrat, to je bilo samo pol, ko sem imel osemnajst let, me je prijavil ta privatnik v Savi Kranj in to je bilo to. Pol od takrat absolutno nič. Vse na črno pol. Nikjer nič. Nič, nisem imel ni zdravstveno. Pol, če sem bil bolan, ene parkrat tko in od žene bratranec sem rekel, daj mi tvojo zdravstveno izkaznico, in sem šel zdravniku. In enkrat sem imel tud na operacijo, da bi šel in pol nisem šel samo zaradi tega, ker sem mogel še doplačati in tako naprej. Nič, tko je ostalo.”*

Posebej problematičen je položaj zavrženih prosilcev za azil, zlasti kosovskih Romov, ki jih država ne more deportirati nazaj v matično državo. Dobijo izkaznico, ki jim dovoljuje gibanje izven azilnega doma, nimajo pa pravice do stalnega bivališča in delovnega dovoljenja. Če jih kdo prijavi, da delajo na črno, so nemudoma izgnani iz države. Stiska teh ljudi in njihovih otrok je neizmerna.

3.9. Geta tudi v Ljubljani

Kot smo že omenili, Romi v Ljubljani živijo v dveh neurejenih naseljih (eno je na Koželjevi, drugo na Litijski cesti), nekaj individualnih hiš romskih družin je na Rakovi Jelši, v Zalogu in Mostah, precej družin pa je razpršenih v socialnih, neprofitnih in najemniških stanovanjih po celi Ljubljani. Pridobitev socialnega stanovanja je za Rome v Ljubljani iz različnih razlogov zelo oteženo: zaradi neznanja jezika in slabe pismenosti ali celo nepismenosti, neurejenih statusov, težav pri komuniciranju z uradniki, težav pri pridobivanju potrdil, ki so potrebna kot priloge k vlogi za stanovanje, nerazumevanju navodil za dopolnitev vloge ipd. Če stanovanje dobijo, prostorska stiska ni vedno rešena. V garsonjeri, kjer smo izvajali skupinski pogovor, je respondentka na naše vprašanje, koliko ljudi živi v tem stanovanju, odgovorila: *“Osem: jaz, mama, mož, D., A., L., Dž. in dojenček. Mamo imam pri sebi, ker je bolna. Je tukaj že 2 leti, ima alzheimerjovo bolezen, ki je neozdravljiva.”*

Vsekakor pa je situacija kritična v romskih naseljih. Če geto definiramo kot del mesta, kjer se neha javna infrastruktura (torej asfaltirane ceste, javni vodovod, električna napeljava, otroška igrišča, odvoz smeti ipd.) in kot prostor, kamor »civilni« vstopajo samo po službeni dolžnosti, potem sta naselji na Koželjevi in Litijski cesti geta (več o konceptu geta prim. Komac idr. 2007: 50 – 54). V naselju na Litijski cesti (o Koželjevi bo več govora v nadaljevanju) je devet

individualnih hiš, v katerih živijo romske družine iz različnih delov nekdanje Jugoslavije, zlasti pa makedonski, kosovski in srbski Romi, medtem ko so bošnjaški Romi skoncentrirani v naselju na Koželjevi. Lastništvo parcel na Litijski cesti ni urejeno, vse družine živijo na istem naslovu: Litijska 81a. Zelo velik problem je električna napeljava, kot pove respondent: *»Imamo električni tok, ki smo ga razdelili na 9 hiš, lahko pride do izpada elektrike, lahko se tudi kaj zažge, kar je nevarno.«* Položnica za plačilo elektrike je skupinska, prihaja na en sam naslov in eden od stanovalcev naselja mora zbrati denar od vseh družin ali denar založiti ter elektriko plačati. To je neposreden vir konfliktov med romskimi družinami v naselju. Kot pripoveduje respondentka: *»Da bi imeli svojo položnico! On (mož, op. M.H.) dobi svojo položnico, ampak za vse skupaj. Ampak živce poješ, da dobiš ta denar. Plačajo s tromesečno zamudo. A on nam je rekel ... pa da ne gre to naprej ... da smo mi Indijanci, da mi ne plačamo! To bi res rada, to bi vas res prosila! To bi res rada uredila, da imam svojo položnico, da grem in vem, da plačam svoje! Te vlečejo, ne dajo denarja, on pa mora plačat, tam pa mu rečejo, ubijte se, stepite se! On pa mora plačat! Daj no, kako to, ubijte se? Kako, saj imamo ja majhne otroke! Pa da bi videla, kako on to lepo vodi, kot da bi bil pisatelj! Tako lepo! In obračun plača! Problem je, ker ne dajo denarja v pravem času, vedno zamujajo. Včasih se zbuja ponoči in se sekira zaradi elektrike. Mi imamo majhno punčko, ne moremo biti brez elektrike. Rekli so, da bodo dali, bomo videli, če bo boljš.«*

Javni vodovod je urejen, po večkratnem posredovanju stanovalca naselja je omogočeno tudi plačevanje individualnih položnic. Ravno v času, ko smo tam delali intervjuje, je prebivalec naselja uspel s posredovanjem na četrtni skupnosti pridobiti tudi smetnjake, za vsako hišo enega. Pred tem so imeli na razpolago samo en kontejner za devet hiš, odvoz smeti pa je bil urejen enkrat tedensko. V naselju je veliko otrok, vendar o otroškem igrišču razen prebivalcev naselja ne razmišlja nihče drug. Očiten je kontrast med neurejenimi javnimi prostori in izjemno skrbno negovanimi zasebnimi prostori. Ne glede na kvaliteto bivanjskih pogojev v naselju, pa so prebivalci navezani nanj. Kot pravi respondent: *»Poglejte, to naselje. Veliko smo vložili in to je naš dom. Da bi legalizirali ta romska naselja, bi morala občina in država pomagati, sofinancirati.«* Naselje na Litijski cesti je tako, poleg naselja na Koželjevi, potencialni vir nesoglasij med Romi in mestno upravo, ker zemljišče ni last Romov in Romi tudi ne vedo, kdo je lastnik zemljišča. Vsekakor pa tudi ni za pričakovati, da bi Romi v naselju na Litijski cesti lahko samostojno odkupili zemljišče, če bi bila ta na razpolago za odkup.

Getoizacija v smislu neurejene infrastrukture naselja je vsekakor problematičen vidik naselij na Koželjevi in Litijski cest. Hkrati pa je potrebno izpostaviti, da koncentracija romskega prebivalstva na posameznih mestnih območjih ni nujno nekaj slabega in sama po sebi, ob urejeni infrastrukturi in vključenosti naselja v širšo okolico, ne vodi nujno v getoizacijo. Med Romi v Ljubljani se namreč na podlagi fizične bližine naseljevanja vzpostavljajo solidarnostne socialne mreže, ki se razvijejo bodisi na podlagi družinskih vezi bodisi na podlagi skupne matične države. Ta omrežja so v veliko pomoč novo prispelim priseljencem pri iskanju prebivališč in zaposlitve, nudijo pomoč pri administrativnih postopkih ali osebnih stiskah. Gre za neke vrste socialni kapital, ki Romom v Ljubljani in njihovim družinam pomaga, da se hitreje in lažje znajdejo, ko so v stiski (prim. Komac idr. 2007). Hkrati taka naselja nudijo možnost skupnostne ekonomije, npr. pri zbiranju kosovnih odpadkov, varovanju otrok ipd. Prostorska koncentracija Romom tudi omogoča ohranjanje jezika, saj v javnem prostoru romskega jezika ne morejo uporabljati in je tako njegova uporaba omejena na zasebni prostor. Dodati pa velja, da ravno taka etnična koncentracija in sociabilnost deluje moteče na večinsko prebivalstvo in pogosto predstavlja vir konfliktov, saj v očeh večinske družbe predstavlja nevarnost kulturnega razgrajevanja (Verlič-Christensen v Komac idr. 2005: 331).

3.10. Solidarnost med Romi nadomešča javne podporne programe

Solidarnost med Romi v Ljubljani je precejšnja. Solidarnostne mreže podpore se med Romi vzpostavljajo predvsem po sorodniških linijah in po načelu izvirne države, se pravi da makedoski Romi pomagajo zlasti makedonskim Romom, bošnjaški Romi si pomagajo med seboj, prav tako tudi kosovski in srbski Romi. Značilno sicer je, da se dobro stoječi Romi, ki so v Ljubljani prosperirali, ne identificirajo kot Romi, in se dosti manj vključujejo v romske socialne mreže. Kljub temu pa je bilo na terenu zaznati, da finančno pomagajo prenekateri na novo priseljeni romski družini. Romski imigranti v Ljubljani, ki so prišli v 80-ih in 90-ih letih, so se v veliki meri oprli na sorodniško solidarnostno mrežo, torej na tiste sorodnike, ki so prišli že v 60-ih in 70-ih letih. Ta neformalna oblika pomoči obsega tako finančno pomoč, kot tudi pomoč pri iskanju službe, varovanju otrok, začasni nastanitvi in urejanju statusa. Glede na diskriminatoren odnos do Romov s strani delodajalcev in lastnikov najemniških stanovanj, so te neformalne oblike pomoči ključne zlasti pri zaposlovanju in iskanju stanovanja. Pomoč

sorodniških mrež je razvejana po celi Sloveniji, tako da lahko sorodniki npr. iz Maribora finančno, z rednimi mesečnimi nakazili pomagajo družini, ki se je šele preselila v Ljubljano. Ob umankanju državne in mestne podporne in integracijske infrastrukture, si je težko predstavljati, kako bi številne romske družine v Ljubljani sploh lahko preživele brez solidarnostnih podpornih mrež med Romi. To pa seveda pomeni, da se javni problem, ki ga v Ljubljani predstavljata marginalnost Romov in poteba po njihovi socialni vključenosti, privatizira in individualizira. Breme integracije se iz države in mesta prenese na romske družine.

4. Naracije romskih družin v Ljubljani

Kot smo že večkrat poudarili, Romi v Ljubljani niso homogena skupina, pač pa so kulturno, družbeno in ekonomsko razslojeni. O tej heterogenosti romske populacije v Ljubljani pričajo družinske zgodbe, ki jih predstavljamo v nadaljevanju študije. Hkrati pa te naracije tudi izpostavljajo specifične življenjske situacije in specifične probleme, s katerimi se soočajo Romi v Ljubljani. Pričujoče pripovedi demonstrirajo, da se številne romske družine v Ljubljani same, individualizirano, pogosto na meji legalnosti, ker jim drugega ne preostane, spopadajo s težkimi socialnimi problemi: z nelegaliziranim statusom; z nizko stopnjo obvladovanja slovenskega jezika in pismenosti, kar vodi v nerešljive probleme z uradniki pri urejanju dokumentov, delovnih dovoljenj, socialnih podpor, prošenj za stanovanje, šolanju otrok ipd.; z revščino, ki je rezultat dolgotrajne brezposelnosti (brezposelnost pa je pogosto rezultat diskriminacije delodajalcev), še večkrat pa se spopadajo z revščino kljub trdemu delu v izkoriščevalskih pogojih; z delom na črno; s slabimi stanovanjskimi pogoji ipd. Vsaka od življenjskih situacij Romov in Rominj v Ljubljani, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, se nanaša na specifičen problem oziroma na specifično področje. Namen predstavitve pripovedi romskih družin v Ljubljani je preusmeriti pozornost z dominantnega diskurza, ki probleme, s katerimi se soočajo Romi v Ljubljani, folklorizira in kulturalizira. Zgodbe pokažejo, da se Romi v Ljubljani srečujejo s podobnimi težavami in preprekami kot socialno in ekonomsko prikrajšani sloji večinskega prebivalstva, le da se romska populacija sooča z njimi v veliko večjem deležu kot večinska populacija, kar kaže na strukturno izključenost Romov po principu etničnosti in rase. Strukturna neenakost, vgrajena v sistem v obliki institucionalnega rasizma in umanjkanja podpornih programov, ki bi odgovarjale na specifične integracijske potrebe različnih skupin romske populacije, pa vodi v to, da so za Rome te težave dolgoročno nerešljive.

4.1. Družina B. – združitev družine

Rominja iz Makedonije s tremi šoloobveznimi otroki se je l. 2007 pridružila možu, ki je že štiri leta delal v Sloveniji kot gradbeni delavec. Soproj ima sicer zaključeno srednjo elektro šolo. Ko je v Makedoniji večkrat zaporedoma ostal brez dela, ker so se podjetja zapirala, in ker ni videl možnosti, da najde novo zaposlitev, je prosil strica v Ljubljani, da mu najde

zaposlitev in uredi delovno vizo. Stric mu je najprej uredil sezonsko vizo za šest mesecev, potem pa delovno, saj je delodajalec videl, da je dober delavec. Združitev družine je bila mogoča z družinsko vizo, ki jo je potrebno podaljševati vsako leto. V času pogovora so se ukvarjali s problemom, kako urediti status za najstarejšo hči, ki je že polnoletna.¹²

Pred prihodom družine v Ljubljano je mož moral poiskati stanovanje za združeno družino. To ni bilo lahko, saj lastniki stanovanj niso hoteli stanovanja oddati romski družini.¹³ Stanovanje je bilo kar drago, vendar cenejšega niso dobili. Takoj po prihodu so najprej poskrbeli za nadaljevanje šolanja otrok: starejša hči obiskuje tretji letnik upravno-administrativne šole, mlajša pa prvi letnik šiviljske šole. Starejša hči mora opraviti diferencialne izpite iz kemije, biologije in slovenščine za prvi in drugi letnik, ob tem, da se mora tudi samostojno naučiti slovenskega jezika. Ker je to za deklico prevelik zalogaj, je ravnatelj šole predlagal, da bi še enkrat delala drugi letnik.¹⁴ Mlajša hči si je želela postati frizerka, vendar so ji zaradi tega, ker ne zna govoriti slovensko, na šoli to odsvetovali in ji priporočili šiviljsko usmeritev. Tudi mlajša bo prvo leto ponavljala razred.¹⁵ Mož pa je kljub temu zadovoljen s situacijo, saj pravi, da je največja sreča to: *“da smo zdaj vsi skupaj in se borimo za življenje in da damo svojim otrokom vse kar lahko.”* S pomočjo solidarnostnih socialnih mrež, ki obstajajo med Romi v Ljubljani, si je žena našla delo čistilke v komercialnem čistilnem servisu, kjer zasluži 2,5 eur neto na uro, kar mesečno nanese okoli 450 eur. Najprej so jo zaposlili honorarno, potem pa se je odločila, da si bo uredila dovoljenje za delo, ki ga je tudi dobila za šest mesecev. Takrat so jo zaposlili za določen čas. Mož je še vedno zaposlen v gradbeništvu, kjer dela od deset do dvanajst ur dnevno za isto plačilo kot žena: 2,5 eur neto na uro. Tudi ko zboli, ne izostane od dela, saj za osnovno preživetje potrebujejo vsak euro, ki ga lahko zaslužijo. Respondentka to

---

¹² *“Moj mož mora delati 4,5 let, da dobi stalno in prav tako mi. Problem je za najstarejšo, ki je že dva meseca polnoletna, ona dobi preko šolanja, jaz ne vem kako bomo to.”*

¹³ *“Pa mu niso hoteli dati, so videl črni obraz in je bilo konec. Po telefonu so bili vsi prijazni, potem pa je šel osebno se pogovarjat in ko so ga videli, se je stanje obrnilo. Dva meseca je iskal stanovanje, medtem ko smo bili mi še dol. Potem je končno najdel to stanovanje, najemodajalka je iz Bosne ali Srbije, ne vem, ampak je prijazna.”*

¹⁴ *“Jokala je, težko ji je bilo, ker ne pozna jezika. Ne vem kako bomo to, letos bo sigurno padla. Otroci zaradi tega zelo izgubljajo.”*

¹⁵ *“Moj mož je bil na roditeljskem sestanku, pa je rekla tovarišica, da je hčerka bistra in pametna, ampak ni komunikativna, sama, zaprta, pa morda ve, da bi odgovarjala, pa ne more, ker ne pozna jezika.”*

težko situacijo gradbenih delavcev v Sloveniji komentira takole: *“Žalostne zgodbe so. Slovenija da je v Evropi in ima takšne nizke plače in potem izkorišča tujce... Kateri Slovenec dela v gradbeništvu? Nihče, tudi če ga iščeš – vsi so od Bosne pa navzdol – Bolgari in Romuni in to za minimalne plače. Slovenec ne bo delal takšnega dela za 400 eur, ne takšnih težkih del, ne bo dvigoval po 100, 150 kg. Takšni delavci bi morali biti plačani po učinku, ne pa, da se jih izkorišča. Ali je Rom, Bosanec, Srb, saj nima veze, kaj si po narodnosti. 2,5 eur za takšno delo ... to je žalostno. Mora pa preživljati petčlansko družino.”* V tej družini torej vsak od partnerjev zasluži približno 450 eur na mesec. 470 eur plačujejo najemnino, brez stroškov. Kot povedo, jim za hrano ostane 150 do 200 eur za cel mesec za pet oseb. Kot tujci niso upravičeni do socialne pomoči, na Centru za socialno delo so uspeli pridobiti potrdilo za pomoč od Karitasa in Rdečega križa. Brez pomoči teh dveh ustanov, kot pravijo, ne bi mogli shajati. Od vseh problemov, s katerimi se spopadajo, pa jih najbolj teži šola: *“Meni je največji problem sedaj šola. Za otroke. Z denarjem nekako krpamo. Ampak bilo bi res škoda, če se izgubi priložnost za šolanje.”*

4.2. Družina L. – uspešni podjetniki

Družina L. iz Srbije se je v Ljubljani iz revščine prebila do položaja uspešnih podjetnikov in do razkošne hiše. Vendar problemi ostajajo. Parcela, na kateri je hiša zgrajena, ni odkupljena. Mesto, ki se je lotilo urbanizirati območje Rakove Jelše, je tamkajšnjim lastnikom hiš ponudilo odkup parcel, vendar družina ne zmore tako na hitro zbrati potrebnega denarja. Prav tako ni legalizirana dejavnost, s katero se tako uspešno ukvarjajo. Že večkrat jim je inšpekcija prepovedala zbiranje odpadnih surovin in kosovnih odpadkov. Grozijo, da bodo porušili hišo, če bo družina nadaljevala s to dejavnostjo. Kljub temu pa so zelo ponosni na svojo uspešnost in pravijo: *“Smo med uspešnimi ljudmi.”*

4.3. Družina E. –revščina

E. je 24-letni makedonski Rom, pripadnik druge generacije imigrantov. Starša sta prišla v Slovenijo v 70-ih letih in delala skoraj do upokojitve, ko se je zalomilo z zdravjem in dela več ne moreta dobiti. E. je rojen v Sloveniji, oče dveh otrok, ki z ženo, Slovenko, in staršema,

živi v romskem naselju na Litijski cesti. Mlajši otrok ima težjo poškodbo imunskega sistema, zato je žena doma, da ga neguje. S svojim delom kot taksist v stričevem prevozniškem podjetju sam preživlja šestčlansko družino. Pogosto dela tudi po 16 ur.

V nasprotju s stereotipnim prepričanjem, da se Romi izogibajo delu, da nimajo delovnih navad, in da so pasivni prejemniki socialnih transferjev, zgodbe Romov in Rominj iz Ljubljane kažejo drugačno podobo: Romi bodisi nimajo dostopa do zaposlitve, kar je posledica neurejenega statusa, nepismenosti, diskriminacije pri zaposlovanju in nereguliranosti področja, na katerem delajo, bodisi so garaški delavci in delavke v prekernih pogojih in v težaških področjih dela, vendar njihovo garaško delo bistveno ne vpliva na izboljšanje njihovega ekonomskega in družbenega položaja. Kot kaže zgodba družine L., pa npr. pri zbiranju odpadnih surovin, torej na področju dela, kjer so Romi uspešni, se dobro znajdejo in pri delu prosperirajo, ni posluha javnih in mestnih oblasti, da bi uredile in legalizirale odlagališča odpadnih surovin in tako Romom omogočile, da razvijajo svojo dejavnost. Zgodba družine B. pokaže, da se Romi v Ljubljani soočajo po eni strani s tipičnimi problemi imigrantov kot so: urejanje dokumentov, dovoljenj in viz, nezaupanje domačinov do tujcev, še posebej Romov, pri iskanju stanovanja; težave pri šolanju otrok zaradi neobvladovanja jezika in zaradi neobstoja podpornih programov, ki bi romskim otrokom omogočala brezplačno jezikovno izobraževanje. Po drugi strani pa se soočajo s problemi, ki pestijo tudi socialno šibkejše sloje slovenskega prebivalstva: izkoriščevalski in negotovi delovni pogoji, nizke plače, revščina, kljub trdemu delu obeh odraslih članov družine. To napeljuje k razmisleku o tem, da težave romskih družin v Ljubljani niso take vrste, da bi jih romska populacija doživljala zaradi svoje "neprilagojene kulture" oziroma zaradi svoje "romskosti", pač pa so vsakdanje težave vseh revnih imigrantov in revnih državljanov. Tisto kar pa je ključni problem pri romski populaciji, je to, da je zelo velik odstotek izmed vseh Romov v Ljubljani v položaju revnih meščanov in meščank, kar pomeni, da gre za strukturno neenakost in za sistemsko perpetuiranje omejenih možnosti pri dostopu do dužbenih resursov po rasnem in etničnem načelu.

4.4. Družina A. – nedokumentiranost in nepismenost

V tej družini je mož, makedonski Rom, brez državljanstva. Poročen je z Rominjo, slovensko državljanke. Ob poroki je dobil dovoljenje za bivanje, ki pa je že zdavnaj poteklo. Ker je nepismen in brezposeln, si državljanstva ne zmore urediti, saj, kot pravi, obrazcev za državljanstvo sploh ne bi znal izpolniti, pa tudi sredstev nima, da bi si državljanstvo lahko plačal. Brez državljanstva pa ne more dobiti dela. Ko jima povemo o možnosti pridobitve osebne delovne dovoljene, se izkaže, da te možnosti ne poznata, hkrati pa še enkrat poudarita, da je problem v izponjevanju formularjev, saj jih zaradi nepismenosti mož ne more izpolnjevati. Žena je zaposlena v zasebnem podjetju za varovanje. Živita v najetem stanovanju, njena plača (540 eur neto) komaj pokrije nujne stroške. Ker sta izvedela, da je žena noseča, sta oddala prošnjo za nujni bivalni prostor, vendar sta zbrala premalo točk in ga nista dobila. Socialne podpore ne moreta dobiti, ker ženina plača presega cenzus. Ker je zaposlena za določen čas, bo, ko bo odšla na porodniško, tudi ona izgubila službo. Tako bosta ob povečanju družine oba brezposelna, v najetem stanovanju, ki ga ne bosta mogla plačevati.

4.5. Družina K. – izbris

K. se identificira kot asimilirani Rom, kar pomeni, *“da se hitro prilagodim družbi v kateri sem”*. Leta 1992 je doživel izbris. Pred tem je imel podjetje. Ker je po poklicu krojač, je prodajal konfekcijo po Sloveniji. Leta 1990 je, kot pravi, odprl še eno dejavnost in sicer prevoznništvo. Z izbrisom se je njegovo življenje popolnoma spremenilo. Sam pravi *“Sem izgubil pravico do dela, pravico do socialnega zavarovanja, do svobodnega gibanja... To kar sem doživel, to ne bi privoščil nobenemu na svetu. Izgubili smo pravico do socialnega zavarovanja. Moj sin, ki je rojen v Sloveniji, mlajši, ni dobil pravice do šole, ni mogel hoditi v redno šolo... On je rojen tu. Prezgodaj rojeni, ima zdravstvene težave, vsak obisk pri zdravniku je bil drag. Jaz sem moral prodati hišo v Rožni dolini, da sem preživel, saj sem bil takrat premožen. Potem pa čez noč izgubil vse! 13 let nisem imel pravice do dela. Novo podjetje sem registriral. Zahteval sem delovno dovoljenje, a ga nisem dobil 5 let. Obup! Potem je prišlo do tega, da smo se začeli organizirati z gospodom Todorovičem, takratnim predsednikom društva za izbrisane, pa z gospodom Krivcem. Sem poklical predsednika EU za pravico narodnosti, gospod je prišel v Ljubljano na pogovor, o katerem so slišali tudi na*

Ministrstvu za notranje zadeve. Najprej sem dobil humanitarno prebivanje, kar je nedopustno, saj nisem bil begunec, ampak sem imel urejen status. Torej, najprej sem dobil humanitarno prebivališče za dobo 10 mesecev, potem sem dobil stalno prebivališče, leta 2003 pa slovensko državljanstvo. Nato so nastopile zdravstvene težave zaradi živcev in ker sem zelo trpel, danes imam angino pektoris. Zdaj prejemam socialno podporo, na robu revščine sem...”

4.6. Družina Š. – zavrjnjeni prosilci za azil

Družina Š. je s petimi otroki iz Kosova prišla v Ljubljano leta 2005.¹⁶ Enajst mesecev so preživeli na Viču v azilnem domu, nakar so zaprosili za bivanje izven azilnega doma. Od takrat živijo v Štepanjskem naselju, plačujejo najemnino, otroci hodijo v šolo. Kot tujci nimajo pravice do dodatka za otroke niti do socialne podpore. Delovno dovoljenje je možno dobil samo leta 2005 za tri mesece, potem pa nikoli več, čeprav ga vsako leto znova oba poskušata pridobiti.¹⁷ Država jim podaljšuje dovoljenje za bivanje izven azilnega doma, onemogoča pa jim stalno bivališče in delo. S tem jih dobesedno sili v delo na črno in jih kriminalizira. Kot pravijo, tako ne morejo niti živeti niti umreti. Kot pravi respondent: *»Policiji sem rekel, naj mi dajo delovno dovoljenje, da nočem ničesar od njih, samo delal bi rad. Jaz nisem prišel sem zato, da dobim od njih kaj. Samo delal bi rad, bi zaslužil normalno, če bi oba delala bi lahko normalno živela. Samo Slovenija nam ne pomaga.»* Zasluge, da preživijo, imajo individualna iznajdljivost in zelo velika pomoč sorodniške mreže. Starejša otroka ob šoli poskrbita še za mlajše bratce in sestrice, medtem ko sta starša na lovu za delom in zaslužkom. Stanovanjski stroški mesečno znesejo 450 eur. Ko smo se z njimi pogovarjali,

---

¹⁶ *«Mi smo iz Kosova, Đakovice. Pobegnili smo zaradi Albancev, ki niso hoteli nas, Romov. Problem je, ko smo prišli, smo prišli na črno. Pet dni in šest noči smo bili v gozdu. Mojemu najstarejšemu sinu, imel je 13 let, so ozeble roke. Ko smo prišli sem, je izgubil prste. Tudi majhen sin, ki ima zdaj 3 leta in pol, on je bil takrat star 1 mesec, ko smo prišli sem... on je bolan, ima epilepsijo, ne govori.»*

¹⁷ *«Pravijo, da ne smemo delat. Od česa naj živimo? Nas situacija sili v to, da krademo! Meni ne more sestra iz Nemčije ali pa stric iz Maribora vsak mesec poslati denarja in mi pomagati. Ravno tako ima otroke, vnuke, snaho... Ne smem delati, tako da spim, jem, gledam televizijo, cel dan spimo ... takšno je življenje. (...) Normalno, da delajo na črno. Če te ujamejo, te Azilni dom ne zaščiti, ampak ti dajo lisice in te odpeljejo v Center za tujce. In te takoj odpeljejo na Kosovo. To je zakon. Zato mi ne smemo delati in ne delamo. Sedaj čakamo. Evo, dvakrat nam je policija podaljšala za dva meseca. Izkaznica velja za šest mesecev in z njo se lahko gibljem po celi Sloveniji. V tujino ne moremo iti. Po zakonu, kolikor vem, ne smemo iti ven. To je samo za policijo, da če nas ustavijo na cesti, da jih pokažemo in da oni javijo na policijski postaji. To je to. Evo to je izkaznica.»*

so morali v roku sedmih dni zapustiti stanovanje, v katerem so bivali. S petimi šoloobveznimi otroki, brez dela, sredstev in brez državljanstva oz. statusa, ki bi jim omogočal, da se legalno sami preživljajo, na cesto. Kljub izjemno težki situaciji, v kateri so se znašli v Ljubljani, pa o odhodu nazaj na Kosovo ne razmišljajo.¹⁸

Položaj Romov v Ljubljani se torej ne kaže kot nekakšen “problem socializacije povsem drugačne tradicionalne kulture”, ampak v veliki meri sovpade s sodobnimi globalnimi urbanimi situacijami kot sta (nedokumentirane) migracije iz ekonomsko in politično ogrožujočih regij v bolj bogate in varne ter nezaščitenost in izkoriščanost priseljenih delavcev. Romi v Ljubljani se, kljub temu, da so po zakonu opredeljeni kot manjšinska etnična skupnost, soočajo s problemi, značilnimi za priseljene delavce in (nedokumentirane) imigrante, ki so v aktualnem sistemu v povsem brezpravnem položaju, nezaščiteni pred pretiranim izkoriščanjem in diskriminacijo, brez dostopa do političnih pravic, ki bi jim omogočale, da se borijo za izboljšanje svojega položaja. Posebej pereč je položaj Romov v Ljubljani kadar gre za prosilce za azil ali za zavrnjene prosilce za azil. Zakonodaja zavrnjenim prosilcem za azil ne omogoča delovnega dovoljenja, omogoča pa jim bivanje izven azilantskega doma z izkaznico o začasnem bivanju. Ta situacija jih prisili v delo na črno in jih kriminalizira. Če pride do razkritja tako ilegalizirane dejavnosti, se seveda vzpostavijo pogoji za izgon iz države. Pri tem pa, kot kažejo intervjuji, so v tak položaj ujete cele romske družine, vključno z majhnimi in šoloobveznimi otroki. Na izboljšanje položaja Romov v Ljubljani bi v tem primeru lahko vplivala le odločna liberalizacija pravice do bivanja in dela.

Javni diskurz, ki Rome folklorizira, tako da jih stereotipno predstavlja kot kulturno in socialno homogeno skupino, ki ima “povsem drugačne običaje in vrednote” kot večinsko prebivalstvo, služi vzpostavljanju nepremostljive distance med večinskim prebivalstvom in Romi, onemogočanju dostopa Romom do javne sfere, do pravice do izražanja in možnosti za boj za pridobivanje individualnih in kolektivnih svoboščin in pravic. Hkrati z diskurzom o “drugačnosti” Romov se vzpostavlja paternalistični diskurz o Romih kot socialnem problemu, ki Romom ne priznava, da so enakovredni sogovorniki, ki so legitimno sposobni pojasniti svoj položaj, oblikovati zahteve in predlagati rešitve. Ta diskurz Rome pasivizira kot inertne prejemnike socialne podpore, ki jih je potrebno “socializirati” na raven delavskega razreda

---

¹⁸ “Jaz nočem iti nazaj. Če bi me hoteli vrniti na silo – jaz sem policiji povedal – se bom vrnil nazaj v 24 urah. Ne bom tam živel. Albanci na Kosovu pravijo, da imamo mi Romi srbsko kri.”

večinskega prebivalstva¹⁹ (prim. Varsa 2005), ki bo opravljal tista najbolj umazana in težaška dela, ki jih nihče v družbi noče: gradbeništvo in čiščenje. Številne zgodbe, ki smo jih dobili v intervjujih, pričajo, da to za Rome ni rešitev, pač pa le drugačna preobleka izključenosti, revščine in diskriminacije, kjer se etnični pridruži še razredna diskriminacija.

---

¹⁹ Za ilustracijo diskurza, ki Rome definira kot socialni (ne pa manjšinski oz. politični) problem navajamo odlomek iz predlogov za ureditev položaja Romov v Republiki Sloveniji: *»Pri pripravi zakonskih odločb bo treba upoštevati spoznanje, ki izhaja tudi iz predložene informacije, da je romsko vprašanje v Sloveniji v tem trenutku predvsem socialno vprašanje, zato bo treba zlasti uveljaviti ukrepe, ki bodo pomagali, da si bodo pripadniki romske skupnosti zagotovili pravico in možnost do človeka vrednega življenja. Naloga države je predvsem v tem, da skupaj z občinami, v katerih Romi živijo, ustvari možnost, ki jim bodo omogočile, včasih pa jih tudi prisilile, da si bodo z lastnim delom lahko zaslužili sredstva za preživljanje in si zagotovili existenco.«* (Informacija o položaju Romov v Republiki Sloveniji 1995, str. 62)

5. Romska društva v Ljubljani – potenciali za politično subjektivizacijo

Med Romi v Ljubljani se hkrati s solidarnostjo, povezanostjo in ponekod prijateljevanjem, dogajajo, tako kot tudi v večinski populaciji, velika razhajanja in nesoglasja. Zaznati jih je mogoče npr. v zelo kritičnem odnosu, ki ga imajo bolj izobraženi Romi do večinske, manj izobražene romske populacije. Omenili smo tudi že distanco do bošnjaških Romov, ki jo je zaznati med Romi v Ljubljani, tudi med kosovskimi in makedonskimi Romi obstajajo nekatera nesoglasja, očitki ter boji za prevlado in za dominantno reprezentacijo Romov v Ljubljani. Konflikti med Romi v Ljubljani pridejo najbolj do izraza na ravni njihovi organiziranosti v društva oziroma v trenutku, ko imajo priložnost političnega delovanja. Takrat ima vsak svojo vizijo, kako bi bilo potrebno urejati položaj Romov v Ljubljani, zlasti pa njihovo organiziranost v društva.²⁰ Organiziranost Romov v društvih vsekakor predstavlja njihov endogeni problem, saj je taka organiziranost prvi pogoj za njihovo vključevanje v organe lokalne samouprave in s tem tudi pogoj njihove politične participacije na ravni mesta. Številne študije (Bacilja idr. 2008: 231) namreč ugotavljajo, da je ravno vključenost Romov v oblikovanje, implementacijo in evalvacijo politik in programov, ki so namenjeni izboljšanju njihovega položaja, zaščiti njihovih pravic in njihovi večji socialni vključenosti, ključni pogoj za uspešnost teh politik in programov. Politična participacija Romov tako na lokalni kot tudi na državni ravni se tako kaže kot ključna pri prizadevanjih za izboljšanje položaja Romov. Nesoglasja med Romi, ki so očitna na ravni njihove društvene organiziranosti, je mogoče pojasniti z njihovo refleksijo, kdo je pravzaprav tisti, ki sploh lahko predstavlja Rome v Ljubljani glede na njihovo kulturno in socialno raznolikost. Ali lahko na primer makedonski Rom verodostojno zastopa tudi interese bošnjaških Romov? Ali lahko človek brez ustrezne izobrazbe deluje kot romski svetnik? To je seveda vprašanje, ki presega problem položaja Romov v Ljubljani in se nanaša na širše vprašanje pomena, funkcije in predvsem vsebine instituta romskega svetnika v organih lokalne samouprave. Ali je dovolj zgolj vzpostaviti institut romskega svetnika, da bi se formalno zadostilo demokratičnim principom zaščite manjšin in politične participacije manjšinskega prebivalstva? Ali pa je potrebno romskega

---

²⁰ Tako je eden od respondentov povedal, da bi on dovolil v Ljubljani samo dve romski društvi: eno bi združevalo katoliške Rome, drugo pa bi organiziralo muslimanske Rome, ki so v Ljubljani v večini. Drugi respondent pa je predlagal eno samo romsko društvo na območju Ljubljane, ki bi združevalo in zastopalo vse ljubljanske Rome, vodja takega društva pa bi moral opraviti precej rigorozne izpite, s katerimi bi izkazal svoje sposobnosti za vodenje Romov.

svetnika s pozitivnimi ukrepi tudi primerno usposobiti in okrepiti za učinkovito delovanje, mu omogočiti asistenta, pisarno ipd.? Pomisleke, kdo lahko zastopa ljubljanske Rome, je izrazil eden od respondentov, ki se ponaša z višjo izobrazbo, in se mu ta tudi zdi ključna za zastopstvo Romov: *»Ker nekdo, ki hoče vzgajat mora biti sam vzgajan! Ne more, razumete, ne more imeti avtoritete, če nima znanja, nima avtoritete in ne more vzpostaviti sodelovanja med Romi in tu je, jaz mislim da je to, da mi vidimo samooklicane liderje, ki sami sebe razglasijo za predsednike nekih društev.»*

5.1. Mapiranje ljubljanskih romskih društev ²¹

Poleg analize situacije romskih društev v Ljubljani, so nas v pogovorih s predstavniki društev zanimale zlasti njihove družbene, politične in emancipatorne aspiracije in kapacitete. Torej, v kolikšni meri so romska društva v Ljubljani sposobna pridobivati in voditi projekte, sodelovati med seboj in z mestno upravo in kolikšen potencial imajo za projekte romske samoorganizacije in samopomoči. Romskih društev je v Ljubljani pet in eno v ustanavljanju. Pogovarjali smo se s štirimi romskimi društvi (Angilupe, Romano Kham, Ljubljana in Romano Pralipe) ter z Romskim akademskim klubom, ki ga ustanavlja Samanta Baranja iz Pušče v Prekmurju.

Kot je povedal predstavnik romskega društva Ljubljana, je namen njihovega društva: *“Da bi na nek način poskušali predstaviti neke norme, morale, etike, kako bi se obnašali v družbi, da bi imeli čimveč moralnih vrednot, da bi se čimprej integrirali v družbo, da delajo pošteno. To je bil naš cilj. In normalno, da bi skozi nek kulturni okvir ohranjali še nekaj tistega, kar ni bilo še asimilirano, v kulturnem smislu in skozi tečaje jezika, romskega.”*

Društvo Romano Pralipe, kar pomeni “romsko bratstvo”, je bilo ustanovljeno pred dvema letoma. Namen društva je, pravi predstavnik: *“da se Romi družimo, želimo ohranjati romsko identiteto, kulturo. Cilj društva je informiranje in pomoč Romom na področju republike Slovenije in predvsem Ljubljane. Nudimo tudi pravno pomoč, imamo svetovalca gospoda*

---

²¹ Za dragocene informacije in kontakte pri dostopanju do ljubljanskih romskih društev se zahvaljujem Brankici Petković.

Krivca za te stvari.” Društvo Romano Pralipe je osredotočeno tudi na pomoč izbrisanim Romom v Ljubljani.

Ljubljansko romsko društvo Amala, ki ga vodi g. Brizani, je edini aktivni član Zveze Romov Slovenije. To društvo tudi redno pridobiva sredstva na razpisih Ministrstva za kulturo za zaščito pravic kulturnih manjšin in razvoj kulturne raznolikosti. Hkrati pa je med društvom Amala in ostalimi ljubljanskimi društvi velika distanca, praktično ne komunicirajo. Društvo Amala ljubljanskih romskih društev ne vključuje v svoje projekte.

Motivi za nastanek Romskega akademskega kluba so v povezovanju romskih študentov v Ljubljani. Ustanoviteljica je kot študentka več let bivala v Ljubljani in se pri tem srečevala z različnimi problemi, med katerimi je bil eden bolj perečih iskanje stanovanja. Študentje v Ljubljani že tako precej težko dobijo stanovanje, če pa so Romi, je zaradi predsodkov stanodajalcev to še toliko težje. Najem stanovanja romskim študentom tudi predstavlja (pre)velik strošek. Zato se bodo v Romskem akademskem klubu zavzemali, da bi en odstotek študentskih postelj rezervirali za Rome. Kot pravi ustanoviteljica: *“Italijanska in madžarska manjšina imata dva procenta rezervirana, ne, tako da bi bilo prav, da bi bil en procent rezerviran tudi za Rome, tako da bi bila tudi motivacija več.”* Druga pomembna vsebina društva so štipendije oziroma pozitivni ukrepi pri štipendiranju Romov in Rominj. Ustanoviteljica je imela tudi na tem področju slabe izkušnje v času svojega študija. Hotela se je potegovati za štipendijo, saj je slišala, da so romskim študentom in študentkam namenjene štipendije, če se odločijo za pedagoško smer. *“Jaz sem se za to pozanimala, poklicala na razna ministrstva, fora pa je v tem, da nihče nič ne ve o tem.”* Klub naj bi torej romskim študentom in študentkam omogočal tovrstne informacije. V času, ko smo se pogovarjali, je seznam ustanovnih članov obsegal dvanajst študentov Romov in Rominj.

Društvi Romano Kham in Angilupe, edini ljubljanski romski društvi, ki med seboj sodelujeta in sta povezani, sta bili v svojih dosedanjih projektih osredotočeni na kulturne projekte kot so organizacija romskih koncertov in tematskih večerov, zlasti v ljubljanskih klubih Gromka in Ortoobar, vodenje oddaj romske glasbe na različnih radijskih postajah, predvsem na Radiu Študent, organizacija računalniških delavnic za otroke ipd. V intervjuju se je pokazalo, da imata društvi tudi precejšen potencial in interes za vsebine na področju sociale. Imata tudi konkreten predlog organizacije pisarne za Rome, ki bi jo vodili Romi sami, njen namen pa bi bil v pomoči Romom pri urejanju statusov, izponjevanju obrazcev, iskanju zaposlitev,

informiranju o razpisih za neprofitna in socialna stanovanja ipd. Takole pravijo: *“Ljudje, ki delajo, morajo najprej začeti živeti od tega. Vsak bi vodil en del. Eden bi pomagal otrokom, potem ljudem do hitrejšje zaposlitve, tretji da vodi socialno problematiko. Mi Romi med sabo vemo, kje so naše šibke točke, da bi lahko prišli tisti ljudje po pomoč, ki ne znajo. Se pravi, da se pomaga ... eni so nepismeni. Tu je dosti zlorab. Ko vidijo, da je človek nepismen in tista vloga, ki bi morala biti noter, je pa ni noter. In bo ostal brez stanovanja še vedno v tisti baraki. Po zakonu kot državljanu mu pripadajo stvari tako kot drugemu. ... Tukaj bom delal jaz in Romi, ki bodo imeli raznorazne probleme pri izpolnjevanju obrazcev, ne vem... Npr. da s svojim problemom ne ve, kam naj gre – tukaj je peti otrok in ne ve, kam ga mora iti prijaviti, kako mora narediti za otroške doklade, kako za socialno pomoč izpolniti – za takšne situacije bomo mi.”* Respondentka iz društva Romano Kham pa pove naslednje: *“Zdaj se je dosti romskih družin obrnilo na mene: ‘S., zakaj nam nisi povedala, da se je dajala zimsko pomoč 200 evrov za ozimnico?’ Nisem jaz na centru, da bi lahko... ‘Mogoče si vedela!’ Nisem vedela! Če bi vedela ... za vsako stvar, ki jo izvem, obvezno grem okrog. Onemu, onemu telefoniram: ‘A veš, da na centru zdaj dajejo pomoč,’ bilo kaj. Zdaj za to zimsko pomoč ne vem, sem bila malo preveč obremenjena, sem imela pljučnico, sem jo dala čez, ste me tudi vi iskala v službi, pa me tri tedne ni bilo in sem bila izolirana čisto od vsega. Evo, sedaj je dobilo 50 družin zimsko... 200 evrov bi jim prišlo prav – ali za drva, za nafto, za bilo kaj. 200 evrov nekaj pomeni.”*

Razen Romskega akademskega kluba, so romska društva v Ljubljani večinoma družinska, kar pomeni, da razen ožjega družinskega kroga, nimajo drugih članov. Taka organizacija društev seveda ne omogoča povezovanja in organizacije Romov, pač pa so društva s strani njihovih vodij razumljena bolj kot možnost preživljanja, kot neke vrste družinsko podjetje. To ni nujno slabo. Vodje imajo namreč vizijo, da bi si preko delovanja društev, preko kulturnih dejavnosti in dejavnosti samopomoči, samoorganizacije, torej preko projektov »Romi za Rome«, lahko zagotovili eksistenco. Hkrati z možnostjo zaposlovanja Romov v društvenih projektih vidijo v tem tudi možnosti izboljšanja položaja Romov v Ljubljani, saj ocenjujejo, da bi lahko bolje pomagali Romom v stiskah kot pa javne službe. Pri tem pa so ključni problemi društev: da nimajo javnih prostorov za svoje delovanje, da so jim nedostopne informacije o razpisih, da nimajo rednih virov financiranja in članov, ki bi bili usposobljeni za prijave na projekte in za vodenje projektov. Računalniška pismenost je na nizki stopnji, zato informacij na medmrežju ne spremljajo. Zaradi razhajanj z ZRS se izobraževanj za prijave in vodenje projektov, ki jih

ta krovna romska organizacija organizira, ne udeležujejo. Podpornih društev, ki bi Romom pomagala dvigniti stopnjo računalniške pismenosti in usposobljenosti za vodenje projektov, v Ljubljani ni. V Ljubljani deluje eno podporno društvo, društvo Mozaik, ki se osredotoča na socialno podporo romskim otrokom v naselju na Koželjevi. Ravno povezanost romskih društev s podpornimi društvi in postopno vpeljevanje Romov v samostojno vodenje projektov, bi bila v Ljubljani ključna za emancipacijo romskih društev.

Glede na kulturno raznolikost Romov je številčnost romskih društev kar razumljiva. Heterogenost Romov v Ljubljani, ki se izraža tako v jeziku, religiji, izobrazbi, ekonomskem statusu, dolžini bivanja v Sloveniji, stopnji integracije ipd. vsekakor otežuje njihovo politično subjektivizacijo, še posebej vsled zahteve po enotnem nastopu, ki jo država in mesto postavljata Romom, da bi jih obravnavali kot relevantne sogovornike. V luči raznolikosti Romov v Ljubljani se ta zahteva zdi precej nasilno in umetno poenotenje. Prav tako predstavljata oviro pri politični subjektivizaciji Romov njihova fluidnost identitet in etnomimikrija. Praktična posledica obojega je, da se Romi ne identificirajo kot Romi, in je zato njihovo število videti premajhno, da jih lokalne oblasti ne bi obravnavale kot nekaj nevidnega, razpršenega in minornega. Poleg tega pa je ključna prepreka za politično participacijo Romov v Ljubljani njihova odrinjenost na obrobje, saj so zaradi nizkega družbenega ugleda obravnavani predvsem kot socialna ne pa kot politična kategorija.

5.2. Odnos med ljubljanskimi romskimi društvi in Zvezo Romov Slovenije (ZRS)

V naših pogovorih z društvi je prišla do izraza ne samo odrinjenost ljubljanskih Romov v odnosu do državnih programov za uveljavljanje antidiskriminacijskih načel in podporo manjšinskim pravicam pač pa tudi njihova izključenost znotraj skupnosti slovenskih Romov, ki jo predstavlja ZRS. Predstavniki društev si svojo marginalnost razlagajo kot posledico delitve Romov v Sloveniji na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome. Napetost med ljubljanskimi društvi in ZRS je precejšnja. Ljubljanska društva ZRS očitajo, da ima do njih diskriminatoren in izključujoč odnos. Kot je povedal predstavnik društva Romano Pralipe: *“Na žalost je med nami Romi samimi diskriminacija”*. Predstavnica romskega društva Romano Kham je položaj svojega društva v ZRS opredelila takole: *»Mi večkrat kličemo na Zvezo Romov v Mursko Soboto, da smo tudi mi tukaj, in da če bo kakšen razpis, da nas lahko... Ali pa nam povejo, kje*

je kakšen razpis, kje lahko tudi mi sodelujemo. Mi o tem nismo nič obveščeni. Oni kot grejo na raznorazne seminarje, delavnice. To je denar, ki bi mogli tudi mi biti zraven. Tukaj nismo. Zvedela sem, da je bilo dva ali tri mesece nazaj, da je potekal enotedenski tečaj v Ljubljani, kjer so bila vsa društva, ki so bila ustanovljena v Sloveniji. In jaz sem to na internetu opazila in mi ni bilo prav. Mi za nekatere Rome ne obstajamo. Zanje smo mi priseljeni Romi in nas ne vklaplajo nikjer.”

V intervjujih se je izkazalo, da ljubljanska romska društva niso informirana o možnostih prijavljanja projektov pri Ministrstvu za kulturo in pri Mol izven okvirjev ZRS. Kot pravi predstavnik društva Angilupe: *“Ampak jaz nočem biti v zvezo Romov! In vi ne morete mene prisiliti...Društvo je ustanovljeno, gre se za Rome in boste spoštovali ... Oni so rekli, da samo preko Zveze Romov. To je protizakonito. Ministrstvo za kulturo mora sprejeti projekt, pregledati ta projekt, ker se gre za isto romsko skupnost. Vedno, ko napišeš en projekt, da ga pošlješ na Ministrstvo, oni se takoj in rečejo, da moraš preko zveze Romov, drugače ne bo šlo čez. In ni variante. Ker ti če napišeš en projekt, ga mora on (Jožek Horvat, predsednik ZRS, op. M.H.) podpisat in npr. za Dan Romov in eno društvo absolutno ne razdeli denarja tako, da bi dal toliko enemu društvu, kot drugemu.”* Pomanjkanje socialnega in kulturnega kapitala pri Romih v Ljubljani se tukaj izkazuje kot neinformiranost in nezmožnost poiskati vire informacij, kar se pri ljubljanskih romskih društvih izkazuje kot eden temeljnih problemov.

Omeniti je potrebno, da ljubljanska romska društva niso zastopana tudi v Svetu romske skupnosti, ki kot posrednik med državo in romsko skupnostjo v Sloveniji deluje od leta 2007 in združuje romske svetnike v Slovenije ter s strani ZRS izbrane predstavnike romskih društev, ki so člani ZRS.

5.3. Politična participacija Romov v Sloveniji - še vedno ujeta v koncept avtohtonosti

Pravna osnova za urejanje položaja romske etnične skupnosti v Sloveniji je v 65. členu ustave, ki določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon (Lavtar 2005). S tem so bili postavljeni pravni temelji za zaščitne ukrepe, hkrati pa nakazano dejstvo, da Romov zaradi njihove specifičnosti ni mogoče enačiti s položajem italijanske in madžarske narodne skupnosti. Romska skupnost v Sloveniji torej nima položaja

narodne manjšine, pač pa ima položaj posebne etnične skupnosti. Pred sprejetjem krovnega zakona o romski skupnosti priseljeni Romi, bodisi ekonomski imigranti bodisi prebežniki iz vojnih in politično nestabilnih območjih nekdanje Jugoslavije, ki živijo zlasti v urbanih območjih Velenja, Jesenic, Maribora in Ljubljane, niso imeli pravic kot pripadniki romske etnične skupnosti, pač pa so bili po slovenski zakonodaji tujci. Pravice so pripadale samo t.i. avtohtonim Romom (Lavtar 2005, Žagar 2002). Pojem avtohtonosti sicer ni izrecno definiran v nobenem uradnem dokumentu, najpogosteje pa se ga v odsotnosti uradne razlage nadomešča s pojmom »strnjena zgodovinska ali tradicionalna naselitev« (Lavtar 2005, Žagar 2002).²² Priseljeni Romi, ki so pravzaprav v še posebej težki situaciji, saj so imigranti in Romi hkrati, so bili pred uveljavitvijo krovnega zakona o Romih obravnavani v treh kategorijah: bodisi kot neavtohtona ('priseljenska', migrantska) manjšinska etnična skupnost oziroma kot »novodobna etnična manjšina«; bodisi kot priseljenci (imigranti), ki niso državljani republike Slovenije, imajo pa na njenem ozemlju stalno ali začasno bivališče zato so bili obravnavani kot »neavtohtoni« Romi v Sloveniji s tujskim statusom; bodisi kot Romi, ki nimajo nobenega statusa in jim v primeru, da jih odkrijejo, v skladu z veljavnimi predpisi grozi izgon iz države (Žagar 2002).

Romi, ki so se priselili v Slovenijo pred letom 1991, so po osamosvojitvi Slovenije pridobili slovensko državljanstvo po 40. členu zakona o državljanstvu po posebnem poenostavljenem naturalizacijskem postopku. Kljub temu postopku, ki po osamosvojitvi ni bil označen kot restriktiven, so, kot smo že omenili, številni priseljeni Romi izgubili svoj pravni položaj oziroma so bili s strani Ministrstva RS za notranje zadeve »premeščeni« iz registra Jugoslavije v register tujcev. To pomeni, da je na območju Ljubljane več kot desetletje živelo veliko število nedokumentiranih pripadnikov romske etnične skupnosti. Tisti Romi, ki so se preselili v Slovenijo po letu 1991, pa so slovensko državljanstvo lahko dobili le po rednem naturalizacijskem postopku in izpolnjevanju vseh zakonskih pogojev. To pa za Rome predstavlja velik problem in posledično se v Ljubljani tudi danes soočamo z velikim številom nedokumentiranih Romov, za katere bi bilo potrebno urediti legalno bivanje. Sistematična nedokumentiranost namreč Rome vodi v velike bivanjske stiske in jih kriminalizira. Kot ugotavlja Kymlicka (2005: 504) imeti skupine z dolgim naselitvenim stažem, ki ne morejo

---

²² Medtem ko npr. na Madžarskem štejejo, da je neka skupnost avtohtona, če na določenem ozemlju prebiva vsaj tri generacije ali sto let, pa imajo npr. v Avstriji te pravice državljani, ki tam živijo že desetletja (med 25 in 90 let) (Lavtar 2005). Po obeh kriterijih pa so številni ljubljanski priseljeni Romi že »avtohtoni«.

postati državljani, krši idejo demokracije. Demokratičen sistem namreč omogoča, da imajo ljudje, ki se podredijo politični oblasti, pravico sodelovati pri odločanju te oblasti. Imeti ljudi na območju mesta ali države, ki so podrejeni oblasti, vendar ne morejo voliti, ker nimajo pravnega statusa, pomeni ustvarjati nekakšen kastni sistem.

Delitev na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome (kot tudi izbris), ki se je vzpostavila v slovenskem strokovnem in političnem diskurzu v začetku 90-ih let, je mogoče tematizirati z vidika prebujene nacional(istič)ne zavesti novonastale države Slovenije, ki je svojo pravico do suverenosti in samoodločbe utemeljevala ne toliko na državljanstvu kot na etnično nevtralnem političnem kriteriju, pač pa bolj na nacionalizmu, ki pogojuje državljanstvo s pripadnostjo določeni etničnosti.²³ Kot pravi Balibar (2007: 14), je neogibna posledica preoblikovanja ljudstva v nacionalno državo nastanek sistemov izključevanja: razslojevanja na »večine« in »manjšine«, še globlje pa razslojevanje prebivalstva, ki velja za avtohtono, in prebivalstva, ki velja za tuje, drugačno, ki je rasno in kulturno stigmatizirano. Zato je vprašanje, komu je mogoče podeliti avtohtonost in državljanstvo, fundamentalnega pomena za vzpostavitev nove politične skupnosti. Tak koncept državitvornosti pa vodi v oblikovanje izrazito izključevalnih in restriktivnih politik do priseljencev, s čimer se v Sloveniji soočamo še danes, in ki zadeva številne Rome in Rominje v Ljubljani.

V *Informaciji o položaju Romov v Republiki Sloveniji (1995)*, ki jo periodično pripravlja vlada, je navedeno: »Razen avtohtonega romskega prebivalstva, ki že stoletja živi v našem prostoru, je bilo zlasti v desetletju pred osamosvojitvijo republike Slovenije čutiti močan val priseljencev z juga (Kosovo, Makedonija, Bosna in Hercegovina), ki so se na poti proti zahodni Evropi ustavili na obrobju večjih mestnih središč. Te skupine priseljenih Romov predstavljajo poseben socialen in družben problem, vendar jih naša informacija ne obravnava.« Delitev Romov na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome je v osnovi pomenila delitev na »naše«, »slovenske« Rome in »priseljence z juga«. Koncept avtohtonosti ni pravzaprav nič drugega kot mehanizem izključevanja priseljenih Romov iz pravic, ki izhajajo iz naslova zaščite manjšinske etnične skupnosti Romov. Pomenilo je transformacijo perečega vprašanja zaščite in integracije romske skupnosti v dominantno družbo, v manj urgentno

---

²³ Številne študije pričajo o dramatičnem poslabšanju položaja Romov v vzhodni Evropi in o naraščajočem nasilju in diskriminaciji nad Romi v začetku 90-ih let torej ob zatonu komunističnega/socialističnega sistema in vzponu nacionalizmov v post-socialističnih družbah (Morrison, Puckett 2005, Nedelsky 2003, Sigona 2003, Erjavec 2001 ipd.)

vprašanje obravnave »migrantov z juga«. Za priseljene Rome pa je to pomenilo individualizacijo in privatizacijo njihovih integracijskih problemov. S sprejetjem krovnega zakona o romski skupnosti leta 2007 se delitev na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome načelno opušča in presega. Zato bi se moral sistem manjšinskega varstva Romov implementirati tudi v okoljih, kjer živijo pretežno priseljeni Romi, kot je Ljubljana. Vendar ima ta delitev posledice, četudi je že opuščena.

Za ljubljanske Rome so posledice vidne v tem, da se njihov položaj v mestu ne obravnava v kontekstu varovanja posebnih pravic romske etnične skupnosti pač pa še naprej zgolj v kontekstu socialno ranljivih skupin. Posledice delitve Romov na t.i. avtohtone in neavtohtone Rome vztrajajo, kot pričajo ljubljanski Romi, tudi v odnosu ZRS do ljubljanskih društev. Slednja naj ne bi dovolj vključevala priseljenih Romov v svoje aktivnosti, pač pa nadaljuje z usmerjanjem svojega delovanja na t.i. avtohtone Rome. Tudi na zakonski ravni sporna delitev še ni povsem odpravljena. *Zakon o lokalni samoupravi (ZLS)* v 5. odstavku 39. člena določa, da "*Na območjih, kjer živi avtohtono naseljena romska skupnost, imajo Romi v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika.*" Pri uveljavljanju pravice do politične participacije Romov na podlagi te zakonske določbe je bilo kar precej težav. Urad za narodnosti navaja, da so se že ob sprejemanju ZLS pojavljali pomisleki o praktični izvedbi določbe petega odstavka 39. člena, ker območja, kjer avtohtono živijo Romi, niso posebej določena, niso pa tudi oblikovani drugi dodatni kriteriji za njihovo sodelovanje v lokalni samoupravi. Urad ugotavlja, da občine v statutih niso zagotovile uresničitve zakonske določbe o sodelovanju Romov v občinskih svetih, čeprav je Komisija vlade za romska vprašanja občinam predlagala, da še pred lokalnimi volitvami v letu 1998 dopolnijo občinske statute z določbami o sodelovanju Romov. Kot razlog za neupoštevanje zakonske obveznosti naj bi občine navajale, da ni jasno, na katerih območjih so Romi avtohtono prebivalstvo, in da Zakon ne določa dodatnih pogojev, ki bi morali biti izpolnjeni za izpolnitev obveznosti občine. Zato je bilo na podlagi Ustavne določbe U-I-416/98-38 (22. marec 2001)²⁴ taksativno naštetih dvajset slovenskih občin, v katerih je vzpostavitev instituta romskega svetnika obvezna. Na podlagi te določbe ima devetnajst od skupno dvajset slovenskih občin, ki so definirane, da v njih živi t.i.

---

²⁴ <http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/A557C7F23E83DF96C125717200288AF1>

avtohtona romska skupnost, izvoljenega romskega svetnika.²⁵ Namen definicije teh dvajset občin je torej bil prekinitev izogibanja občin temu, da v svojem občinskem svetu volijo in vzpostavijo tudi romskega svetnika, ne pa prepoved tistim občinam, ki niso taksativno našteje, da bi vzpostavile bodisi romskega svetnika bodisi katero drugo obliko politične participacije Romov v občinskem svetu. To pa seveda pomeni, da je politična participacija Romov v lokalni samoupravi odvisna zgolj in predvsem od politične volje lokalne oblasti, da spremenijo občinske statute in vključijo Rome v lokalno samoupravo ter s tem vplivajo na izboljšanje njihovega položaja v lokalnem okolju.

Prizadevanje za politično participacijo Romov v Ljubljani bodisi preko instituta romskega svetnika bodisi preko Komisije za romske zadeve (ki jo npr. že poznajo v Mariboru in Velenju) je mogoče razumeti tudi kot boj za priznanje (Kymlicka 2005: 465) priseljenih Romov, ki so bili zaradi delitve Romov v Sloveniji na t.i. avtohtone in neavtohtone do sprejetja krovnega zakona o romski skupnosti nevidni, obravnavani kot tujci in nepripoznani kot Romi, ki jim v Sloveniji pripadajo posebne pravice zaščite etnične skupnosti. Uradno priznanje Romov kot manjšinske etnične skupnosti tudi v Ljubljani je namreč edina alternativa obravnavanju Romov kot deviantne družbene skupine, ki jo je potrebno normalizirati in asimilirati v dominantno družbo. Gre za temeljno razliko med konceptom manjšinskih pravic, ki pripadnikom romske etnične skupnosti v Sloveniji pripadajo v okviru obstoječega pravnega sistema, in med konceptom socialno ogrožene skupine, ki potrebuje pomoč, ker sama ne zmore reševati svojih problemov.

5.4. Krepitev potencialov romskih društev

Zato se sistematično delo na krepitvi, informiranosti in usposobljenosti romskih društev kaže zelo pomembno v več pogledih.²⁶ V društvih so namreč osredotočeni potencial, volja in

---

²⁵ Občine Beltinci, Cankova, Črenšovci, Črnomelj, Dobrovnik, Kočevje, Krško, Kuzma, Lendava, Metlika, Murska Sobota, Novo Mesto, Puconci, Rogašovci, Semič, Šentjernej, Tišina, Trebnje in Turnišče. Občina Grosuplje še nima romskega svetnika.

²⁶ Dobre prakse takega izobraževanja in spodbujanja že poznamo v Sloveniji. Od leta 2002 do 2004 je Mirovni inštitut v sodelovanju z društvom Romani Union v Murski Soboti in Zvezo Romov Slovenije razvijal dejavnosti, namenjene krepitvi komunikacijskih in medijskih zmogljivosti romske skupnosti: iskanju finančnih sredstev in politične podpore za samostojno radijsko dejavnost v okviru romske skupnosti, usposabljanju kadrov iz romske skupnosti iz cele Slovenije za radijsko novinarstvo na

motivacija Romov in Rominj do samoorganizacije, samopomoči, skupnostne organizacije in krepitev lastnih resursov. Romska društva izražajo potencialne aktivnega državljanstva. Tako je predsednik romskega društva Angilupe v letu 2008 v sodelovanju s četrtno skupnostjo Golovec, ki mu je v ta namen omogočila javni prostor, organiziral dva posveta, na katera so bili povabljeni tako predstavniki Mol, Urada vlade za narodnostna vprašanja, kot tudi predsednik ZRS Jožek Horvat Muc, predsednik Foruma romskih svetnikov Darko Rudaš ipd. Na posvetih je izpostavil neurejenost romskih naselij v Mol, potrebo po informativnem centru za Rome skupaj s prostori za kulturne dejavnosti, potrebo po romskem svetniku v Mol, in da bi se Mol morala prijaviti na državni razpis za ureditev romskih naselij. Izpostavil je, da je sestanek organiziral zato, ker : „V Ljubljani se ni spremenilo za 1200 Romov, ki so tukaj zadnjih 30 do 40 let, nič, kar je delno tudi posledica diskriminatornega zakona o romski skupnosti, ki deli Rome na avtohtone in neavtohtone.” Predlagal je dialog in ustanovitev delovnega telesa, na dolgi rok pa ureditev položaja romskega svetnika v Ljubljani. Zavzel se je tudi za reševanje problemov z električno napeljavo v romskem naselju na Litijski cesti, za kar pa bi bilo potrebno urediti lastništvo parcele. Gre torej za poskus aktivnega in samoiniciativnega preseganja obstoječih problemov, s katerimi se srečujejo Romi v Ljubljani, na javen in demokratičen način, z dialogom s predstavniki institucij, ki so pristojne za urejanje položaja Romov v mestu in državi, z razgrnitvijo problemov in predlaganjem rešitev. Preko delovanja v društvih, pa čeprav “samo” družinskih, se Romi iz pasivnih žrtev transformirajo v akterje, ki sami definirajo svoje probleme, dajejo pobude za njihova reševanje in se tudi sami aktivirajo v smeri reševanja težav. To pa tudi omogoča, da se položaj Romov v mestu redefinira iz zgolj in izključno socialne problematike v širše politično vprašanje. Romska društva v Ljubljani s takim delovanjem presegajo okvir zgolj kulturnih društev, katerih poslanstvo je bolj ali manj omejeno na “ohranjanje romske kulturne identitete in spodbujanje kulturne raznolikosti v Sloveniji”. Vsebujejo namreč tudi potencialne in interese za delovanje na socialnem in ekonomskem področju od njihovega vključevanja v podporne

---

osmih delavnicah in izdelavi priročnika o prvih radijskih korakih, izdelavi potrebnih dokumentov za sodelovanje na razpisih za frekvence, vzpostavljanju partnerstva z lokalnimi radijskimi postajami v Sloveniji in z mrežo romskih radijskih postaj v tujini, zagovarjanju vključevanja Romov v sistem javne radiotelevizije RTV Slovenija itn. Podjetje Pailot je februarja 2002 na predlog Zveze Romov Slovenije izvajalo dvomesečni projekt »Program za usposabljanje za romske svetnike«. Potekal je dvakrat tedensko po pet ur, izvajal pa se je v Novem mestu in Murski Soboti, delno so ga financirale občine, del sredstev je prispevala tudi ZRS. Usposabljanje je vključevalo vsebine kot so: ustvarjanje mrež, državni sistem, zakonodaja, računalništvo, vloga in pomen romskih organizacij, angleščina ipd. Ciljna publika so bili predsedniki romskih društev in ocena udeležencev je bila pozitivna (*Spremljanje pridruževanja EU: zaščita manjšin v Sloveniji, 2002*).

projekte namenjene izboljšanju položaja Romov v mestu, do postopnega razvijanja samostojnih projektov, ki bi omogočala izobraževanje in zaposlovanje članov in članic društev ter hkrati samoorganizacijo in samopomoč romske skupnosti. Tako koncipirana društva so lahko vir samozaposlovanja Romov, romskih kooperativ in integracijskih podjetij, ki bi Romom omogočala vzpostaviti alternativne oblike vključevanja na trg dela. Sedanji programi, ki Rome silijo v zaposlovanje v negotovih, slabo plačanih delovnih področjih (gradbeništvo, čiščenje) se namreč niso izkazali kot uspešni. Še bolj pomembno pa je, da romska društva predstavljajo vir okrepitve romske skupnosti v Ljubljani in potencialne za njeno aktivno politično participacijo.

II. del: Pravica do mesta? Romi v Ljubljani iz perspektive socialnega dela (Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek, Darja Zaviršek)

1. Teoretični razmislek: Socialno vključevanje kot pglavitno načelo socialnega dela in etnično občutljivo socialno delo

Raziskovalna skupina na Fakulteti za socialno delo se je osredotočila na tista področja v življenju Romov v mestu, ki se navezujejo **na vprašanja socialnega dela, psihosocialne pomoči in stanovanjske problematike v mestu**. Poudarek je bil na štirih glavnih temah, ki pomenijo ključni del socialne problematike in so pomembne za življenje Romov v Ljubljani:

- 1.) Vprašanje ekonomskega, kulturnega, socialnega in simbolnega kapitala v barakarskem naselju na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a ulici: empirična študija goste naselitve Romov sredi Ljubljane na Koželjevi.
- 2.) Perspektiva socialnih služb: analiza ljubljanskih socialnih služb, ki delajo z Romi.
- 3.) Vprašanja, ki se nanašajo na duševno zdravje Romov, ki živijo v Ljubljani.
- 4.) Vprašanje stanovanjske problematike s poudarkom na Koželjevi in pregled primerov dobre prakse po Evropi.

Socialne službe imajo pri zagotavljanju večje socialne vključenosti Romov veliko vlogo, ki pa je ne zmorejo opraviti same. Socialne in lokalne politike so tisto orodje, s katerimi lahko zmanjšujemo neenakost na mikro ravni, s čimer lahko omogočimo vsakomur prehod po družbeni lestvici navzgor. Z vključujočimi politikami in z delom po načelu opolnomočenja krepimo tiste, ki imajo tradicionalno manj možnosti in so zaradi neenakosti izključeni. Vendar brez razumevanja procesov, ki vzpostavljajo neenakosti na mikro ravni, ni mogoče oblikovati politik za njihovo zmanjševanje na makro ravni. Različni socialni programi so lahko le dodatki, ki so usmerjeni h krepitvi, ne morejo pa biti glavno sredstvo za zmanjševanje neenakosti, še zlasti ne takrat, ko so usmerjeni v spreminjanje in prilagajanje izključenih skupin, namesto da bi spreminjali njihove življenjske razmere in poglede večinske družbe. Strokovne službe in institucije, ki se zavzemajo za večjo socialno pravičnost, vključenost in izobraževanje Romov (kot tudi ostalih članov skupnosti), se morajo zavzemati za podporo, ki bo prikrajšanim posameznikom ali skupinam ljudi lajšala ali kreirala dostop do virov pomoči in resursov v skupnosti. Zato socialni delavci in delavke v Ljubljani, ki delajo z Romi, predlagajo zagotavljanje podpore Romom tudi s strani drugih institucij:

- več učne podpore v osnovnih šolah (zaposlovanje romskih pomočnikov v OŠ v Ljubljani),
- omogočanje programov izobraževanja za mlade Rome, da bi se lahko zaposlili,
- omogočanje programov zaposlovanja za Rome (MOL – javna dela za Rome, spodbujanje delodajalcev k dolgotrajnejšim oblikam zaposlovanja).

Preden pa preidemo na skupna splošna in specifična priporočila, bomo analizirali teoretske pristope in terensko delo tekom raziskovalne naloge.

Socialno delo se kaže kot eden od idealnih mehanizmov za preseganje socialne izključenosti marginaliziranih skupin, kar narekuje tudi mednarodna definicija socialnega dela. Socialno delo opredeljuje kot stroko, ki »spodbuja socialne spremembe, premagovanje problemov v človeških odnosih in opolnomočenje ter osvoboditev ljudi za to, da se doseže večja blaginja. S praktično uporabo teorij človeškega vedenja in socialnih sistemov socialno delo posreduje tam, kjer ljudje prihajajo v interakcije s svojim okoljem. Temeljni načeli socialnega dela sta načeli človekovih pravic in socialne pravičnosti« (Globalni standardi 2004). Socialno delo se ciljno posveča socialni podpori, ki ima razvojni, zaščitni, preventivni in/ali terapevtski namen. Temelji na poglavitnem načelu, tj. spodbujanje in ustvarjanje socialnih sprememb za večjo in enakopravno socialno vključenost. Socialna pravičnost je torej za socialno delo pomembno

načelo, ki mora biti vpeto v vse dejavnosti, ki jih stroka opravlja. Socialna pravičnost je tudi eno od pglavitnih načel antirasistične prakse (Dominelli 2002a, 2002b; Thompson 2003; Braye, Preston-Shoot 2003). Socialni delavci, ki sledijo načelu socialne pravičnosti, nasprotujejo negativni diskriminaciji, prepoznavao različnosti in raznolikosti, pravično delijo sredstva, nasprotujejo nepravičnim ukrepom in praksam ter delajo v solidarnosti (Globalni standardi 2004).

Socialna politika poskuša z določenimi ukrepi in programi zagotavljati minimalno socialno varnost državljanov (Rus 1990). Vendar kljub etičnemu načelu, ki socialne delavce zavezuje k antidiskriminatornemu ravnanju (6. člen Kodeksa etike socialnih delavk in socialnih delavcev, 1998) ter temeljnemu načelu socialnega vključevanja socialno delo pogosto nezavedno in nenamerno ustvarja situacije socialnega izključevanja. Zagotovo socialni delavci ne želijo biti namerno sovražni, zato je vpliv njihovih osebnih rasizmov pogosto nenameren in nezaveden (Ponterotto, Pedersen 1993; Dominelli 1995). Socialni delavci, ki delajo s pripadniki različnih etničnih skupin, se namreč srečujejo z različnimi vrednotami, ki se lahko razlikujejo od njihovih lastnih. Več avtorjev (Dominelli 1988; Thompson 2001, 2005; Razack 2002; Braye, Preston-Shoot 2003; Ule 2005; Leskošek 2005a; Žnidarec Demšar, Urh 2005) je prepoznalo, da so predsodki, rasizem in zatiranje pogosto vtakani v večinske tradicionalne vrednote, tj. v kulturno okolje, v katerem socialno delo deluje. Ti vplivajo na naša dejanja in odnose, spodbujajo in odvrčajo nas k določenim dejanjem, četudi se jih pogosto ne zavedamo v celoti.

Upoštevanje »etnične realnosti« (Devore, Schlesinger 1999), tj. kulturne vrednote, kulturno pogojene potrebe, jezik etničnih skupin, družbenopolitični status pripadnikov etničnih skupine ipd., je eno od vodilnih načel etnično občutljivega socialnega dela. Etničnost je namreč eden od pglavitnih dejavnikov, ki pomembno zaznamuje vsakdanje izkušnje ljudi. Kljub zgodnjim začetkom opozarjanja na etnično dimenzijo v socialnem delu (Richmond 1917) se koncept etničnosti v stroki socialnega dela (kot tudi v drugih strokah, kot je npr. šolstvo) šele uveljavlja. Sprva je do premika prišlo v 80. letih 20. stoletja v zahodnih državah kot odziv na migracije in večkulturnost v družbi (Dominelli 1988, 2007; Troyna, Williams 1986; Devore, Schlesinger 1999; Thompson 2001, Labonte Roset 2007). Devore in Schlesinger (1999), avtorja knjige o etnično občutljivi praksi socialnega dela, sta opredelila nekaj etnično občutljivih načel, ki jih lahko prenesemo tudi v prakso socialnega dela v Sloveniji, konkretno na področje dela s pripadniki romske skupnosti. Temeljno izhodiščno načelo etnično

občutljivega socialnega dela je **poznavanje »etnične realnosti«**. Gre za poznavanje zgodovinskih izkušenj kot tudi aktualnega položaja etničnih skupin v določeni državi, saj je pogosto slabše, kot ga predstavljajo vladajoče politike. Prav tako mora socialna delavka razumeti dinamiko ustvarjanja etničnosti ter posledice etničnega razmejevanja, s katerimi se soočajo pripadniki etničnih skupin. Etničnost je eden od družbenih dejavnikov, ki vpliva na vsakdanje odnose med ljudmi, torej tudi na strokovna razmerja. Zato s poznavanjem »etnične realnosti« socialne delavke presegajo lasten pogled na pripadnike etničnih skupin, ki pogosto temelji na stereotipnih predpostavkah. »Etnična realnost« zajema tudi **poznavanje in spoštovanje različnih kultur**. Večina socialnih delavk in socialnih delavcev, s katerimi smo se pogovarjali, razume etnično občutljivost ravno v kulturnem pomenu, tj. poznavanje in razumevanje kulturnih razlik etnične skupine, da romskega porekla ne pripisujejo kulturni temveč socialni kategoriji). Poznavanje kulturnih razlik in kulturno pogojenih potreb je sicer eno od ključnih načel etnično občutljive prakse (Devore, Schlesinger 1999; Laird 2008), vendar lahko prevelika osredotočenost le na kulturne razlike zamegli širše družbenopolitične dejavnike, ki vplivajo na položaj etničnih skupin. Etnična občutljivost oz. kulturna kompetentnost zahteva delovanje, ki temelji na spoštovanju in upoštevanju: potreb pripadnikov etničnih skupin, vrednot, načina družinske strukture, razmerij med spoloma, medgeneracijskih vlog, skrbstvenih dolžnosti znotraj skupnosti, zdravstvenih prepričanj, načina prehranjevanja, rabe maternega jezika, verskega prepričanja, razmerij med posameznikom, družino in skupnostjo, etnične in kulturne identifikacije, družbenoekonomskih okoliščin ter vplivov rasizma in drugih oblik zatiranja. Zato je znanje o kulturi etnične skupine le eno od pomembnih načel etnično občutljivega oz. kulturno kompetentnega socialnega dela, ne pa ključno in edino. Kulturna kompetentnost torej ne pomeni le pasivne absorpcije kulturnega znanja in opredelitve podobnosti in razlik med kulturama oz. kulturami. Po eni strani mora socialni delavec razumeti, spoštovati in se prilagoditi kulturnim vzorcem določene skupine, po drugi strani pa ne sme relativizirati določene kulture. Zato morajo biti etnično občutljivo socialno delo sposobno tudi **samorefleksije etničnih predsodkov**, kar pomeni ozaveščenost socialnih delavk in socialnih delavcev o lastnem rasizmu ter zavest o tem, da je tudi kulturno in strukturno okolje, kjer se socialno delo odvija, pogosto rasistično. To pomeni, da se je potrebno vprašati, zakaj npr. mislimo, da je »prostovoljni« odnos med partnerjema bolj vrednoten v primerjavi z dogovorjeno poroko med Romi. Etnično občutljivi socialni delavec je pozoren, da pri delu s pripadniki etničnih skupin ne prevladujejo vrednote dominantne skupine, ki ji sam pripada.

Eno od temeljnih načel je tudi **delo na virih moči** pripadnikov etničnih skupin (družinske vrednote, posameznikove spretnosti, podporni socialna mreža).

Etnično občutljivo socialno delo se torej odziva na kulturno pogojene potrebe pripadnikov etničnih skupin in omogoča storitve, ki temeljijo na načelu socialne pravičnosti. Za socialne delavke in socialne delavce to pomeni upoštevanje tradicionalnih vrednot socialnega dela (tj. individualizacija, sprejemanje, spoštovanje itd.) ter visoka ozaveščenost o pomembnosti preseganja lastnih predsodkov. To pomeni, da se morajo socialni delavci neprestano soočati z lastnimi predsodki in predpostavkami o pripadnikih različnih etničnih skupin ter kritično reflektirati lastno prakso.

V tabeli so opredeljena etnično občutljiva načela za etnično občutljivo socialno delo (Urh 2008). Prvi sklop opredeljuje načela, ki se neposredno nanašajo na socialno delo oz. na metode dela z Romi, drugi sklop pa so institucionalna načela etnično občutljive prakse.

Tabela 12: Načela etnično občutljivega socialnega dela z Romi.

	načela	Opis
osebna strokovna načela	načelo zadovoljitve človekovih osnovnih potreb	hrana, zaposlitev in denar, urejanje komunalnih pogojev (voda, elektrika, odvoz smeti, urejena cesta skozi naselje) in drugih bivalnih pogojev (hiše, stanovanja)
	načelo prilagojene komunikacije	znanje manjšinskega jezika, izbira preprostih, razumljivih besed, sprotno večkratno preverjanje razumljenega
	načelo poznavanja etnične realnosti	poznavanje in priznavanje prikrajšanosti Romov na širši strukturni in kulturni ravni
	načelo spoštovanja kulturne različnosti	enakost kultur (spoštovanje, strpnost)

	načelo refleksije osebnih rasizmov	prepoznavanje in odpravljanje osebnih etničnih predsodkov ter kritična refleksija rasističnih osebnih, kulturnih in institucionalnih praks
	načelo individualnega pristopa	upoštevanje razlik posameznika in konteksta, iz katerega prihaja (okolje, izkušnje)
	načelo spoštovanja zasebnega prostora	dogovor o datumu in uri obiska, spoštovanje kulturnih in bivanjskih pravil v okolju, kjer oseba biva (v romskem naselju, baraki, kontejnerju, hiši)
	načelo sodelovanja s ključno osebo	lažji vstop v romsko skupnost, v romsko družino, občutek večjega zaupanja, odprava jezikovnih in drugih komunikacijskih ovir
	načelo razvijanja temeljnih znanj	opismenjevanje, komunikacija, ravnanje z denarjem in dokumenti
	načelo krepitve moči	krepitev občutkov pripadnosti in podpore v skupnosti, krepitev osebnih virov moči, vzpostavitve in širjenja socialne mreže uporabnikov
	načelo strokovne pristranskosti	poslušanje zgodb, verjeti pripadnikom etničnih skupin, zagovorništvo, odmik od viktimizacije (obtoževanje za položaj), družbeno politični aktivizem
institucionalni načeli	načelo transparentnosti in nekonfliktnosti vlog	ločevanje upravnih postopkov od socialnega dela
	načelo medinstitucionalnega etničnega	povezovanje in sodelovanje CSD z drugimi službami v lokalni skupnosti in na nacionalni ravni (še posebej tistimi, v katere Romi zgodaj vstopajo, tj. vrtec, osnovna

	dialoga	šola)
--	---------	-------

Vendar zgolj upoštevanje etnično občutljivih načel predstavlja nezadostno orodje za delo s pripadniki etničnih skupin. Etnično občutljiva praksa mora nujno temeljiti tudi na **antirasističnih načelih** (Dominelli 1988; Thompson 2001). Etnične občutljivosti torej ne smemo razumeti ločeno od antirasističnih načel, saj sama osredotočenost na kulturno raven onemogoča, da bi se socialni delavci soočali z neenakostmi, nepravilnostjo in rasizmi (kot so zanikanje in barvna slepota, minimaliziranje, prelaganje odgovornosti, izogibanje itd.). Lena Dominelli (1988, 1995) je ena prvih avtoric, ki je na področju socialnega dela začela opozarjati na preseganje rasističnih praks. Socialnim delavcem je dala jasno sporočilo, in sicer da je potrebno »spodrseljaj [...] takoj popraviti, sicer obstaja nevarnost, da bo socialno delo še podkrepilo izključenost deprivilgiranih državljanov iz družbenega življenja« (1995: 183). Antirasistično socialno delo je opredelila kot obliko prakse socialnega dela, ki se sooča z družbenim razmejevanjem in strukturnimi neenakostmi, ki jih vzdržuje rasizem. Prav tako mora antirasistični socialni delavec delovati za njihovo preseganje in odpravljanje (Dominelli 1988, 1995, 2002b). Antirasistično socialno delo temelji na zagotavljanju bolj učinkovitih in občutljivih služb, ki se odzivajo na potrebe ljudi, kot jih sami definirajo.

Thompson (1995) doda še nekaj »pozitivnih strategij v podporo antidiskriminacijski akciji«, ki jih lahko razumemo tudi kot predloge na področju socialnega dela v Sloveniji:

- a) vključevanje antidiskriminatorne perspektive v vsa področja socialnega dela, tj. na področje teorije, politike in prakse;
- b) prevrednotenje tradicionalnih oblik socialnega dela v smislu ne le zavreči, temveč tudi »predelati« tradicionalne pristope;
- c) kritika slabe prakse, saj bi v nasprotnem primeru le zagovarjali lastno antirasistično naravnost, istočasno pa bi dopuščali obstoječo zatiralsko prakso npr. ustanove, v kateri delamo;
- d) kritika antiintelektualizma, pri čemer gre za zavračanje vrednosti, ki jo ima na učenje in prakso teorija (zavračanje teorije je za socialno delo nevarno, saj tako hitro zapademo v »zdravorazumska prepričanja«, ki pogosto temeljijo na zatiranju in izključevanju);

- e) kritika brez groženj, kar pomeni, da je potrebno socialne delavce kritizirati, ne da bi jim pri tem grozili - ljudje se iz groženj nič ne naučijo, vendar se prav tako nič ne naučijo, če jim je preveč udobno;
- f) skrb za osebje, kar pomeni omogočanje situacij, kjer se bodo sodelavci počutili podprte, sprejete - v nasprotnem primeru socialni delavci, ki so pod stresom, pogosteje razčlovečijo ljudi, saj jih jemljejo kot predmet.

Tabela 13: Antirasistična načela v socialnem delu.

Avtor	Antirasistična načela
Katz (1984)	<ul style="list-style-type: none"> - prepoznavanje in preseganje osebnih, kulturnih in strukturnih rasizmov - razumevanje rasizma kot problema večine (večinska privilegiranost)
Dominelli (1988)	<ul style="list-style-type: none"> - identificiranje z antirasistično perspektivo na osebni, kulturni in strukturni ravni - identificiranje, spreminjanje sistema, ki vzdržuje neenake možnosti - ustvarjanje alternativ, ki niso zatiralne - delovanje po načelu pozitivne diskriminacije - spoštovanje kulturnih razlik - razvijanje pozitivne identitete pripadnikov etničnih skupin - opolnomočenje uporabnikov služb - delo na potrebah uporabnikov
Thompson (2001)	<ul style="list-style-type: none"> - prepoznavanje in preseganje osebnih, kulturnih in strukturnih rasizmov - lastna angažiranost - delo na kulturnih razlikah (ne na kulturnih primanjkljajih) - razvijanje pozitivne etnične identitete - pozitivna diskriminacija - opolnomočenje

	<ul style="list-style-type: none"> - zaposlovanje pripadnikov etničnih skupin
Razack (2002)	<ul style="list-style-type: none"> - kritično razumevanje strukturnih nepravilnosti in neenakosti s poudarkom na prevladujočih razmerjih moči - razumevanje lastnega položaja znotraj privilegiranosti
Dalrymple in Burke (2003)	<ul style="list-style-type: none"> - osebno znanje - znanje o delovanju in razumevanju družbenega sistema - znanje in razumevanje o različnih družbenih skupinah in kulturah - soočanje in spreminjanje osebnih in strukturnih predsodkov - zavzemanje za družbene spremembe

Rezultati raziskave med socialnimi delavkami in socialnimi delavci v Ljubljani narekujejo, da je potrebno spremeniti vlogo socialnega dela in narediti zavesten premik k vključevanju, zagotavljanju podpore (npr. vprašati se, kako zagotoviti, da bodo otroci redno hodili v šolo, kako zaposlovati Rome), nudenju podpore, ki bo odgovor na izražene potrebe Romov v Ljubljani (priskrbeti učno pomoč, biti zagovornik pri urejanju bivalnih pogojev ipd.). Etnično občutljivo socialno delo z Romi pomeni delovati na širokem polju socialnega dela, ki ne sme biti vezano le na izvajanje Zakona o socialnem varstvu, temveč, kot se je izrazil eden od socialnih delavcev, je potrebno biti tudi praktičen.

2. Metodologija raziskovalne naloge, ki se veže na socialno problematiko Romov v Ljubljani

Uporabljena metodologija je bila zelo raznorodna in je obsegala predvsem:

- terensko delo na Koželjevi s poudarkom na opazovanju z udeležbo in usmerjenimi pogovori;
- opravljanje usmerjenih intervjujev z Romi in Rominjami (14 intervjujev);
- opravljanje intervjujev s strokovnimi delavkami in delavci (patronažno sestro, socialnimi delavkami s štirih CSD-jev v Ljubljani; strokovnimi delavci na MOL, pravniki, ipd.);
- skupinski intervju s socialnimi delavkami s centrov za socialno delo,
- pogovori s študentkami FSD, ki opravljajo praktično delo z Romi v Ljubljani.

Tekom raziskave se prepletata dve perspektivi, perspektiva Romov o njihovem socialnem položaju v Ljubljani in perspektiva strokovnjakov, ki delajo z Romi ali na tim. »romski problematiki«.

2.1. Vstop na teren

Terensko raziskovanje na Koželjevi je bilo opravljeno, ker v tem naselju živi vsaj ena četrtnina ljubljanske romske populacije, obenem pa tudi zaradi aktualnih dogodkov v zvezi z napovedano selitvijo tamkajšnjih prebivalcev. Vstop na teren je zaznamovala visoka stopnja stigmatizacije naselja, pomanjkanje samo-organizacije stanovalcev in skupnih javnih prostorov ter tudi pomanjkanje ustreznih javnih služb (ki bi nudile informacije, pravno pomoč ipd.). Tako se kot raziskovalke nismo mogle nikamor umestiti in smo potencialne informatorje srečevale kar na ulici. Najprej bomo podali nekaj ilustracij, tj. odlomkov iz terenskih dnevnikov, potlej pa kritično razlago terenskega raziskovanja.

2.2. Primeri iz terenskih dnevnikov

Za namen raziskave smo sestavili kratek okviren vprašalnik za biografski intervju (glej pogl. *Metodološki zaznamek*). Sledeč temu vprašalniku sem eno od informatork, gospo Sandro sredi pogovora vprašala, če morda ve, od kod izvira njen priimek. *Odgovorila mi je, da nihče od njenih (njene družine) nikoli ni imel nobenih problemov s policijo in da je njen priimek pri policiji dobro zapisan. Ponazorila je s primerom, ko je bil pri njih policaj in mu je skuhala*

kavico in rekel, da ve, da nihče iz njene družine ni nikoli povzročal nobenih problemov (terenski dnevnik 11.6.2008). Gre za obrambno pozicijo kot odgovor na vseprisotnost predsodkov o Romih. O svojem priimku mi namreč ni povedala nič drugega.

Naslednji primer pa ilustrira neumešččenost (vsiljivost) raziskovalke.

Na ulici me je mlajša ženska vprašala koga iščem. Povedala sem, da gospo Vero, ampak, da je ni doma. Potem sem šla naprej. Potem sem se vrnila in čakala pred njeno hišo, da bi se spet pojavila. Rekla sem ji, da delamo raziskavo o tem, kako ljudje tu živijo. Ko sva se usedli, mi je bilo žal, ker sem se počutila nelagodno in nisem vedela, kaj naj rečem, da ne bi izpadlo preveč vsiljivo – imela sem občutek, da sem vsiljiva. Na moja vprašanja mi je v petih minutah odgovorila sledeče: rodila se je v Ljubljani, kjer je končala 7. razredov osnovne šole Janeza Levca v centru mesta. Z mamo in očetom so prej živeli v drugi baraki, zdaj pa je že več let tu, v tej baraki (če sem prav razumela z mamo in očetom), možem in dvema otrokoma. Ta baraka je občinska, celo naselje je občinsko. Sosedji so se odselili drugam in so jim prepustili to barako. Na Stanovanjski sklad na Zarnikovi so šli prijaviti, da sedaj oni stanujejo tu. »Kdo bi tu hotel živeti? Podgane so. V 30 letih, ali pa vsaj od kar se jaz spomnim [informatorka je stara približno 20 let], niso niti enkrat prišli očistiti dimnika, niti ene lesenitke ni nihče prinesel, nič.« Šla je na »socialo«, pa se niso dobro razumeli. Rekla je, da je bila »socialka« zoprna ali nekaj podobnega. Prosila me je, če ji lahko dam kaj denarja. Nisem ga imela s sabo. Pokazala mi je položnico za okoli 80 evrov za elektriko. Mislila sem si, da bi bilo najbolje, da grem dvignit na bankomat 80 evrov (terenski dnevnik 29.5.2008).

Pogosteje kot občutek vsiljivosti se je dogajalo obratno, da so nas nekateri sami nagovorili in prosili za pomoč v zvezi s pridobivanjem njihovih osebnih pravnih statusov kot denimo »Vi ste za papirje, a ne? Jaz nimam državljanstva, kako bi ga lahko dobila?« ali pa »Moj mož nima nobenega papirja, pa že vrsto let živiva skupaj. Zakaj mu ga ne dajo?« To je bil najbolj značilen način, kako smo z informatorji, zlasti pa informatorkami pričele pogovor, ki je ostal ne-strukturiran in večinoma ni bil podoben biografskemu intervjuju. Naslednji daljši odlomek iz terenskega dnevnika služi kot ilustracija takega dogajanja na terenu.

V naselje sem se odpravila z namenom, da gospoda Amirja vprašam, če bi mi pomagal sestaviti fokusno skupino, zdaj, ko ga že bolje spoznam. Bil je zunaj, pred

hišo še z enim gospodom (ki ni Rom) in sem ga poznala že od prej. Velimir je Amirju pojasnil mojo vlogo »pogovarjanja« kot pozitivno, iz svojih izkušenj, ko je bil eden od informatorjev v moji prejšnji raziskavi. Ne glede na njegovo priporočilo se nisem uspela dogovoriti za organiziranje fokusne skupine. Ko sem omenila skupinski pogovor o skrbah, ki jih imajo ter o pozitivnih ali negativnih izkušnjah v zvezi z bivanjem v Ljubljani (stanovanje, zdravniška oskrba, izobraževanje itd.), Amir ni pokazal razumevanja kot bi jaz to želela (organiziranje skupinskega pogovora), ampak je odgovoril: »Vsak po svoje razmišlja. Jaz sem z bivanjem tukaj zadovoljen, drugače ne bi ostal, vendar pa – ko sem bil izbrisan – je bilo zares grozno. Takrat sem vse izgubil, kdo bo meni to povrnil? Leta 1991 smo bili z družino v Belgiji, dlje smo ostali kot sprva načrtovano, ker je žena gor rodila. Potem nas niso spustili v Slovenijo. [...] Koliko denarja sem dal samo za različne takse in prispevke [kot podjetnik], tudi če nismo imeli za hrano, prispevke sem moral plačati, ker je bilo to pomembno, da bi pridobil dokumente. Moja snaha pa ima še danes problem z dokumenti, če bi ji lahko nekako pomagali. Ima bosanski rojstni list, vendar ji ne izdajo potnega lista, ker je odraščala v Makedoniji, pri babici, ki je zanjo v Makedoniji dvignila drug rojstni list, kot da bi bila rojena v Makedoniji. Center za socialno delo je dal soglasje za mojega sina [ki je mladoleten], na podlagi izjav naju z ženo, da se sin lahko poroči, za snaho pa tega soglasja ne moremo dobiti, ker ni jasno katera država je dolžna izdati to potrdilo. Sedaj tečejo postopki na bosanski ambasadi, tri mesece je že, kar smo vse oddali, pa še nič odgovora. Onadva pa imata otroka, poročiti se ne moreta, če ona nima nobenega dokumenta. Prijavljena je na azil in ima samo to kartico za azil. Potovati ne more. Drugače sem jaz z vsem zadovoljen, samo ta izbris nas je prizadel, in to, da snaha nima dokumentov«. Dogovorili smo se za petek dopoldne in smo skupaj klicali na ambasado (terenski dnevnik 21.5.2008).

Ta odlomek terenskega dnevnika je ilustracija sprotnega prilagajanja informatorjem na terenu. Na ta način smo dobili informacije o tem, kar je bilo v tistem trenutku za informatorje pomembno: to je pomanjkanje osebnih pravnih statusov in s tem povezane težave in ovire (ne-možnost poroke, ne-možnost prestopanja državnih meja in s tem ne-možnost obiskovanja

sorodnikov v drugih državah, ne-možnost legalnega zaposlovanje, ne-možnost prejemanja socialne pomoči, ne-možnost zdravstvenega zavarovanja kot občanka itd.).

2.3. Raziskovanje kot simbolno /subtilno nasilje

Glede samega raziskovanja poudarimo sledeče. Tema, ki je bila predmet raziskave (izkušnje diskriminacije, transgeneracijske prikrajšanosti) je izredno občutljiva. Po mnenju nekaterih informatorjev je očitno, kako ljudje v naselju živijo (*»Saj vidite, kako živimo!«*). Neurejena infrastruktura jih determinira in stigmatizira – vsak obiskovalec lahko vidi blato na ulici (ker ni asfalta) in (nehote) potegne vzročno vez med *»umazanijo«* in romsko etnično pripadnostjo, česar se stanovalci zavedajo in so zato pogosto v obrambni poziciji. Tradicionalna dejavnost romske skupnosti, zbiranje starega železa in drugega odpadnega materiala, je prisotna tudi med prebivalci naselja na Koželjevi. Ta dejavnost je vidna navzven, saj je poleg naselja nahaja nepregleden kup odpadnega materiala. Zaradi te povezave med odpadnim materialom in marginalnimi lokacijami (kamor lahko uvrstimo tudi naselje na Koželjevi, čeprav se nahaja v neposredni bližini mestnega središča) večinska družba Rome povezuje z umazanijo; ta negativni stereotip neurejena infrastruktura Koželjeve potrди in tako je krog stigmatizacije sklenjen. Dejstvo da imajo muslimanski Romi visoke standarde čistoče in močne polucijske tabuje, ki jih vzdržujejo navkljub slabi infrastrukturi, pa v širši družbi ni relevantno (Sibley 1995).

Neurejenost fizičnega prostora in razširjeni predsodki proti Romom sta bili stalno prisotni temi, ki sta prišli na dan že s samo prisotnostjo (tj. deplasiranostjo, neumeščenostjo) raziskovalk. Informatorji so poudarjali notranjo urejenost svojih bivališč in/ali njihovo razlikovanje od *»ciganov«*, ki kradejo, so umazani itd.

Težke bivanjske razmere in občutljiva vprašanja negativne diskriminacije Romov niso nujno oteževalna okoliščina raziskovanja, ampak postaneta to takrat, ko je odsotna mobilizacija in s tem povezana pozitivna identiteta skupnosti. Skupine ali skupnosti v boju (ali družbene razrede v Marxovem pomenu) je namreč treba šele narediti s političnim delom, v *»družbeni realnosti«* jih ni (Bourdieu, 2003: 84). Šele proizvodnja določene vizije družbenega sveta in prizadevanje za legitimnost te vizije je izvor simbolne moči, ki lahko postane konstitutivna oziroma politična moč, to je *»moč, ki ohranja ali spreminja sedanje spolne, nacionalne, verske, starostne in statusne klasifikacije, in sicer z besedami, ki so v rabi za označevanje ali*

opisovanje individuov, skupin ali institucij« (ibid.: 94). Rečeno preprosteje, le skupnost v boju za pravice in priznanje, bi raziskovalcu lahko ponudila odprta vrata, tako imenovane občutljive teme pa bi v takem primeru lahko pomembno prispevale h politični mobilizaciji. V sedanjih okoliščinah neemacipiranih družin, s posamezniki, ki se istovetijo z večinskimi predsodki in normami – tudi v lastno škodo, je bila raziskava, ki ni omogočala vzpostavitve javnega prostora, graditve skupnosti in emancipacije vseh udeleženi, zgolj še en dejavnik v vrsti (subtilnega) simbolnega nasilja nad prebivalci naselja na Koželjevi ulici.

Temu sta botrovala odsotnost mandata raziskovalk za dolgotrajno udeležnost v skupnosti ter pomanjkanje razpoložljivih informacij oziroma storitev, ki bi pomagale vzpostaviti zaupanje do »prišlekov« (tj. raziskovalk), pomagale informatorkam in informatorjem pri konkretnih opravilih (denimo urejanje osebnih pravnih statusov), pridobivanju življenjsko pomembnih informacij (glede napovedanega rušenja naselja), vzpostavitvi skupnega prostora (razvijanju skupnosti), formuliranju skupnih zahtev (na primer glede selitve) ter vztrajanju pri njihovem uresničevanju. Ker pa je bil namen raziskave zgolj beležiti probleme romskega prebivalstva, so nam informatorji dali informacije, ki so bolj ali manj očitne vsakomur (neustrezna infrastruktura, revščina, pomanjkanje osebnih pravnih statusov, patriarhalna družinska razmerja, slaba izobrazbena struktura), ki so zgolj površinske in so bile večinoma znane v naprej. Informatorji v »abstraktni« raziskavi niso videli smisla. Ta primanjkljaj smo poskušali odpraviti s socialnim delom študentk: v okviru prakse, pod strokovnim vodstvom učiteljice na Fakulteti za socialno delo in mentorice Društva Mozaik, so vzpostavile sodelovanje z otroki. Na ta način, preko skupnega učenja in drugih dejavnosti z otroki, so spoznale življenje v naselju in vzpostavile stike z njihovimi starši, vendar pa kljub temu niso imele možnosti izvesti intervjujev.

3. Vprašanje ekonomskega, kulturnega, socialnega in simbolnega kapitala v barakarskem naselju na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a ulici

3.1. Teoretični okvir

Ena od ključnih ugotovitev tega dela raziskovalne študije je pomanjkanje različnih oblik kapitala na področju barakarskega naselja na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a ulici.

Izhodišče je infrastrukturna zapuščenost naselja in prepletanje te zapuščenosti z drugimi oblikami prikrajšanosti kot je denimo nepismenost, nizka izobrazbena struktura in odsotnost državljanstva. Ta pa vodi v odsotnost pravice do bivanja, prestopanja meja, zaposlovanja itd. Zapuščenost naselja pomeni tudi slabši pretok informacij, slabši ali nikakršen vpliv prebivalcev naselja na mesto politiko ter slabši dostop do javnih storitev. Primer te zapuščenosti v obliki slabšega dostopa do javnih služb je nepismen 23-letni fant, ki se je rodil in odrasel v naselju. Starši so ga zapustili, a center za socialno delo mu ni določil skrbnika, bil je izbrisan iz registra stalnega prebivalstva in nikoli ga nihče ni vpisal v osnovno šolo.

Učinek infrastrukturne zapuščenosti je stigmatizacija naselja in odsotnost kolektivnega, skupinskega boja za pravice v povezavi z bivanjem in priznanjem romske skupnosti. Odsotnost kolektivnega boja je lahko odsev ponotranjene negativne podobe. Kot pravi Pierre Bourdieu (2003) so rezultati političnega boja odvisni od količine in vrste kapitala, ki ga posedujejo akterji, pri čemer loči štiri vrste kapitala: ekonomski (materialno bogastvo), kulturni (priznana znanje in izobrazba), družbeni (oziroma socialni) kapital (socialne mreže ljudi, poznanstva, prijateljstva, resursi v skupnosti) in simbolni (ki se nanaša na status, prestiž in ugled osebe oziroma skupnosti).

Srečo Dragoš in Vesna Leskošek (2003) pokažeta na primeru ljubljanskih lokalnih skupnosti dejavnike socialnega kapitala (skupnosti) in povezavo med socialnim kapitalom in vprašanjem družbene neenakosti. S pomočjo terenske raziskave pokažeta, da izguba javnih skupnostnih prostorov (v lokalnih skupnostih, ki so nekdanje krajevne skupnosti) pomeni razpad skupnosti kot mesta skupnega delovanja (Dragoš, Leskošek, 2003: 48). Odsotnost

skupnih prostorov pomeni manj priložnosti za skupne akcije, kar pomeni, da se ljudje med sabo redkeje povezujejo. Razpad skupnosti ali dejstvo, da se skupnost nikoli ni vzpostavila kot taka se odraža v slabši informiranosti prebivalcev. V naselju na Koželjevi ni oglasnih desk ali informacijskih točk, ni niti lokalne gostilne, ki bi opravljala funkcijo skupnega javnega prostora. Neinformiranost je ovira za družbeno udeležbo in torej pogloblja družbeno neenakost: »povzroča pomanjkanje vpliva na razvoj skupnosti in izgubo nadzora nad dogajanjem, ki bistveno vplivajo na vsakdanje življenje ljudi« (ibid. 48-9). Socialnega kapitala torej ne tvorijo zgolj družinske in prijateljske socialne mreže, ampak je to tudi kapital, ki se ustvarja s skupnostnim delovanjem (v lokalni skupnosti, romski skupnosti ipd.). V naselju na Koželjevi takega skupnostnega delovanja in občutka skupnostne pripadnosti ni bilo opaziti, saj tudi ni nobenega prostora, kjer bi se skupne dejavnosti lahko odvijale. To pomeni tudi pomanjkanje priložnosti za družbeno udeležbo (na primer vpliv na mestno politiko, socialne službe ipd.), kajti fizični in socialni prostori med seboj povezani. Druga vrsta socialnega kapitala so družinske povezave in mnogi prebivalci naselja imajo zelo razvejano in bogato družinsko mrežo. Vendar pa je zaradi spremembe državnih meja ob osamosvojitvi Slovenije (državne meje prečkajo sorodstvene vezi) in zaradi izbrisa razvijanje tega socialnega kapitala dostikrat oteženo.

Dragoš in Lekošek (2003, na osnovi Lin 2001) socialni kapital opredelita kot relacijsko vrednost, ki v medsebojnih odnosih nastaja in se ohranja skozi interakcijske mreže. Nan Lin socialni kapital definira kot resurse, vložene v socialno strukturo, ta pa je dostopna oziroma se mobilizira z namensko akcijo. Socialni kapital je torej kolektivna dobrina in je najbolj vreden takrat, ko je koristen za celotno skupnost. »Merilo koristnosti je realizacija skupnostnih ciljev in večja dostopnost do družbenih resursov, tako simbolnih kakor fizičnih (ibid.: 60). Simbolni resursi so pozitivne družbene identitete (priznanje romske skupnosti, vzpostavitev skupnosti kot aktivne v mestni politiki in ne kot pasivne sprejemnice dogodkov), fizični resursi pa so denimo skupni prostori in urejena bivanjska infrastruktura.

Neurejena infrastruktura (samo dva poštna naslova za vse stanovalce, barake, neasvaltirane ceste, pomanjkanje javne razsvetljave itd.) ustvarja prostorsko ločevanje, to pa povečuje družbeno razdaljo med večinsko romsko populacijo naselja in preostalimi občani. Na primer, otroci barakarskega naselja večinoma ne vabijo k sebi domov sošolk, sošolcev. Socialno distanco smo zaznale raziskovalke, ko so nas ljudje večkrat vprašali »koga iščemo« ali »od kje smo«, saj so nas takoj prepoznali kot nekoga, ki ni iz naselja in je tam le z določenim

(službenim) namenom. Gre za prostorsko in družbeno segregacijo, ki generirata pomanjkanje različnih vrst kapitala.

3.2. Opis naselja in gospodinjstev

Romi in drugi prebivalci, ki večinoma izhajajo iz republik nekdanje Jugoslavije so se v barakarskem naselju na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a pričeli naseljevati leta 1975, po požaru na njihovi dotedanji lokaciji na Vrtnarski ulici v Šiški (Janhar 2004). V tistem času so iz barak odšli delavci SCT gradbenega podjetja (do leta 1976 so bile barake njihova last). Vodovod so priključili 1985. Meta Janhar ocenjuje, da v naselju živi 300 ljudi, od katerih naj bi bila polovica Romov, polovica pa iz držav nastale na ozemlju nekdanje Jugoslavije, medtem ko Katarina Meden (društvo Mozaik) ocenjuje, da je vseh stanovalcev naselja približno 500, od tega 400 pripadnikov romske skupnosti.

Prostorska segregacija v naselju na Koželjevi ulici je vzpostavljena predvsem z neurejeno javno infrastrukturo. Ta zapuščenost je ekstremna in ima posledice za zdravje (na primer informator je poročal, da je njegovega otroka med spanjem ugriznila podgana) in samopodobo stanovalcev (stalno zavedanje tega, da živijo v barakarskem naselju, poudarjanje urejene notranjosti bivališč v nasprotju z zunanjim videzom). Barake v naselju so last Javnega stanovanjskega sklada. Zaradi statusa »večne začasnosti« naselje nima asfaltiranih cest, dimnikarji ne pridejo, tudi popisovalci električnih števcov ne pridejo ali pa zelo redko. Zato se zgodi, da dobijo stanovalci Koželjeve poračun za elektriko za dve leti nazaj in znesek je višji kot ga lahko plačajo. V naselje redno prihajajo zgolj poštar, patronažna sestra Meta Janhar iz Zdravstvenega doma Bežigrad in Mozaikovo osebje. Marca 2008 so Mozaikove dejavnosti v naselju okrepile študentke 3. letnika socialnega dela.

V primerjavi z večinsko populacijo mnogi pripadniki romske skupnosti v naselju na Koželjevi in Tomačevski se poročajo relativno mladi (nekateri tudi pred polnoletnostjo) in imajo pri 20-ih letih dva do tri otroke. Ko se prične partnerska zveza, večinoma prekinejo izobraževanje. Ponavadi je bilo prvo vprašanje, ki so ga zastavili raziskovalki, kaj počne v naselju, takoj zatem pa, če je poročena in če ima otroke, kar kaže na spolno specifična pričakovanja in/ali na prioriteto mesto družine.

Pogosto (ne pa vselej) več generacij živi skupaj, tako da so otroci in starejši deležni oskrbe srednje generacije žensk (torej tistih, ki so stare med 17 in 27). Zaradi potencialnih snah, ki se

preselijo v hišo k sinovom, so ponekod moški otroci bolj zaželeni kot ženski. Mlajša ženska s tremi sinovi je na primer dejala: »Tako bom imela tri snahe, če pa bi imela punčke, bi se vse odselile od doma, tako kot sem se jaz« (Eva, 22.5.2008). Sklepamo, da na tak način vzpostavljajo neko vrsto družinskega socialno-varstvenega sistema za starost, ki v veliki meri temelji na skrbstveni vlogi srednje generacije žensk. Taka družinska struktura je patriarhalna in predpostavlja tudi strogo nadzorovano žensko seksualnost. V tem je razlog, zakaj so nekatere odrasle ženske v naselju nepismene: njihovim družinam se je zdelo bolj pomembno razvijati družinski socialni kapital (tj. omogočiti hčerkam primerno poroko v katero bodo šle kot device) kot pa razvijanje kulturnega kapitala (tj. izobraževanje, pismenost).

Položaj žensk in moških je različen in dokaj jasno določen. Po pripovedovanju Katarine Meden in študentk Fakultete za socialno delo²⁷ je prostor žensk pogosto omejen na družino in gospodinjstvo, nekatere celo spijo na tleh. Ena od informatork je svoj položaj primerjala z zaporom. Študentke so poročale, da je nasilje nad otroki pogosto. Sicer pa o nasilju in prikrajšanosti ženske večinoma niso govorile, kar gre verjetno pripisati dejstvu, da naši odnosi niso bili dovolj zaupni in dolgotrajni. Nekatere so odnos z možem omenjale bežno ali posredno. Ena gospa je spraševala na kakšen način naj sproži razvezo, saj ji mož v ničemer ne pomaga (omenjala je denimo, da ji ne pomaga pri plačevanju položnic), druga je rekla, da imata z možem vsak svoje življenje (da on zanjo več ne obstaja, ker je šel k »drugi« vendar mu mora vseeno dovoliti stike z otroki), tretja je izražala jezo, ker jo je mož varal (in se je domov vrnil šele zjutraj) itd. Na primer, gospe Nade, ki je pripovedovala o ekonomski prikrajšanosti napram svojemu možu, sprva nisem razumela. Za ilustracijo prilagam odlomek terenskega dnevnika:

Ko smo že nekaj časa tam sedeli pred hišo, je prišla ven gospa Nada (tista, ki me je prej spraševala, če sem jaz prišla »za papirje«) in zakričala: »Mi smo Cigani! Živimo v šotorih po šumah!« in odšla nazaj noter. Šla sem noter k njej, pokazala mi je, naj se usedem na kavč nasproti nje. Upala sem, da bom poslušala zanimivo zgodbo njenega življenja. Poleg na kavču je ležala močnejša gospa, njene starosti. Ker nista nič rekli, sem vprašala gospo Nado: »Zakaj ste rekli, da ste Cigani?« »Cigani, Romi, saj je vseeno! Poglejte, kako živimo!« Nisem vedela, kaj s tem misli. »Poglejte ta strop,« je pokazala. Nekaj malega se je luščilo od stropa, sicer

²⁷ Študentke tretjega letnika socialnega dela so v naselju opravljale večmesečno terensko delo z otroki pod mentorstvom Katarine Meden (Mozaik) in Špele Urh (Fakulteta za socialno delo).

pa je bilo stanovanje videti lepo urejeno in pospravljeno. »Cigani ves denar zapravijo v gostilnah in za druge ženske. Drugi narodi, vzamejo jabolko in kruh in so zadovoljni s tem, niso lačni in lahko kaj denarja prihranijo. Pri nas pa meče človek cele štruce v dolino« (vstala je iz kavča in pokazala kakor da meče skozi okno v dolino). »S tem meče stran denar. Tu bi morali imeli lepo, čisto in urejeno, Cigan pa je vedno Cigan,« je dejala Nada. »Tisti, ki je navajen, da je v čistem, bo v čistem, tisti, ki je navajen, da je v umazanem, bo umazan,« je dodala druga gospa. Gospa Nada je bila videti jezna. »Kdo so ti, ki zapravijo ves denar v gostilnah, starejši ali mlajši moški?« sem vprašala. »Starejši, to so starejši,« odgovori gospa Nada. »Kdo je ta človek, ki meče štruce kruha v dolino, ali ni to vaš mož,« sem vprašala. »Ne, to ni moj mož,« je dejala. Gospa zraven pove, da je to njen mož, potem Nada doda: »Ja, včasih je bil moj mož, zdaj pa že nekaj časa ni več.« Šla je h kuhinjskim omaricam in pokazala, kako jih mora odpirati in se pri tem sklanjati, ker nimajo ročajev (terenski dnevnik 29.5.2008).

Gospo Nado sem bolje razumela kasneje, ko sem njeno pripoved primerjala s pripovedjo njenega moža, ki je medtem sedel pred hišico s svojimi športnimi kolegi (ne-Romi). Naser, upokojenec (z 20 let delovne dobe večinoma prislužene v času Jugoslavije) je pred nekaj leti postal športnik, smučar. Sedaj ima solidno smučarsko opremo in prijatelje s katerimi hodijo skupaj na smučanje. Vnuki ne hodijo z njim, kajti, potem bi se moral Naser ukvarjati z njimi. *»To je zame, da se spočijem«*. Gre za primer spolne asimetrije, ko si mož lahko privošči šport, sprostitve in prijatelje izven naselja, medtem ko ima žena občutek, da je denar nesmiselno porabljen, proti njeni volji in njenim potrebam (tudi ena od njenih odraslih hčerk je izražala denarno stisko), in verjetno je v tem razlog, da ga je imenovala za Cigana, razsipnega itd. Naser očitno ne da denarja za popravilo stropa, kar se zdi ženi prioriteta. Primer lahko služi za ilustracijo njunega odnosa, ki je vpet v določeno razmerje med spoloma. Pri izražanju svojega nezadovoljstva pa se žena opira na stereotipne predstave večinske družbe o Romih, ki jih proicira tako v svojega moža kot vase (*»Mi smo Cigani. Živimo v šotorih...«*). Gre za obliko odzivanja na diskriminacijo, ko pripadniki/pripadnice stigmatizirane manjšine ponotranijo večinske in vladajoče sodbe o samih sebi; poistovetijo se s predsodki, ki postanejo del njihove samopodobe.

Na splošno v naselju ni zaznati povezanosti v smislu pozitivne identifikacije in delovanja za skupne cilje: skupna jim je predvsem njihova izključenost in revščina. Gre za stigmatizirano

naselje, ki se vidno loči od svoje okolice po odsotnosti osnovne mestne infrastrukture (kot so ceste in pločniki, urejena električna napeljava, hiše oziroma bloki), pomanjkanju socialnega kapitala (odsotnost skupnih javnih prostorov, skupnih dejavnosti), večinska romska populacija pa je stigmatizirana že sama po sebi. To naselje simbolno degradira tiste, ki v njem živijo in obratno, zaradi svoje etnične pripadnosti in pomanjkanja kulturnega in drugega kapitala ga tudi stanovalci simbolno degradirajo. Bourdieu poudarja, da to, da se na istem kraju zbira homogenizirana razlaščen populacija, podvaja razlastitev, še zlasti kulturno in tisto, ki zadeva kulturne prakse: »pritisk na ravni razreda ali šolske ustanove ali na ravni mesta najbolj prikrajšanih ali tistih, ki so najbolj oddaljeni od zahtev, ki so konstitutivne za 'normalno' življenje, učinkuje kot vlečenje navzdol, torej kot nivelacija in ne dopušča nobenega drugega izhoda kakor beg drugam (ta pa zaradi pomanjkanja sredstev najpogosteje ni mogoč)« (Bourdieu 2003: 74). Nekateri prebivalci lahko prakticirajo občasen beg iz naselja in »vlečenje navzdol« omilijo s pomočjo svojih izstopajoče dragih avtomobilov, kar pomeni, da so zunaj naselja lahko videni v povsem drugačni luči. Take vrste avtomobili so visoko vrednoteni tudi v večinski družbi. Ne preseneča odgovor večine, da bi – ko se bo naselje porušilo in bo občina morala najti ustrezna nadomestna bivališča – raje živeli vsak zase (tj. v okviru svojih družin) in ne kot lokacijska premestitev obstoječih razmer. Izjema temu prevladujočemu mnenju so redke starejše ženske, ki so ostale brez družin in jih je strah izolacije in osamljenosti.

Omenili smo, da stanovalci naselja med sabo niso povezani s skupnimi dejavnostmi, niti s skupno pozitivno identiteto. Kolikor so ljudje med sabo vendarle povezani, večinoma njihove povezave temeljijo na sorodstvenih vezeh, etničnih oziroma krajevnih vezeh ter spolu. Na primer, za fanta, ki so ga starši zapustili, so skrbeli različni sorodniki (bratrance, strici itd.), ki stanujejo v naselju. Ljudje, ki izvirajo iz istega kraja (v Bosni), so med sabo bolj povezani. Ne-Romi se pogosteje družijo z ne-Romi. Denimo moškega, ki je živel na robu naselja in je ostal brez svojega doma (tj. vrtno ute) so začasno sprejeli begunci iz Bosne, noben od njih pa ni Rom. Starejše gospe, ki so same (ki imajo sorodnike v tujini, možje pa so jim umrli) in tiste, ki imajo družine, se družijo in si medsebojno pomagajo. Ena od družin si pri preživetju pomaga s priseljenim članom (ne-Romom). Dolgoletnega znanca – upokojenca, ki mu je grozilo brezdomstvo, je družina sprejela v svoje gospodinjstvo. Na ta način pomagajo drug drugemu, »priseljenc« družini pri njihovem družinskem poslu/proračunu, družina pa »priseljencu« nudi dom.

Občutek ne-povezanosti ali celo ne-varnosti v naselju sta denimo izrazili dve starejši gospe, ki sta doživeli vlom – ena v svojo barako in druga v svojo shrambo. Povedali sta, da so vlomilci moški iz naselja, a »morajo o tem molčati«. Gospa, ki po smrti svojega moža živi sama (odrasli otroci pa vsi živijo v tujini) je povedala:

Moj potni list imam shranjen pri sorodnikih pokojnega moža, tam je vedno kdo doma, je bolj varno. Enkrat sem šla k zdravniku, ko sem se vrnila je bilo vse razdejano. Vse so preiskali, ukradli so mi denar, dokumente. Vem, kdo je bil [nekdo iz naselja]. To se ve, celo naselje ve, ampak noben ne sme nič reči. Ob 12h čez dan se je to zgodilo. Tu so bile naše Bosanke, one ne smejo nič reči. No, tu imamo vse nacije. Jaz sem Bosanka, Romkinja in muslimanka. Tudi ona, ta, ki je videla je muslimanka. Rekla mi je: 'jaz sem vse videla, jaz ne smem...' Ženske me spoštujejo, žal jim je bilo zame (Zara 16.5.2008).

V zvezi z občutkom varnosti v naselju je študentka Katja Pajnič (2008: 4) v svoji seminarski nalogi zapisala: »Dobila sem občutek, da ljudje v naselju niso zelo povezani. Med seboj so sprti in ne zaupajo eden drugemu. Nekoč sem mami predlagala naj gre ven iz stanovanja, kljub temu, da ni našla ključa, pa je rekla, da ne more pustiti odprto, saj te tu hitro okradejo in je povedala, da govori iz izkušenj.«²⁸

3.3. Strategije ravnanja s stigmo

Za ponazoritev ravnanja s stigmo in »obrambe« pred stigmatizacijo navajamo nekaj odlomkov iz terenskih dnevnikov. Prebivalci Koželjeve so stigmatizirani kot pripadniki/pripadnice romske skupnosti in zaradi naselja z neurejeno infrastrukturo. Najslabše pri tem pa je, da eno (romska etnična pripadnost) postane dokaz za drugo (pomanjkljivo urejeno naselje) kot smo poudarili zgoraj.

Mi tukaj kar v redu živimo. Imamo lepo urejeno. Veste, Romi smo zelo različni med sabo. Mi tu v naselju smo muslimani. Nismo kot slovenski Romi... Važno nam je, tudi, da imamo v redu oblačila, ja, 100 evrov daš za kavbojke, nekaj moraš dati

---

²⁸ Pajnič, Katja (2008), Terensko delo v romskem naselju Koželjeva Ulica v Ljubljani, mentorica Špela Urh, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.

nase. Ne prenesem pa smradu in svinjarije. Enkrat sem šel z nekom na Dolenjsko in je tako nanese, da sem tam prespal. To je bilo stanovanje v bloku – ampak, a veste, kako je tam smrdelo? Oni so klali prašiča v stanovanju. To je bil obupen smrad. Jaz sem si dal majico čez usta, ko sem vstopil v stanovanje (Šemsudin, 11.6.2008).

Nismo mi vsi Romi isti. Nismo mi Strojanovi, mi ne delamo problemov Slovencem. Saj smo videli, kako so se Strojanovi obnašali, kradli so sosedom itd.« Gospa je povedala, da živijo v sožitju z okoliškimi prebivalci, cvetličarjem in da vedno prijazno pokažejo pot, če se ljudje, ki pridejo za 1. novembra na Žale zaidejo v njihovo ulico. Rekla je, da jih je Janković prišel vprašat, če bi lahko tu, v naselje preselili Strojanove, pa so se uprli tej ideji. »Smo rekli, če bodo Strojanove preselili sem, bomo šli mi štrajkat v mesto. Saj sem gledala po televiziji, kakšne probleme so delali sosedom (Sandra 12.3.2008).

Sin bo šel septembra v osnovno šolo. Ni me sram, da sem Romkinja, a ne želim, da so otroci, tudi Vasim, preveč z romskimi otroki. Tako se ne bi nič naučili. Tudi obe hčerki hodita na OŠ Koseze. Drugi otroci ne vedo, da sta Romkinji, verjetno bi ju zafrkavali. Otroci ne povedo, da so Romi. Bivši partner je Rom in njegova mama tudi. Že 20 let živijo v Kosezah, v stanovanju, partnerjev brat na primer, pa se ne identificira kot Rom. Otroci se družijo z ne-romskimi otroki. Pri nas doma govorimo hrvaško, slovensko, romsko pa ne. Otroci romsko ne govorijo, vse razumejo, a ne odgovarjajo. Otroka sta me prosila, da ko pridem v šolo, naj ne govorim hrvaško, ampak slovensko. Ampak jaz ne znam dobro (Rezka 7.3.2008).

3.4. Državna meja kot ovira za razvijanje družinskega socialnega kapitala oziroma socialne mreže (problem osebnih pravnih statusov)

V naselju na Koželjevi in Tomačevski ulici živijo poleg državljanov tudi osebe z različnimi osebnimi pravnimi statusi ali brez njih. Večje število prebivalcev je bilo leta 1992 izbrisanih iz registra stalnega prebivalstva. O posledicah izbrisa smo pisali drugje (Dedić idr. 2003, Zorn 2006, 2007). Večina od teh (ne pa vsi) je pridobila dovoljenje za stalno prebivanje tujca ali državljanstvo. Prav tako je večina nekdanjih bosanskih beguncev pridobila dovoljenje za

stalno prebivanje tujca. Veliko mladih se poroča z osebami iz Bosne in Hercegovine. Nekateri svoj status sprva legalizirajo tako, da se prijavijo kot prosilci za azil. To pomeni, da imajo ljudje v naselju različne statuse: državljanstvo, dovoljenje za stalno prebivanje tujca (nekdanji izbrisani in nekdanji begunci iz Bosne), dovoljenje za začasno prebivanje, prosilci za azil, izbrisani brez papirjev, migranti brez dovoljenja za bivanje.

Mnoge družine imajo sorodnike v tujini. Večkrat gredo cele družine na obisk k sorodnikom, kjer ostanejo po mesec dni ali več ali pa sorodniki pridejo na obisk (za mesec dni ali več). Problem se je izkazal pri tistih, ki niso imeli ali še vedno nimajo slovenskega državljanstva in s tem potnega lista, ki bi jim omogočal potovanje po Evropi. Če upoštevamo pomen širšega sorodstva kot osnovne socialno-varstvene mreže in »pokojninskega zavarovanja«, se pravica do prostega gibanja in prestopanja meja kaže kot pomemben življenjski problem, kot ključna ovira razvijanja in vzdrževanja socialne mreže.

V času opravljanja terenske raziskave, nas je veliko ljudi spraševalo za konkretne nasvete in pomoč pri urejanju osebnih statusov. Do sedaj sta jim pri tem pomagali v glavnem dve osebi: socialna delavka Alenka Vatovec Ugrin, iz Ambulante s posvetovalnico za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja, Mislejeva ulica 3 in prostovoljni zagovornik Matevž Krivic. Napotili smo jih tudi h Katarini Vučko na Pravno informacijski center, Povšetova 37, kjer lahko dobijo brezplačno pravno pomoč v zvezi s svojimi osebnimi statusi.

Nekateri so želeli, da mi (raziskovalke) v njihovem imenu kličemo na urade in se pozanimamo glede določene upravno pravne zadeve. To potrebo, o kateri so poročali tudi socialni delavci in delavke (na fokusni skupini) lahko razložimo z izkušnjami stigmatizacije in diskriminacije, ki jih doživljajo pripadniki romske skupnosti. Zdi se, da mnogi verjamejo, da bo zadeva imela boljši izid, če posreduje ne-Rom / ne-Rominja.

Pridobivanje osebnih pravnih statusov otežuje tudi nepismenost in funkcionalna nepismenost, saj pogosto ljudje niso razumeli prejetih odločb in upravno-pravnih postopkov. Na primer, gospa Zara je vsakič, ko sem jo srečala povedala, da je že zdavnaj oddala vlogo za državljanstvo, plačala je 150 evrov, pa ni dobila državljanstva. Ko sem bila pri njej doma me je prosila, naj ji poiščem vse papirje v zvezi z vlogo za državljanstvo, saj sama ne zna brati:

Pred mano je postavila mapo z vsemi mogočimi dokumenti (tudi starimi računi itd.).

Vlogo in odgovor ministrstva za notranje zadeve sem našla. Leta 2005 je prejela negativno odločbo na njeno vlogo. Prebrala sem pomembne dele odločbe. Videla

sem, da gospa ni mogla razumeti, da je možno dobiti negativni odgovor, saj že 15 let živi v Sloveniji in zlasti ker je po njenem mnenju državljanstvo že plačala – 150 evrov, kar je večkrat ponovila. Naštevala je razne dokumente, ki jih je morala priložiti vlogi, potrdilo o nekaznovanju ipd. Vlogo je vložila (oziroma nekdo v njenem imenu) na podlagi 19. člena Zakona o državljanstvu (ki je bil sprejet leta 2002 za izbrisane). Nekateri prebivalci Koželjeve so na ta način po letu 2002 pridobili slovensko državljanstvo. Po mojem mnenju je vlogo vložila po napačnem členu, saj se je v Slovenijo preselila kot begunka iz Bosne. Gospa Zara je rekla, da bo šla v ponedeljek na Beethovno vprašat, kaj se dogaja z njenim državljanstvom. Želi ga zaradi pokojnine in ker bi potem lahko obiskala svoje sorodnike v tujini. Če bi imela državljanstvo, pravi, bi verjetno lahko dobila pokojnino. Sedaj prejema socialno pomoč v višini 180 evrov (terenski dnevnik, 16.5.2008).

3.5. Odsotnost javnih služb, javnih prostorov in s tem povezanega socialnega kapitala

Pred približno petimi leti so se centri za socialno delo reorganizirali in od takrat dalje socialna delavka ne hodi več v naselje. Prej je hodila v naselje socialna delavka gospa Ivica (priimka niso povedali) iz centra za socialno delo Ljubljana Bežigrad. Redno pa v naselje hodi patronažna sestra Zdravstvenega doma Bežigrad. Od leta 2002 je v naselju prisotno društvo Mozaik, ki se posveča predvsem otrokom.

Opravile smo individualne in skupinske intervjuje s socialnimi delavkami in delavci ljubljanskih centrov za socialno delo. Socialne delavke hodijo na teren le v sklopu ugotovitvenih postopkov, ki v enaki meri zadevajo Rome in ne-Rome. Specifičnega socialnega dela z romsko populacijo ni, čeprav se socialne delavke in delavci zavedajo njihove strukturne neenakosti oziroma izključenosti. Odsotnost skupnostnega socialnega dela v naselju na Koželjevi kaže na birokratizacijo centrov za socialno delo. Posledice se kažejo v odsotnosti skupnega (javnega) prostora, občutka pozitivne pripadnosti in skupnosti kot pobudnika sprememb.

Zdi se, da ta primanjkljaj javnih socialnih služb nadomestila nevladna organizacija Društvo Mozaik z eno zaposleno osebo (Katarino Meden) in več prostovoljkami in prostovoljci, ki

redno nudijo učno pomoč in ustvarjalne delavnice za otroke v naselju na Koželjevi. Sprva (leta 2002) je Društvo Mozaik v naselju na Koželjevi organiziralo ulično animacijo, od marca 2004 pa imajo sobo – tj. kontejner, ki je namenjen učenju za šolo (predvsem načinu kako se učiti) ter različnim ustvarjalnim delavnicam za otroke.

Eden od problemov pri učenju in napredovanju otrok je pomanjkanje samozavesti, pohvale in samo-pohvale. Katarina Meden je poudarila, da je zelo pomembno otroke pohvaliti in se veseliti njihovih učnih uspehov v prisotnosti staršev. Ko starši vidijo, da se osebje Mozaika veseli učnih dosežkov njihovega otroka, razumejo, da je pohvala in vzpodbuda pomembna. Katarina Meden se spomni, da se starši sprva niso zmenili za učne uspehe svojih otrok. Preko otrok in njihovega napredka in razvoja, tudi nekateri starši spreminjajo svoje mnenje, na primer glede smiselnosti izobraževanja, kasnejših porok ipd. Napredek dela z otroki je zaznati v tem, da sedaj tako otroci kot starši znajo bolj ceniti učni uspeh otrok. Katarina Meden je poudarila, da je pomembno, da vpraša romske starše za (vzgojni) nasvet glede njihovih otrok, kako oni ravnaajo v določenem primeru. To je pomembno zato, ker Romskih staršev nihče ne sprašuje po nasvetih, vsi jim jih samo dajejo.

3.6. Izobraževanje

V praksi še obstaja delitev na avtohtone in neavtohtone Rome, saj ljubljanske osnovne šole nimajo raznih ugodnosti kot so denimo romski pomočniki. Otroci obiskujejo različne osnovne šole: Moste, Savsko naselje, Črnuče itd. ter zavod Janeza Levca. Mnogi starši vpisujejo otroke v šole, kjer ne bi bili zgolj v družbi Romov in priseljencev. Katarina Meden meni, da otroci obiskujejo Janeza Levca predvsem zato, ker ne obvladajo slovenščine, časov, barv itd. Ena od informatork (stara 23 let) je povedala, *da se je v prvem razredu »naredila, da ne zna računati, da bi jo poslali na Janeza Levca«, ker so bili tam tudi drugi romski otroci, sicer se je počutila »samo«* (Eva, 22.5.2008). Torej ne gre le za vprašanje jezika, ampak tudi za reproduciranje segregacijskega vzorca.

Večinoma otroci v naselju hodijo v šolo, nekateri si za ocene zelo prizadevajo. Večina otrok hodi v vrtec, kar naj bi pozitivno vplivalo kot priprava na šolo. Na podlagi pogovora s Katarino Meden (Društvo Mozaik) izpostavimo tri probleme v zvezi z izobraževanjem otrok.

1) Otroci jezike mešajo med sabo in ne govorijo niti romsko, niti slovensko, niti bosansko oziroma vse troje hkrati, zato društvo Mozaik spodbuja, da govorijo hkrati samo en jezik (denimo v šoli in v Mozaiku samo slovensko, doma z mamo samo romsko itd.). O podobni mešanici jezikov so poročale tudi socialne delavke in delavci.

2) Deklice morajo paziti mlajše brate in sestre ter skrbeti za gospodinjstvo, kar zmanjšuje čas, ki bi ga lahko imele za učenje in smiselno učenje. Denimo študentka Živa Štefanec v vlogi prostovoljke je v seminarski nalogi (2008: 12)²⁹ opisala naslednji primer deklice: »D. je pripovedovala, da ima v šoli veliko problemov, saj je pol leta manjkala. [...] D. mi je povedala, da so bili s celotno družino v Bosni, kjer so urejali neke papirje. [...] vedela je povedati, da gre za državljanstva. Rekla je, da ji že drugič grozi ponavljanje 7. razreda in da jo skrbi, da ne bo smela več obiskovati pouka. [...] ni tako velik problem v njej, kakor v tem, da je starši več ne pustijo v šolo, celo ne zdaj, ko mora ponavljati razred. Nato se je odprla tema o običajih njihove skupnosti – o zgodnjem sklepanju zakonskih zvez, ki igrajo vlogo pri izobraževanju.« Tudi neka druga informatorka je povedala, da je prenehala s šolanjem, ko je spoznala svojega partnerja (bodočega moža).

3) Pri otrocih in njihovih starših je opaziti pomanjkanje samozavesti v zvezi s šolo, pohvale in samo-pohvale, zato je zelo dragoceno delo prostovoljk in zaposlenih v Mozaiku, ki zavestno otroke pohvalijo in se veselijo njihovih učnih uspehov, tudi v prisotnosti staršev.

3.7. Nepismenost kot oblika spolno in generacijsko značilnega hendikepa

Ko se punca poroči mora biti devica, zato nas je mama čuvala in nas ni nikamor pustila. Zato nisem šla v šolo. Prišli so po nas, ampak so nas starši skrili na podstrešje. Bratje pa so šli v šolo. [...] V trgovini nesem na blagajno, da mi pove koliko stane. Ne poznam števil. Potem se odločim ali bom kupila ali ne (Sandra 12.3.2008).

V naselju na Koželjevi je nepismenost pogosta predvsem pri starejših ženskah. Moški imajo v povprečju od nekaj razredov osnovne šole pa do sedmih razredov osnovne šole, nekateri

---

²⁹ Štefanec, Živa (2008), Poročilo o praktičnem delu za 3. letnik, Metode socialnega dela III, mentorica Špela Urh, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana.

mlajši moški pa obiskujejo srednje poklicne šole. Ženske srednjih let (babice) so pogosto nepismene, ker niso obiskovale šole. Mlajše ženske (stare okoli 20 let) so večinoma pismene. Pogovarjali smo se s tremi mlajšimi ženskami, ki imajo povprečno 7 razredov osnovne šole Janeza Levca.

Dve nepismeni ženski smo vprašali, zakaj jih po njihovem mnenju starši niso dali v šolo. Ena (34 let), ki je otroštvo in mladost preživela v Ljubljani je odgovorila, da zato, ker sta mama in oče delala in je ona skrbela za gospodinjstvo in mlajše sorojence. Druga (43 let), ki je otroštvo preživela v Bosni in Hercegovini je povedala, da zato, ker je pri njih (pri Romih) zelo pomembno, da gre nevesta nedolžna v zakon – zato so jih starši držali doma. V obeh primerih torej vidimo povezavo s patriarhalno ideologijo (delo doma in strog nadzor nad telesom/seksualnostjo).

Katarina Meden poroča, da je v zvezi z dojemanjem nepismenosti mogoče zaznati spremembo: mnoge ženske sedaj povedo, da so nepismene in to tudi obžalujejo, medtem, ko so se nekdanj tega sramovale oziroma so to prikrivale. Zdi se je, da obstaja povezava med samo-osveščenoostjo glede nepismenosti kot ovire in željo, da imajo otroci izobrazbo.

Najmlajša nepismena ženska, ki smo jo spoznali v naselju je stara 34 let, najmlajši moški oziroma fant pa 23 let. Ta fant ni bil nikoli vključen v šolo. Rojen je v Ljubljani in celo življenje živi v Ljubljani, a ne govori slovensko. O tem je pripovedoval zato, ker mu je bilo žal, da ga niso poslali v šolo. Starši so ga zapustili in nihče ni zares skrbel zanj (sorodniki so mu nudili zgolj golo preživetje). Poudaril je, da se želi vključiti v izobraževanje in pridobiti dovoljenje za stalno prebivanje ali državljanstvo. Čeprav je rojen v Ljubljani, je eden od izbrisanih iz registra stalnega prebivalstva. Daljši odlomek njegove zgodbe navajamo spodaj.

3.8. Zahir: primer nakopičene prikrajšanosti (nepismenost, izbris, zapuščenost s strani staršev in javnih služb)

Zahir je govoril v srbohrvaščini. Pogovor sem snemala. Kasneje mi je povedal, da razume slovensko, ampak govoriti ne zna. Rojen je v Ljubljani, ima 23 let:

Nekaj bi vas vprašal glede šole. Tu sem 23 let. Rojen sem leta 1985 v Ljubljani.

Izbrisan sem, izbrisali so me. Tukaj sem odrasel brez staršev. Starša sta se ločila. V

šolo nisem šel nikoli v življenju. Nihče mi ni pomagal, da bi me vpisal v šolo. Nisem imel niti enega dokumenta. Pred kratkim sem vložil za stalno bivanje [pomagal mu je sorodnik pri katerem trenutno živi]. Rad bi se naučil jezika. Ves čas sem tu v naselju, mi tu govorimo jugoslovansko ali romsko – to je naš jezik. Zelo malo znam slovenščine. Ali bi mi lahko nekako pomagali, da se vpišem v šolo?

Celo življenje sem tukaj, pa nikoli nisem šel niti en dan v šolo. Moji starši so se ločili. Mama je odšla, oče pa ni skrbel zame. Živel sem pri različnih sorodnikih, pri teti, pri stricu itd. Povsod malo sem živel, pri ljudeh (kod naroda). Niti v šolo nisem šel, niti dokumentov nisem imel. Bratranec [pri katerem sedaj živi] mi je rekel: 'ne moreš živeti brez dokumentov'. Jaz nisem vedel, kako se vloži za dokumente. On je šel z mano in oddal sem za stalno bivanje.« Sedela sva zunaj, bratranec je prišel mimo in se za hip pridružil pogovoru: »Krivic je oddal zanj. Jaz sem ga poklical in smo se dobili v gostilni, potem je on poslal vlogo na Ministrstvo. To je bilo pred 15 dnevi.« »Ne vem, kam naj vprašam za dokumente. Vas bi vprašal, če mi želite pomagati, da se pozanimam, kam bi se jaz lahko vpisal. Tukaj narod slabo pomaga. Nepismen sem, ne znam pisati niti brati. Nikoli nisem nikamor šel. Ves čas sem bil v naselju. Če bi dobil državljanstvo, bi lahko marsikaj uredil. Advokat [misli Krivica] mi je rekel: 'To je žalostno, da imate 23 let, tu ste rojeni, pa ne znate brati in pisati in da so vas izbrisali, da nimate niti enega dokumenta'. Šel sem na policijo, da sem dobil potrdilo [kot priloga vlogi za stalno bivanje] da nikoli nisem bil kaznovan. Zelo rad bi se vpisal v šolo in rad bi dobil dokumente. Oddal sem že – imel sem srečo, da mi je ta moj bratranec pomagal. Če mi ne bi, bi bil lahko tu še nadaljnjih 14, 15 let brez dokumentov. Od rojstva sem tu. Ko sem imel 10, 11 let, sta se starša ločila. Mama in sestra sta odšli in še danes ne vem, kje sta. Moj oče je ostal tu. Včasih ga srečam... gurne me, odrine me. Sam sem odrasel, to ni oče. Nisem imel kam iti in nikogar, ki bi mi pomagal, niti mame niti očeta. Oče je bil tu. Saj pride tu mimo, pa me niti ne pozdravi. Zame to ni starš. Niso me dali v šolo, niso skrbeli zame. [...] Ko sem bolan, če mi kdo da kakšne tablete, jih vzamem. Hvala bogu nisem bil nikoli resno bolan. K zdravniku nisem mogel iti. Tudi če, bi umrl [če bi bil na smrt bolan] ne bi mogel k zdravniku. Nimam niti 'papir za lečenje' [zdravstvene izkaznice], niti denarja, da plačam. Pogledajte kaj so mi dali, tukaj je vse kar imam [išče po denarnici]. Moje življenje je zares težko, če želite kaj napisati, kar dajte.

Mislim, da sem od vseh ljudi tukaj prav jaz največ trpel. Večkrat sem bil lačen in žejen in sem prosil ljudi, da mi pomagajo. Spal sem zunaj, na travniku. Poleti ni problema, ampak pozimi je.

[potegne iz denarnice] Poglejte tole imam [pokaže kopijo vloge za stalno bivanje]. S tem ne morem iti k zdravniku.« Pogledam. »To je samo toliko, da vas policija pusti na miru,« rečem. »Niti nimam kontaktov s policijo. Nikamor ne grem. Ne hodim v mesto, ne vem, kje je kaj. [...] Družil sem se tukaj, s sosedi. Nekateri so hodili v šolo, drugi ne. Ampak oni prostovoljno niso šli v šolo (nisu išli u školu od dobre volje). To je pri Romih pogosto. Jaz pa nisem sploh imel možnosti. Nikoli me niso vprašali, če bi šel v šolo. Jaz sem normalen [bister, ni intelektualno oviran], samo ne znam brati in pisati. Tu v naselju imam veliko sorodnikov. Prosil sem jih, da mi pomagajo – in oni so mi pomagali, dva meseca ali tri, potem so me 'odterali'. Potem sem spet moral iskati, kam bi lahko šel. To niso bogati ljudje, da bi mi lahko pomagali. Pomagali so mi, kolikor so lahko, ko niso mogli, so me spodili ven. Moje življenje je težko. Nikomur ne želim, da bi tako živel. Dobro je, da sem živ. V sebi imam polno žalosti. Ne morem govoriti tu, ko so vsi okoli, ko vsi slišijo. To njih ne zanima. Pomagajo mi za jesti in za piti in to je to. Moje probleme vsi poznajo. Ko so se moji starši ločili, sem hotel vedeti, kako so, kje so, zakaj so se ločili, zakaj so me zapustili. Ali sem jaz kaj kriv, sem se spraševal kot otrok. Sedaj vem, da nisem bil jaz kriv. Tukaj nisem videl niti enega otroka, da bi mu bilo tako kot meni, da bi tako ravnali z njim. Ne vem zakaj se mi je to dogajalo. Ali sem jaz kriv, ali je kriva moja mama, moj oče, ne vem zakaj se je meno to zgodilo. Najprej sem mislil, da smo mi otroci kaj narobe naredili. Kot otrok sem mislil, da sem jaz kriv, šele kasneje, ko sem malo prišel k sebi, ko sem odrasel, sem ugotovil, da nisem kriv. Kot otrok ne moreš bit kriv. Moj oče včasih pride sem – da bi me tu gledal lačnega in žejnega, on meni ne bi pomagal – kot da nisem njegov otrok. Večkrat sem ga hotel vprašati, zakaj sta me zapustila. Čovek me gurne i neće da priča samnom. (Odrine me in se noče pogovarjati z mano.) Odrine me. Nobenega odgovora ne dobim. Potem me to niti ne zanima več. Živim, kot najbolje vem. Želim se šolati. Če bi le lahko – no, če ne bo šlo, pač nič, potem bom še naprej živel kot živim sedaj. Ne bi me bilo sram iti v prvi razred z majhnimi otroki. Samo, da se naučim (Zahir, 29.5.2008).

Skupaj sva šla do kontejnerja Mozaika. Ni bilo nikogar, zato sem poklicala Katarino in se zmenila za naslednji dan ob 16h. Med potjo mi je še pripovedoval, da so ga tudi topli in da mu niso plačevali za opravljeno delo. Poudaril je, da mu sorodniki sicer pomagajo, vendar, ko vidijo da ne gre, pa pustijo. Nihče se zanj zares ne zavzame. Usedla sva se pred hišo njegovih sorodnikov, kjer sedaj živi. Sorodniku so mu rekli, da je bolje, da ne razglašiš, da si Rom. Nikoli ni še nobenemu povedal svoje zgodbe, tu so hodile »učiteljice iz vrtca«, pa jim ni povedal. Včasih izgubi voljo. Včasih ga je sram pred puncami. Želijo ga spoznati, sprašujejo ga, kaj zna, kakšen polic ima, kakšno šolo ipd. »Jaz pa sem iskren in ko povem, da ne znam pisati, se pogovor hitro konča. Saj jih razumem, zakaj bi hotele človeka [moža, partnerja], ki ne bo mogel skrbeti za njih [...] Nikoli nisem imel nikogar, ki mi zares hotel pomagati, imel sem samo za jesti in za piti, včasih pa še to ne. Narod me je tepel, tega vam prej nisem mogel govoriti [ker so bili drugi zraven].« Povsem njihova volja je bila, da so zanj skrbeli, lahko tudi ne bi, je povedal Zahir, jaz pa sem si pisala v zvezek. Rekel je, da hoče, da drugi slišijo njegovo zgodbo in kakšno krivico je doživel (terenski dnevnik 29.5.2008).

Primer pokaže kompleksnost infrastrukturne zapuščenosti, ki se odrazi tudi v odsotnosti socialnih storitev kot je določitev skrbnika mladoletniku. Ta opustitev je botrovala vsem drugim opustitvam: izključenost iz obveznega šolanja in statusa državljan. Posledice so nepismenost in brezdokumentnost Zahirja. Družbeni odzivi na ta primarni hendikep to oviranost še poglobljajo: Zahirjeve možnosti za zaposlitev in ustvarjanje družine so okrnjene. Njegova zgodba me je pretresla in v naslednjih dneh sem pisala Ministrstvu za šolstvo in šport in jih obvestila o tem fantu, njegovem položaju in želji, da bi se opismenil in šolal. Od vodje sektorja za osnovno šolstvo sem prejela suhoparen odgovor o izobraževanju odraslih, kjer se izvaja tudi program osnovne šole (e-pismo 3.6.2008). Zgoraj navedeni primer zahteva celosti pristop, zaposlitev enega človeka, denimo romskega pomočnika. Delitev romskih skupnosti na avtohtone in neavtohtone, četudi neuradna, zmanjšuje možnosti za hiter odziv javnih institucij: ne preseneča, da sektor za osnovno šolstvo ni ponudil nikakršne podpore. Kasneje, ko sem prišla na Koželjevo in iskala fanta, sem izvedela, da je odšel v tujino.

3.9. Zdravstvo in zdravje

V naselje na Koželjevi redno prihaja patronažna višja medicinska sestra Meta Janhar, ki tehta dojenčke, meri tlak in stopnjo sladkorja v krvi ter nudi pogovore in nasvete v zvezi z zdravjem in zdravstvenimi težavami prebivalcev, prebivalk. Gospa je posredovala v kritičnih primerih, denimo ko so nosečnico zaprli v Center za tujce. 13. decembra 2007 sem jo spremljala pri njenem terenskem delu, ko je obiskala nekaj družin in posameznic. Gospe so govorile o svojih zdravstvenih težavah in pokazale katere tablete jemljejo: veliko pomirjeval, tablete za spanje in proti bolečinam. Epidemološke študije poudarjajo povezanost med razširjenostjo posameznih bolezni in določeno populacijo, pri čemer izpostavljajo izkušnje socialne izključenosti, diskriminacije in revščine. Zaradi diskriminacije imajo pripadniki manjšin, torej v našem primeru Romi, manj možnosti za zaposlovanje (kar povzroča stres, kronični stres pa vpliva na razvoj bolezni), obenem pa pripadniki in pripadnice romske skupnosti doživljajo razizem oziroma različne zavrnitve, kar pa tako povzroča stres in vpliva na zdravje (Bruner in Marmot 2006; Shaw, Doling in Smith Davey 2006; Nazroo in Willianms 2006).

Drugo pomembno področje pa je dostop do zdravstvenih storitev. Po mnenju gospe Mete Janhar, po osamosvojitvi Slovenije približno polovica stanovalcev Koželjeve ni imela dokumentov, zato ženske niso imele pravice do kontracepcije in do splava. Ena od informatork je pripovedovala, kako so jo tik pred porodom poslali domov (bila je brez zdravstvenega zavarovanja, ker je bila izbrisana) in dojenček je skoraj umrl.

Mlajšo deklico sem rodila v Ljubljani. Takrat nisem imela zdravstvenega zavarovanja. Ker nisem imela papirjev, so mi v bolnici rekli, da naj grem domov, kljub temu, da mi je odtekla voda. Popadkov nisem imela, pa so mi rekli naj grem kar domov, da še nisem za porod. Prosila sem jih, da mi dajo umetne popadke. Poslali so me domov. Voda pa mi je odtekala od nedelje do ponedeljka zvečer, ko sem šla ponovno v Klinični center. V ponedeljek zvečer sem šla v Klinični center, oni so se držali za glavo, takoj so mi dali 2 infuziji vode, da je otrok dobil tekočino. Potem sem rodila. Otrok je bil črn, črn, komaj je preživel. Bila sem na aparatu. Zahvalila sem se Bogu, hčerka je preživel in jaz tudi. V Kliničnem centru so mi

povedali, da lahko tožim osebje, zaradi tega kar so mi naredili. Rekla sem, da so me sedaj oni rešili, da sva z otrokom oba živa in da jih ne bom tožila (Rezka, terenski dnevnik 7.3.2008).

Sedaj se je dostop do zdravstvenih storitev izboljšal, predvsem zaradi dveh dejavnikov: 1) ker so mnogi pridobili dovoljenje za stalno prebivanje ali državljanstvo in tudi zdravstveno zavarovanje; 2) ker so v bližini naselja, na Mislejevi ulici 3 leta 2002 odprli Ambulanto s posvetovalnico za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja. Tako lahko tudi ljudje brez zdravstvenega zavarovanja (ne glede na to kakšen osebni status imajo v državi) pridobijo nujno zdravniško pomoč. Ambulanta pomaga uresničevati 7. člen Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju. Osebje ambulante opravlja tudi vlogo zagovornikov (Lipovec Čebren 2008a, Lipovec Čebren 2008b).

Poleg tega, da ljudje niso imeli dostopa do zdravstvenih storitev, je patronažna sestra Meta Janhar tudi povedala, da ne izkoriščajo storitev, ki so jim na voljo (mamice večinoma ne hodijo v šolo za starše, očetje pa sploh ne) in se vselej ne odzovejo vabilom zdravnika (denimo vabilo na cepljenje). Postavlja se vprašanje, kako bi zdravstvene službe boljše odgovorile na potrebe prebivalcev Koželjeve.

3.10. Zaposlitev

Razmerja zaposlenih / nezaposlenih v naselju na Koželjevi nismo ugotovile. Predpostavljamo, da so prekernost zaposlovanja, nizki prihodki, pomanjkanje ustreznih osebnih pravnih statusov pri nekaterih in nizka izobrazbena struktura dejavniki stresa, negotovosti in revščine. Diskriminacije pri zaposlovanju zgolj na osnovi romske etnične pripadnosti niso omenjali. Po pripovedovanju ljudi, sta v naselju zaposleni le dve romski ženski (ena čisti vlake, za drugo nam ni znano). Značilno je, da ženske delajo gospodinjska opravila in skrbijo za otroke, medtem ko so moški zaposleni v dejavnostih zunaj doma. Nekateri imajo status samostojnega podjetnika (s.p.) za predelavo kovin in/ali odpadkov. Eden od sogovornikov, na primer, je poročal o tem, da so ga izbrisali iz evidence iskalcev zaposlitve za Zavodu za zaposlovanje, ker ni prejel pošte (zaradi neurejene infrastrukture – dva poštna naslova za celo naselje) in se ni mogel odzvati vabilu.

Spet drugi so povedali, da »nimajo službe«, obenem pa trdo delajo. Eden od informatorjev je denimo pripovedoval:

Moja žena in jaz nimava službe, če bi čakala na socialo, ne bi imeli kaj jesti. Moraš delati. Za stanovanje imamo približno 150 evrov stroškov [Stanovanjski sklad, voda, električna]. [...] Zbiranje železa je kot loterija, lahko kaj najdeš in prodaš, ali pa ni nič. Treba pa je kupiti bencin za kamion. 1 kg železa je od 8 do 15 centov, ena tona je od 80 do 150 evrov.³⁰ Sedaj sem šel iskat na kosovni odpad, tja, ker ljudje vržejo na kup pred njihovimi zgradbami. Zdaj kar dosti ljudi dela ta posel, tudi Slovenci in drugi (Šemsudin, 11.6.2008).

---

³⁰ Dne 11. novembra 2008 je eden od informatorjev povedal, da je cena odpadnega železa padla iz 88 evrov po toni na 50 evrov.

4. Perspektiva socialnih služb: analiza ljubljanskih socialnih služb, ki delajo z Romi.

Glede na dejstvo, da je stopnja brezposelnosti med Romi v Sloveniji visoka (uradna statistika navaja 72,3 odstotno brezposelnost Romov³¹), so Romi ena najpogostejših družbenih skupin, upravičenih do denarnih socialnih pomoči kot ene izmed socialnovarstvenih dajatev. Ena od perspektiv raziskave se je zato nanašala na analizo socialnega dela z Romi na centrih za socialno delo (v nadaljevanju CSD) v Ljubljani, ki lahko služi kot dober vir podatkov o romski populaciji, s katero imajo socialne delavke in socialni delavci neposreden stik.

V obdobju od novembra do decembra 2007 smo opravili več intervjujev na štirih CSD (Moste-Polje, Vič-Rudnik, Center in Bežigrad)³². Od tega je bil en intervju skupinski, ostali pa individualni. Na centru za socialno delo Šiška smo opravili telefonski pogovor z namestnikom direktorja (g. Žarko Tepavčevič), ki je povedal, »da nimajo Romov«.

V intervjujih s socialnimi delavkami in socialnimi delavci smo želeli izvedeti:

1. kakšno podporo oz. oblike pomoči izvajajo CSD Romom v Ljubljani oz. kakšno pomoč Romi najpogosteje iščejo pri socialnih službah;
2. v čem se socialno delo z Romi razlikuje od socialnega dela z drugimi družbenimi skupinami (tudi ali socialne delavke govorijo romski jezik, poznajo kulturne različnosti Romov v Ljubljani ter kako te vplivajo na njihovo delo);
3. kako in v koliki meri CSD sodelujejo z drugimi institucijami v skupnosti pri zagotavljanju podpore Romom, ki zaradi prepletenosti dimenzij, kjer se kaže izključenost (šolanje, zaposlovanje, stanovanja...) pogosto zahteva večdisciplinarni pristop ;
4. kakšna je vizija socialnega dela pri zagotavljanju večje socialne vključenosti Romov v Ljubljani.

---

³¹ Statistični urad RS, Popis prebivalstva 2002.

³² Izjave socialnih delavk in socialnih delavcev v tekstu smo označili s kurzivo.

4.1. Odsotnost etnične statistike

Ker je bil eden od namenov raziskave pridobiti podatke o tem, koliko Romov živi v Ljubljani, smo to vprašanje zastavili tudi socialnim službam. Njihov najpogostejši odgovor je bil, da *po etnični pripadnosti ne zbirajo podatkov*. Na nekaterih CSD so nam posredovali le neuradne podatke o Romih v Ljubljani (Tabela 1). CSD in druge javne upravne institucije (npr. zavodi za zaposlovanje) uradno niso dolžni voditi zbirke podatkov glede na nacionalno oz. etnično poreklo. Po Zakonu o socialnem varstvu (110. in 111. člen) se na področju socialnega varstva vodi zbirka osebnih podatkov o storitvah in dajatvah le glede na: ime in priimek, podatkih o prebivališču, družinskih razmerjih, vrsti življenjske skupnosti, stanovanjskih pogojih, izobrazbi, invalidnosti, zaposlitvi ter socialnem in ekonomskem stanju. Zato so socialni delavci pogosto v dilemi ali voditi zbirko podatkov o Romih ali ne, saj tudi uradna nacionalna statistika od posameznikov ne zahteva podatka o nacionalni oz. etnični pripadnosti. Vodenje etnične statistike se kaže kot ena od etičnih dilem tudi na področju socialnega varstva. Socialne delavke v drugih krajih po Sloveniji, kjer živi večje število Romov, so se spraševale, ali je etnična statistika, ki jo vodijo same, pravična (Urh 2008). Tudi ena od socialni delavk v Ljubljani je izrazila dvom: *Velikokrat na podlagi videza predvidevamo, kdo je Rom. Nekateri na obrazu vidiš, da so Romi. So bolj temni, pa še oblačijo se bolj posebno, da se ti zdi. Drugo je pa priimek. Vendar je to vse bolj tako, po domače* (osebni pogovor s socialno delavko v Ljubljani, november 2007). Drugi socialni delavec je pripomnil podobno: *Lahko vam povem le število tistih Romov, ki so na denarnih pomočeh, nekaj jih je pa tudi na drugih obravnavah pri drugih socialnih delavkah. Vendar za te niti ne vemo, da so Romi. Nekateri na obrazu vidiš, da so Romi - so bolj temni, pa še oblačijo se bolj posebno. Drugo je pa priimek. Sigurno pa jih je v Ljubljani več, kot jih vidimo na CSD*. Mnogi Romi, ki jih socialne službe evidentirajo kot Rome, se namreč sami ne opredelijo za Rome (temveč to storijo socialne delavke po lastnem predvidevanju na osnovi »tipičnega« romskega priimka, življenja v romskem naselju ipd.). Romi namreč svojo identiteto oz. poreklo pogosto namerno prikrivajo, saj ta predstavlja eno hujših družbenih stigem in pomeni več omejitev kot pa priložnosti za enakopravno vključenost. Etnična opredelitev ne bi smela imeti nobenih neugodnih posledic na ljudi. Vendar je tudi državni popis prebivalstva leta 2002 na simbolni način izključil romsko poreklo kot enakovredno kategorijo. Osebe, ki so želele izpostaviti svoje romsko poreklo, so to lahko storile le pod kategorijo DRUGO. Zelo verjetno bi se več oseb opredelilo za Rome, če bi bila to ena od danih kategorij. Po drugi strani pa se problematika

opredeljevanja kaže tudi v tem, da ima veliko število Romov slovensko ali drugo državljanstvo in svojo pripadnost opredeljujejo kot Slovenec/Bosanec/Makedonec itd. Kategorijo Rom v tem kontekstu lahko razumemo tudi kot neke vrste podkategorijo, ki ni enakovredna kategoriji Slovencev ali Italijanov/Madžarov. Tudi zaradi vse pogostejših priseljevanj ljudi različnih porekel in medkulturnega starševstva bi bilo dobro opredeliti kategorijo dvojne oz. trojne etnične identitete, ki je v anglosaksonskem prostoru prepoznana pod pojmom »biracial«/»multiracial identity« (Zack 1998) oz. »dual heritage«/»multiple heritage« (Spencer 2006). Gre za kategorijo oseb, ki kulturno pripadajo dvema ali več etničnim skupinam oz. kulturnim poreklom. S tem, ko bi odprli kategorijo, ki bi neposredno ali vsaj posredno omogočala večnacionalno oz. večetnično opredelitev oseb, bi spodbudili ljudi k večjemu opredeljevanju, posledično bi nastal bolj točen register etnične statistike, prav tako pa bi se programi in s tem državni denar bolj ciljno usmerjali na določene populacije.

Tabela 14: Ocena števila uporabnikov romske pripadnosti CSD v Ljubljani.

CSD	Ocena števila Romov
Moste-Polje (zajema področje, kjer živijo Romi na Litijski ulici, v Jaršah in v Zalogu)	CSD obravnava 16 odraslih posameznikov ali družin in 20 romskih otrok.
Vič-Rudnik (zajema področje, kjer živijo Romi na Rakovi Jelši in Cesti dveh cesarjev)	CSD obravnava štiri velike romske družine treh generacij (okrog 100 ljudi), izmed teh je več kot polovica prejemnikov dajatev CSD
Center (zajema področje, kje živijo Romi v centru mesta)	CSD obravnava štiri družine, ki zajemajo okrog 25 Romov.
Bežigrad (zajema področje Koželjeve ulice)	Ni podatka (po podatku društva Mozaik, ki je vsakodnevno prisoten v naselju na Koželjevi ulici, živi v naselju več sto Romov).
Šiška	Ni podatka.

Na CSD so sogovorniki izpostavili tudi problem selitev Romov po mestu. Na primer na CSD Bežigrad so povedali, da so mnogi Romi na Koželjevi ulici prijavljeni, dejansko pa živijo na Rakovi Jelši. To je tudi eden od razlogov, ki posameznim CSD onemogoča vpogled v realno etnično statistiko, po drugi strani pa ne omogoča kontinuiranega strokovnega dela z Romi, ki bi potrebovali dolgotrajnejšo podporo socialne službe.³³

³³ Raziskovalke nismo prišle do podatkov, kako pogoste so te selitve, koliko družin se seli in kaj je razlog selitev pri Romih.

4.2. Šolanje in zaposlovanje – področji, kjer se na CSD-jih kaže največ socialnih stisk Romov v Ljubljani

Socialne delavke in socialni delavci, s katerimi smo se pogovarjali, so izpostavili področji šolanja in zaposlovanja, kjer se kažejo ključne ovire za njihovo večjo socialno vključenost. Na področju izobraževanja otrok in mladih Romov se ovire kažejo predvsem v: zgodnjem opuščanju šolanja, nizkih pričakovanjih staršev ter šibki odpori, ki jo zagotavljajo starši svojim otrokom (še posebej tistih, ki so nepismeni oz. imajo nedokončano osnovno šolanje).

Največji problem pri Romih se kaže v vztrajanju mladih pri šolanju. Večina družin, ki so v naši obravnavi, oz. staršev teh družin ima nedokončano ali dokončano osnovno šolo, nekaj žensk pa ima poklicno šolo (osebni pogovor s socialno delavko na CSD Moste-Polje, november 2007).

Otroci so sicer vključeni v šolo, vendar je problem v tem, da ne končajo osnovnega šolanja. V večini primerov končajo npr. 4 razrede in s tem že dosežejo pričakovanja staršev, ki so nepismeni. Za te starše so veliko dosegli, saj nimajo velikih pričakovanj do svojih otrok. Ti Romi potem zbirajo železo (osebni pogovor s socialno delavko na CSD Vič-Rudnik, november 2007).

Socialne službe so bile kritične tudi do stanja brezposelnosti večine Romov v Ljubljani oz. tistih, ki so uporabniki storitev CSD. Na nekaterih CSD (npr. Moste-Polje) jim tudi pomagajo iskati zaposlitev. Ti Romi so sedaj zaposleni npr. v čistilnih servisih, avtopralnih delavnicah, tovarnah, nekaj jih je vključenih v svoja kulturna romska društva, imajo svoje oddaje na radiu študent ipd. *Tukaj tudi mi pomagamo z računalniki, z internetom, ljudi usmerjamo, če potrebujejo (osebni pogovor s socialno delavko na CSD Moste-Polje, november 2007).* Eden od problemov na področju stanja brezposelnosti Romov se kaže tudi v restriktivnih institucionalnih praksah, kot je npr. na zavodu za zaposlovanje. *Mi se srečujemo predvsem s problemom, da Zavodi za zaposlovanje Rome brišejo iz svojih evidenc brezposelnih, kar pomeni, da potem niso več upravičeni do denarnih socialnih pomoči. Brišejo pa jih zato, ker se ne javljajo na telefon, ker ne gredo na razgovor ... Vendar je naša izkušnja, da se Romi v Ljubljani, predvsem očetje v romskih družinah, znajdejo, da predvsem očetje, delajo na črno, v glavnem zbirajo železo). Predvsem te družine, kjer očetje delajo, četudi na črno, sem zaznala kot bolj vključene. Otroci teh družin tudi bolj redno hodijo v šolo.*

Plačano delo je torej eden od dejavnikov, ki vpliva na večjo socialno vključenost Romov. Vsi sogovorniki so bili prepričani, da je potrebno Romom sistematično zagotoviti primerne zaposlitve, predvsem s poudarkom na zaposlovanju mladih. Poudarili so, da v Ljubljani še nikoli ni bilo nobenih posebnih programov zaposlovanja za Rome (kar je pogosta praksa v drugih krajih Slovenije, kjer živi večje število Romov, ki jih občine zaposlujejo preko programov javnih del).

Odsotnost rednega dohodka za preživljanje in potreba po učni pomoči sta dva najpogostejša razloga za to, da so Romi uporabniki storitev in dajatev CSD. Vse socialne službe se v večini primerov na te stiske Romov odzivajo z dodeljevanjem denarnih socialnih pomoči. Na redkih CSD (kot je npr. CSD Moste-Polje) organizirajo npr. delavnice za mladostnike, učno pomoč, ali pa imajo sodelujoče medsebojne odnose z romskimi družinami.

Mi imamo tudi nekaj finančno zelo močnih romskih družin, s katerimi sodelujemo. To pomeni, da imajo poklice in svoje mesečne zasluzke. Take družine zelo pozivamo, da sodelujejo z nami, da pokažejo, kako zmorejo. In pomagajo pri reševanju drugih težav ... Njihova mreža je mogoče boljša ... Vedno jih pohvalim, da so se dobro znašli, da so zmogli in jih povabim, ali lahko svojo izkušnjo delijo z drugimi, da jim pokažejo, da so zmogli in z drugimi delijo izkušnjo, kako so zmogli, na kakšen način. Meni se zdi ključno te ljudi pozvati k sodelovanju. Npr. če presegajo mejo za dodelitev DSP se mi ne zdi dovolj reči le Ne, niste upravičeni, ker presegate!, temveč tudi pozvati k drugim oblikam sodelovanja. Je pa seveda najlažje reči samo ne (osebni pogovor s socialno delavko na CSD Moste-Polje, november 2007).

4.3. Vrste socialnih pomoči, ki jih za Rome najpogosteje izvajajo CSD-ji v mestu

Intervjuji so pokazali, da se socialne službe v Ljubljani na položaj Romov najpogosteje odzivajo z materialnimi, denarnimi dajtvami.³⁴ Denarne socialne pomoči se tudi na drugih CSD po Sloveniji kažejo kot poglobitni ukrep za reševanje socialne problematike Romov

---

³⁴ Tudi ko sem kot raziskovalka, ki jo zanima socialno delo z Romi, navezala stik z direktorjem ali direktorico posameznega CSD v Ljubljani, me je ta napotil na socialno delavko, ki je zadolžena za denarne socialne pomoči. Tudi ko sem socialne službe prosila za podatke o številu Romov, ki jih obravnavajo, so ti preštevali le tiste Rome, ki so prejemniki denarnih pomoči, z razlago, da ostalih storitev niti ne iščejo.

(Urh 2008), kar lahko interpretiramo z dveh vidikov: 1. Socialne službe pogosto »rešujejo problematiko Romov« na osnovi stereotipnega prepričanja, da Rome zadovolji le denar. 2. Pomanjkljiva osredotočenost na druge metode socialnega dela zaradi vse večje administrativne obremenjenosti. Socialne službe se torej bolj kot na zagotavljanje pravic Romov (pravica do dostojnega bivališča, pravica do zaposlitve, pravica do državljanstva itd.) osredotočajo na njihovo skrb. Denarne socialne pomoči sicer pripomorejo k materialnemu položaju Romov, ki pogosto živijo v materialnem pomanjkanju, vendar po drugi strani z dolgotrajno odvisnostjo od denarnih pomoči socialne službe le vzdržujejo obstoječe stanje socialne izključenosti Romov. Vendar potrebe Romov v Ljubljani niso toliko materialne narave, ki bi jih bilo možno reševati zgolj z dodeljevanjem socialnih denarnih pomoči, temveč bolj politične narave (vprašanje državljanstva in s tem povezano omejevanje, kršenje in nedostopnost do državljanstvih in tudi človekovih pravic). Največja ovira v življenju mnogih priseljenih Romov v Ljubljani se poleg zgoraj omenjenih kaže predvsem v neurejenem statusu državljanstva, ki določa vse ostale pravice. Na tem mestu se je pokazala največja etnična neobčutljivost socialnih služb v Ljubljani. Ko smo se pogovarjali s socialnimi delavkami in socialnimi delavci, ti niti v enem intervjuju niso izpostavili izbrisa Romov iz registra stalnega bivališča. Obratno pa so druge raziskovalke pričujoče raziskave s terenskim raziskovanjem, torej z večkratno in dolgotrajnejšo prisotnostjo v romskih naseljih, ugotovile, da je najpogostejša in najpomembnejša tema, o kateri govorijo Romi v Ljubljani, prav izbris oz. pridobivanje državljanstva. Potemtakem socialne službe, ki o Romih v Ljubljani mislijo zgolj kot o državljanih, in s katerimi delajo enako kot z vsemi ostalimi, do najbolj ranljivih skupin sploh ne pridejo. Tudi ko smo socialne delavce in socialne delavke vprašali, v čem je specifičnost socialnega dela z Romi, ki se soočajo s številnimi materialnimi in socialnimi stiskami, je bil najpogostejši odgovor, da *z Romi delajo enako kot z vsemi ostalimi občani* in da pri Romih *ne delajo nikakršnih razlik*. Ena od socialnih delavk je rekla: *Načeloma nam nič ne pomeni, če stranka reče, da je Rom. Načeloma delamo vse enako. Za vse uporabnike enako*. Socialne delavke z univerzaliziranjem položaja Romov pogosteje spregledajo njihove ključne potrebe, kar se je pokazalo v primeru potrebe po podpori za pridobitev državljanstva.

Tudi minimaliziranje števila pripadnikov etničnih skupin je lahko nevarno, saj gre pri tem za težnjo po podcenjevanju pomena diskriminacije in zatiranja. Izjave socialnih delavcev, da *v Ljubljani ni veliko Romov ali pa da z Romi v Ljubljani niso tako velike težave, kot na*

Dolenjskem so primeri minimaliziranja kot ene od oblik izključevanja. V družbenopolitičnem pogledu manjšine niso definirane le glede na njihovo številčnost, temveč jih kot manjšine opredeljuje družbenopolitična inferiornost oz. manjša družbenopolitična moč (Rex 1970: 25). Minimaliziranje položaja etničnih skupin je zato diskriminatorno, saj s tem službe, v tem primeru CSD, sporočajo, da se ukvarjajo le z potrebami Neromov, kar pomeni, da izvajajo storitve, ki so skrojene po meri pripadnikov večinskega prebivalstva, tj. Neromov. Ena od socialnih delavk je bila mnenja, da Romi v večjih mestih, kot je Ljubljana, lažje preživijo, saj je več priložnostnih del za zaslužek. Po njenem mnenju *Romi v Ljubljani zato ostajajo bolj skrita populacija v odnosu do CSD, saj pridejo na center le v skrajnem primeru, ko izčrpajo vse druge načine preživetja. Medtem ko Romi npr. na Dolenjskem uberejo obratno pot: takoj, ko prekinejo šolanje, se prijavijo na zavod za zaposlovanje in uveljavljajo pravico do denarne socialne pomoči* (osebni pogovor socialno delavko na CSD Vič-Rudnik, november 2007).

Intervjuji s socialnimi delavkami in socialnimi delavci so pokazali tudi na izrazito odsotnost skupnostnega socialnega dela z Romi. Kljub temu, da socialne službe zaznavajo potrebo po skupnostnem delovanju, ga zaradi administrativne obremenjenosti ne izvajajo pogosto oz. ne v obliki nudenja konkretne pomoči v skupnosti, temveč večinoma zgolj v primerih, ki jih zahteva upravni postopek.

Mi na teren moramo hodit, ko delamo ugotovitvene postopke. Tega se zaradi zakonodaje in ugotavljanja dejanskega stanja vedno bolj poslužujemo, za to se vedno bolj odločamo. Pred izdajo odločbe o upravičenosti do DSP izvedemo ugotovitveni postopek, kjer ugotovimo materialno ogroženost. Druga stvar, ko gremo na teren pa je po izdaji odločbe, sploh pri izrednih denarnih pomočeh, ali je bila le ta namensko uporabljena, ker ljudje za nekatere stvari ne morejo dobiti računov (kot je npr. nakup drv pri kmetu). Jaz grem na teren pogledat, ali je oseba res kupila drva (osebni pogovor s socialno delavki na CSD Moste-Polje, november 2007).

Terenskega dela z Romi ne izvajamo, razen izjemoma, če je oseba starejša ali če je družinska situacija tako specifična, da je treba na kraju samem preveriti ...Če bi bil večji učinek na terenu, kot pa če bi prišli na CSD, takrat je terensko delo za nas smiselno. Ampak tega je malo (osebni pogovor z več socialnimi delavkami in socialnim delavcem na CSD Center, november 2007).

4.4. Podobe socialnih delavk in socialnih delavcev o Romih

Odsotnost socialnih služb v skupnosti in osredotočenost na administrativno socialno delo posledično prispeva k neodzivnosti na izražene potrebe in socialno izključenost Romov. Socialni delavci potemtakem niso seznanjeni z življenjskimi razmerami Romov v skupnosti. Druga raziskava v Ljubljani (Dragoš, Leskošek 2001), ki je opozorila na pomanjkanje socialnega kapitala v bolj oddaljenih skupnostih, navaja enake posledice odsotnosti socialnih služb v skupnosti. Prebivalci izoliranih skupnosti z obrobja mesta so izrazili kritiko nad delom socialnih služb in drugih služb MOL, da zaradi vse manjše prisotnosti niso več seznanjeni z njihovimi življenjskimi razmerami. Od socialnih služb so pričakovali ne le individualno podporo, temveč tudi pomoč pri samoorganizaciji, pri vzpostavljanju skupnostih dejavnosti, ki bi pomenile zabavo, razbremenitev itd. Zaposleni na CSD po Sloveniji namreč skupnostno socialno delo smatrajo kot dodatek drugim, predvsem administrativnim nalogam. Eden od razlogov, ki je k temu prispeval v Ljubljani, je prav gotovo leto 1992, ko so razpadle krajevne skupnosti, CSD pa so postali državni. Posledice centralizacije CSD so se kazale tudi v skupnosti, kamor so socialne službe začele prihajati le še občasno. Direktorica CSD Bežigrad je komentirala: *Zaposlene je bilo potrebno umakniti s terena, pričelo se je krčenje zaposlenih* (osebni pogovor, december 2007). Na drugih CSD po Sloveniji si pri tem delno pomagajo z zaposlovanjem laičnih delavcev, ki prevzemajo delo v skupnosti,³⁵ vendar na CSD v Ljubljani taka praksa ne obstaja.

Zaradi odsotnosti socialnih delavk in socialnih delavcev iz skupnosti pogosto njihove argumentacije temeljijo na posplošenih, stereotipnih podobah in predstavah o Romih, ne pa na utemeljenem strokovnem znanju. Poleg tega na posplošene podobe vplivajo predvsem kulturni vplivi iz okolja. Namreč socialno delo je poklic, ki ne deluje v nevtralnem okolju, temveč na stroko v veliki meri vpliva prevladujoči kulturni sistem večinske populacije. Ta se v odnosu do Romov v Ljubljani, ki so se v Slovenijo priselili iz različnih kulturnih okolij (iz držav nekdanje Jugoslavije) pogosto razlikuje. Kulturna različnost je torej ena od bistvenih značilnosti, ki zaznamuje njihove vsakdanje kulturne prakse in izkušnje. Vendar pa so

---

³⁵ Laični delavci predstavljajo pomočnike v skupnosti, saj se njihovo delo pogosto osredotoča na aktiviranje neformalnih mrež medsebojne pomoči med Romi in širšo skupnostjo. Dnevno so prisotni v romski skupnosti in Romom nudijo konkretno podporo, najpogosteje v obliki informiranja in posredovanja informacij, spremljanja, nudijo pomoč pri pisanju prošenj za zaposlitev ali izpolnjevanje vlog za določene vrste pomoči ipd. Vse bolj se spodbuja tudi zaposlovanje Romov kot laičnih delavcev (Urh 2008).

socialne delavke in socialni delavci na CSD v Ljubljani, kljub poznavanju tega dejstva, izpostavljali enake stereotipne podobe o Romih, ki veljajo tudi za širši slovenski kulturni prostor. Ko smo socialne delavce vprašali, kdo je po njihovem mnenju »tipičen Rom«, so jih najpogosteje označili z negativnimi podobami, ki veljajo kot nasprotje podob večinske, tj. neromske populacije. Tako kot Romi drugje v Sloveniji, veljajo tudi Romi v Ljubljani za sinonim vsega, kar odstopa od norm večinske družbe: so nepismeni, nezaposleni, umazani, agresivni, nagnjeni h kriminalnim dejanjem itd., torej problematični, deviantni. Romi, ki nimajo zgoraj naštetih značilnosti, po mnenju socialnih delavk niso »pravi« Romi, kar ilustrira naslednji primer: *Ravno sem se spomnila primera, kjer bi za gospo težko rekla ali je Romkinja ali ni. Tudi če je Romkinja, nima veze z Romi, ker je bila zaposlena, pa je službo izgubila ... Romi so tisti, ki so nepismeni, ki imajo kup otrok, ki imajo ovire zaradi jezika, so bolj izločeni* (osebni pogovor s socialno delavko, november 2007). Kategorija Rom torej ne pomeni kulturne klasifikacije, temveč socialno kategorijo oz. socialni problem. Pripadniki romske etnične skupine so pogosto definirani kot tisti, ki se nočejo prilagoditi večinskim družbenim standardom. *Če on tukaj živi, naj se v svojem jeziku pogovarjajo med seboj, drugače pa se mora naučiti slovensko* (osebni pogovor s socialno delavko, december 2007). Jezikovna asimilacija se kaže tudi v odnosu do ljubljanskih Romov ena od temeljnih »zahtev« socialnih služb za njihovo integracijo. V pogovorih so socialne delavke pogosto izpostavljale jezik kot ključni integracijski element, ki bi omogočil ustrezno in zadovoljivo komunikacijo v večinsko govoreči družbi in sredstvo, s pomočjo katerega bi Romi postali del širše (večinske) skupnosti. Poleg asimilacijskih teženj je v tem kontekstu opazen tudi t.i. fenomen obtoževanja žrtev (Ryan 1970). Ta ne upošteva širšega strukturnega konteksta, ki deluje izključevalno do Romov (kot npr. segregacijski izobraževalni sistem, predsodki delodajalcev, zatiralne državne strukture), temveč krivdo preloži na celotno skupino Romov in njihove navidezne »defekte«. Obtoževanje temelji na predpostavki, da imajo Romi težave, te pa so posledica njihovega romskega izvora.

4.5. Potreba po specifičnih znanjih za socialno delo z Romi

Kljub temu, da so socialni delavci izražali naravnost k univerzalističem pristopu pri delu z Romi, so izpostavili tudi nekaj specifičnih znanj, ki so pomembna za kvaliteten delovni odnos z Romi:

- poznavanje kompleksne, večdimenzionalne socialne izključenosti Romov,
- poznavanje kulturnih razlik,
- spoštovanje in upoštevanje uporabe kulturno različnih jezikov (oz. prilagojena komunikacija - znanje romskega jezika, zagotovitev prevajalca, prevod pisnih obvestil, uporaba preprostih besed, ki jih oseba razume ipd.) (kljub prepoznavanju pomembnosti kulturnih razlik, nobeden od socialnih delavcev ne govori romskega jezika).

Ena od socialnih delavk je opisala svoje delo z Romi v primerjavi z drugimi družbenimi skupinami: *Delo z njimi gre bolj počasi. Sproti je treba preverjati, kako kaj razumejo. Jaz sem imela vedno same take, ki sem jim morala vse sama urejati. Pri Romih se je potrebno veliko bolj osebno angažirati, kot pri delu z ostalimi.*

Ena od potreb je tudi medinstitucionalno delo z Romi. Kljub prepoznavanju kompleksnosti socialne izključenosti Romov, se CSD v Ljubljani nič bolj kot v primeru socialnega dela z drugimi družbenimi skupinami, ne povezujejo z ostalimi institucijami v skupnosti - razen v izrednih situacijah. Njihovo delo je usmerjeno predvsem na izvajanje zakona o socialnem varstvu – dodeljevanje socialnih denarnih pomoči in osebna pomoč v obliki svetovanja, organiziranja učne pomoči.

Ko se zgodi kakšna zadeva, kot npr. zadnjič, ko je zgorela ena hiša, se povežemo in vključimo vse karitativne organizacije, dodatno tudi MOL. Da pa bi posebej za Rome aktivirali kakšno sodelovanje z institucijami samo za Rome, meni ni znano (osebni pogovor s socialno delavko, CSD Moste-Polje, november 2007).

Na nekaterih CSD-jih se posamezne socialne delavke bolj povezujejo z osnovnimi šolami ter z vsemi ostalimi programi, ki jih ponuja MOL (programi opismenjevanja odraslih in programi za dokončanje osnovnega šolanja odraslih), kar izpostavljajo kot potrebno prakso.

Po mnenju socialnih služb pomeni ena od ključnih potreb za večjo socialno vključenost Romov v Ljubljani naslednje:

- zagotoviti enakovreden državljski položaj Romov v Ljubljani (v primerjavi z Romi drugod po Sloveniji);
- zagotoviti programe zaposlovanja za Rome (omogočiti možnost zaposlovanja na programih javnih del in iskanje priložnosti za dolgotrajnejše oblike zaposlovanja, spodbuditi delodajalce k zaposlovanju Romov);

- ureditev bivalnih pogojev (ne ustvarjati getoiziranih naselij, temveč omogočiti Romom pridobitev stanovanj v širši skupnosti);
- spodbuditi Rome k večji osebni angažiranosti pri urejanju lastnega položaja (kar zahteva predvsem zagotavljanje podpore za Rome, da se naučijo socialnih veščin – komuniciranje, opismenjevanje, samozagovornišvo ipd.).

Etnično občutljiva praksa v socialnem delu prispeva k večji senzibilizaciji strokovnih delavcev, ki se pri svojem vsakdanjem delu srečujejo z Romi. Omogoča razumevanje etnične realnosti, kulturnih vrednot in potreb etničnih skupin, temelji na kritičnosti do položaja in opredeljuje smernice za delo po načelu opolnomočenja. Socialni delavci, ki so opredelili zgoraj našteje predloge, pri tem niso izključili lastnega prispevka, prav tako pa so opozorili na potrebno aktivno sodelovanje vseh institucij (tako na ravni MOL, kot tudi celotne države, ki je sistemsko dolga leta zanemarjala področje kvalitete življenja Romov).

5. Vpliv prikrajšanosti na duševno zdravje Romov

Številne študije, ki so bile v večini narejene v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike so pokazale, da neugodne bivanjske razmere ter neprimeren ekonomski položaj sodita med dejavnike tveganja, ki povzročajo stisko, in ki posledično privedejo do težav v duševnem zdravju (Fernando, 1995). Vloga socialnega dela je v zavedanju, da so težave v duševnem zdravju lahko posledica diskriminacij v smislu pomanjkanja enakih možnosti. Neenakost možnosti se kaže tudi v dostopnosti do služb. Zato smo na področju duševnega zdravja Romov smo izhajali iz predpostavke, da Romi doživljajo številne deprivacije (slabi življenjski pogoji, nezaposlenost, diskriminacija), ki vodijo v izključenost. Socialna izključenost pa je povod, da Romi doživljajo relativno veliko stresov in vsakdanjih stisk. Izključenost se, kot so že večkrat omenili, najbolj izraža na področju šolanja, zaposlovanja, dostopa do socialnovarstvenih dajatev in storitev in aktivne participacije v družbenem in političnem življenju. Če izhajamo iz predpostavke, da izključenost vodi v duševne stiske, je naloga socialnega dela v prvi vrsti prepoznavanje mehanizmom izključevanja, odprava ovir ter prizadevanje za vključenost izključene družbene skupine.

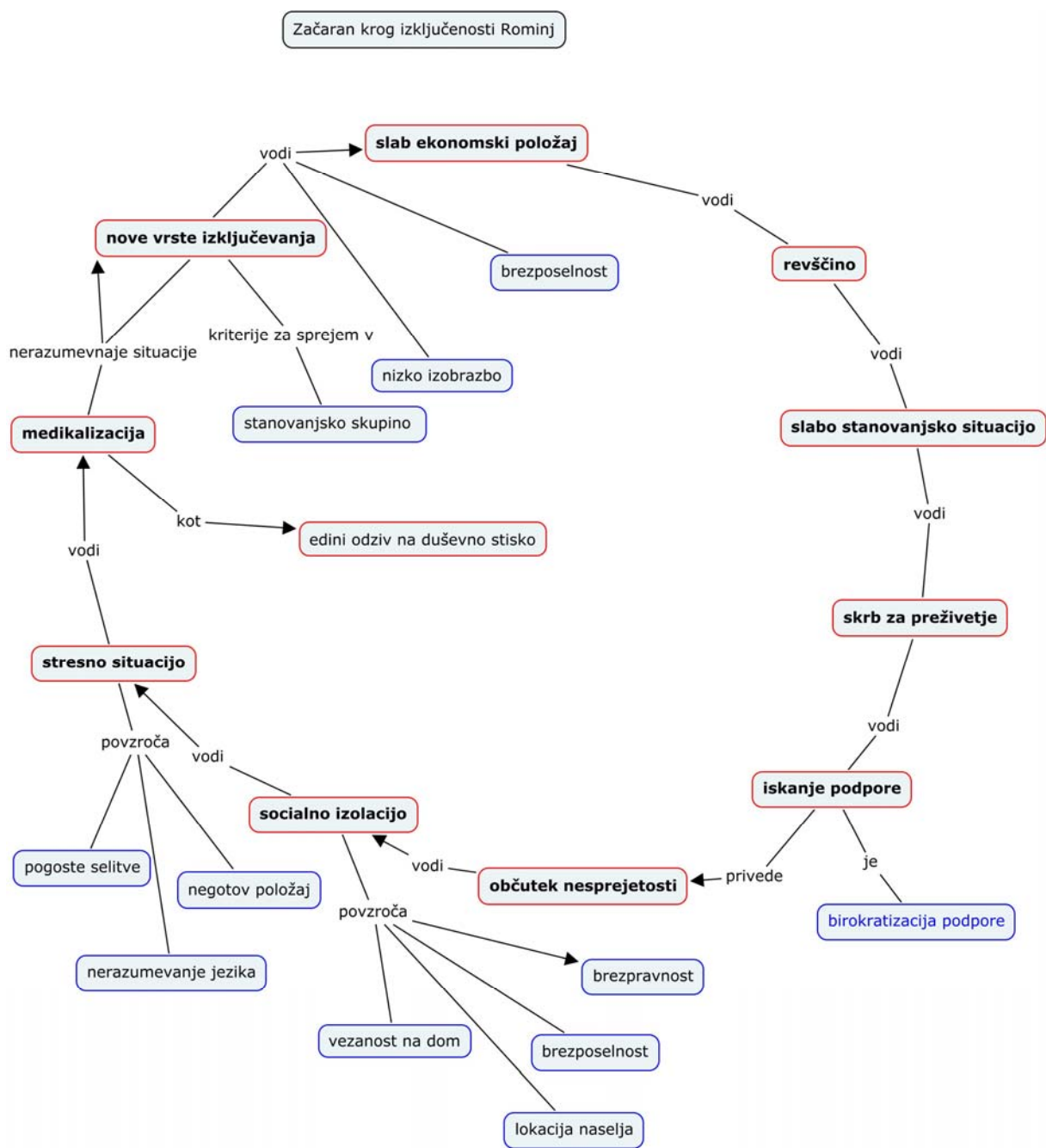

Tabela 15: Začaran krog izključenosti Rominj

Romi denimo, so bolj podvrženi stresnim situacijam zaradi številnih dejstev:

- Nekateri so zapustili svojo razširjeno družino ter zamenjali kraj prebivanja (selitev je zelo stresen dogodek);
- spopadati se morajo z novim jezikom in kulturo, v katero so imigrirali;
- pogosto po imigraciji ostanejo socialno izolirani, brez pravih povezav v sprejemni družbi;
- odvisni so od stopnje pripravljenosti strokovnih delavcev pri njihovem vključevanju.

Podatki iz ljubljanskega terena namreč navajajo, da so Romi deležni le ene vrste podpore (medikamentozna obravnava) in še to iz strani psihiatrične in ne socialne stroke. Medikalizacija je tako edini način odziva na njihovo stisko. Poglejmo si nekaj izjav Rominj iz Ljubljane (gre predvsem za ženske, ki so poročale o stiskah):

"Veste jaz sem bolna na živcih. Imam veliko terapije. Danes grem k mojemu psihiatru, da mi poviša zdravila. Sem nervozna. Živčna sem. (intervju 7.3. Koželjeva).

»Bolna sem na "nervih". Sem zelo nervozna. Psihiater mi je predpisal dvoje zdravil. Zdravila sem se tudi že v Psihiatrični bolnišnici. ...Ne vem, kaj jemljem.... Sem nepismena, a veste ... Mora mi nekdo prebrati. Zdravila mi pomagajo, da sem manj nervozna« (intervju Koželjeva, 12.3.2008).

»S partnerjem se bova ločila. Počutim se tako slabo, da sem na trenutke kar malo depresivna" (intervju, 7.3.2008).

»Danes moram k psihiatru. Sem zelo bolna na živcih. Nervozna sem...od skrbi. Nimamo denarja, nimamo oblek. Vsepovsod me grdo gledajo. Zadnjič so mi na Rdečem Križu ponujali zelo slabe obleke. Vnukom ne morem nič kupiti, pa bi jim želela... To so glavni razlogi za slabo počutje. (intervju 12.3.2008, Koželjeva).

Iz pripovedi je moč razbrati, da je več sogovornic na isti dan poročalo, da morajo k psihiatru. Morda je za nekatere psihiater edina vez z zunanjim svetom. Nekatere hodijo k psihiatru v ambulanto, kjer se nahaja posvetovalnica za osebe brez zdravstvenega zavarovanja Pro Bono kamor psihiater prihaja enkrat tedensko in nudi brezplačne storitve. Na podlagi ugotovitev

terenskega raziskovanja med Romi v Ljubljani lahko opredelimo štiri razloge, ki vodijo Rominje k uporabi pomirjeval (ki jih pogosto same imenujejo »antidepresivi«):

1. strukturno pomanjkanje
2. distribucijsko pomanjkanje,
3. relacijsko pomanjkanje - pomanjkanje socialnih stikov, nezmožnost uporabe komercialnih storitev.

1. Strukturno pomanjkanje

Pomanjkanje informacij je pogosto stresni faktor, ki povzroča skrbi pri posameznikah. Predvsem jih skrbi nerešeno stanovanjsko vprašanje. Stanovanje je osnova za zdrav način življenja in za duševno zdravje. Veliko sogovornikov je pripovedovalo, da je življenje v naselju težko, da si želijo stanovanje. Zanima jih, kdaj bo župan (in ga tudi poimenujejo) rušil. Zelo hudi so na družino Strojan. Menijo, da so zelo negativno vplivali na podobo Romov. "*Nismo mi vsi Romi isti . Nismo mi Strojanovi*" (Dnevnik s terena: Koželjeva, 12.3.2008)

2. Izključenost Romov na podlagi distribucijskega vidika (dostop do sredstev, dohodka)

Plačano delo je eno izmed najpomembnejših virov samopotrditve. Je potrditev posamezniku, da je družbeno koristen ter sam zmožen neko delo tudi opraviti. Potrditev za dobro opravljeno delo je plačilo. V smislu večjega vpliva Romov in Rominj je pomembno zavedanje, da delo pomeni ne samo boljši materialni status temveč prinaša tudi večjo vključenost.

Gospa Mirvana je pripovedovala, da si je iskala službo, a so bile vse službe, ki so ji bile ponujene, neprimerne zanjo. »*Na zavodu so me poklicali in mi našli službo. Morala bi že ob petih od doma. Potrebovala bi avto, a ga nimam. Nima niti izpita. Nimam varstva za hčer takrat. Mora v šolo. Potem pa pravijo, da smo Romi leni in nočemo vsako delo vzeti....*« (intervju, 7.3.2008)

Mirvanina pripoved govori o nefleksibilnosti in neobčutljivosti strokovnih delavcev na Zavodu za zaposlovanje. Potrebovala bi avto, a nima vozniškega izpita. Zaradi omenjenega dejstva se Romi pogosto žrtve obtoževanj, pripisuje se jim negativne lastnosti, ki so v binarnem nasprotju z družbeno zaželenimi in sprejemljivimi lastnostmi (lenoba, neizobraženost, agresivnost, manjše intelektualne sposobnosti itd.) (Urh 2008).

Drug primer govori o Sanji, ki je ni več na seznamu iskalcev zaposlitve. Na Zavodu so ji namreč predlagali, da se odjavi. Povedali so ji, da je preveč bolna, da jo boli križ, da je slaba na živcih in da ne bo mogla delati nič. To je tudi ena izmed političnih korekcij bivše vlade, ki je s tem, da je ranljivim skupina predlaga, da se izpišejo iz iskalcev zaposlitev, prikazala znižano raven brezposelnosti.

Pogosto se tako ljudem z nižjim socialnim statusom predpiše antidepressive. Zdravila so nadomestilo za pogovor in aktivno reševanje nastale situacije. Najbolj je, da se človek pomiri in potem se bodo stvari umirile.

3. Nezmožnost uporabe komercialnih storitev

Nezmožnost uporabe komercialnih storitev se izraža na več nivojih: eno je to, da ne morejo participirati, če nimajo urejenega statusa (če niso državljani), druga nezmožnost pa je zavračanje, ki so ga deležni s strani večinske družbe.

"Ko sem šla v savno v Tivoli (povabila in peljala me je ena slovenska prijateljica, sem imela ustni spor z eno drugo Slovenko. Ta me je grdo gledala, ko sem prišla notri in sem iskala garderobno omaro. Ker ne poznam števil, nisem vedela, katera je moja, kam naj pospravim obleke...odpirala sem več omaric....potem pa sem jo prosila za pomoč. ..pa me je nadrla in zmerjala, da smo umazani...naj gremo raje nazaj domov. ....rekla sem ji, naj sleče hlače in bosta videle, katere so bolj čiste.

Pripoved gospe Aljete je le eden od mnogih primerov nestrpnosti večinske družbe, ki bi najraje videla, da se Romi v javnem prostoru ne bi pojavljali.

4. Izključenost na podlagi relacijskega vidika (družbeni status, participacija, pravice)

"Biti doma ni tako enostavno. Delo, ki ga opravljam nihče ne ceni. Zato sem pogosto žalostna.«

Biti doma pomeni biti sam s sabo in s svojimi mislimi. Socialni kapital gospe je vezan predvsem na prijateljice, s katerimi se ne obiskuje. Slišijo se preko telefona. »V naselju nima pravih prijateljic, pogovarjam se s sosedi, a nismo v tesnih stikih. Njim ne razlagam svojih osebnih težav, s katerimi se srečujem. Otroci so moji največji kapital. Zato mi že misel, da bodo šli, povzroči žalost. Depresijo mi povzroča ta misel, da bodo otroci šli živeti z očetom.

Gospe predstavljajo otroci največji socialni kapital, so njen »edini zaklad«. Stike s sorodstvom vzdržuje predvsem v praznikih (praznujejo bajram) ter ob rojstnih dnevih.

K večji vključenosti Rominj in s tem posledično zmanjšanje njihovih duševnih stisk bi pripomoglo:

1. Ker je večina Rominj na Koželjevi nepismenih je za osnovno informiranje potrebno prilagoditi sistem obveščanja in podajanja informacij. Prilagojen sistem obveščanja bi jim zagotovil, da v prvi vrsti informacije dobijo, informacije pa jih okrepijo (in ne razvrednotijo, kot je to v primeru, ko jih ne razumejo ali ne znajo prebrati). Rominje pogosto namreč ne razumejo napisanega, ne vejo, kaj naj s papirji naredijo, kam morajo posamezni podatek vpisati, kdaj morajo papirje oddati. Naloga strokovnega delavca je, da prilagodi informacije tako, da so razumljive vsakemu posamezniku. S tem jim omogočimo, da lahko koristijo pravice, ki jim pripadajo. ena od Rominj rekla: *«Jaz nimam socialne, da ne boste mislili. Meni država nič ne da.»* Razlog, zakaj tega nima je lahko tudi v tem, da ne želi pokazati svoje nepismenosti ali pa ji strokovna delavka ni bila v podporo pri izpolnjevanju vloge. Pogosto se zgodi, da zamudijo rok, ker ne znajo razbrati, do kdaj morajo vlogo oddati. Pomembno je, da v procesu strokovnega dela zagotovimo spoštovanje posameznika, zagotovimo dovolj časa za pogovor, da vidimo najprej posameznika kot takega in šele potem kot uporabnika storitev ali kot posameznika, ki pripada določeni kulturi. Slednje naj bo izziv stroki socialnega dela, da se lahko učimo od ljudi, ki imajo specifične izkušnje.

2. Potrebno je zagotoviti brezplačno in vsem dostopno učenje slovenskega jezika za tiste, ki si tega želijo. *«Jaz bi se učila slovensko, samo nimam dinara»*

«Sin hoče, da znam, ga je sram, učim se od njega».

3. Iz intervjujev je bilo razvidno, da Rominje potrebujejo več pogovora, podpore in predvsem sprejemanja. Njihov najhujši povzročitelj težav ni materialne, temveč predvsem socialne narave. Za udejanjanje tega cilja je nujno terensko socialno delo. Terensko delo predvsem zato, ker ljudem, ki so v duševni stiski omogoča, da v času stiske pride strokovni delavci k njim in ne obratno. Znano namreč je, da ljudje, ki občutijo depresijo, pogosto nimajo toliko moči, da bi sami poiskali pomoč.

4. Posameznicam bi bilo potrebno ponuditi tudi izvenbolnišnično obravnavo. Štiri sogovornice so poročale, da so se zdravile v psihiatrični bolnišnici. V nevladne organizacije

na področju duševnega zdravja, ki ponujajo storitev stanovanjskih skupin, ni bila vključena nobena. Razlog je lahko v tem, da nimajo urejenih papirjev (državljanstva), kar je pogoj za vstop v stanovanjski skupino. Zaskrbljujoč pa je podatek, da nobena gospa za tovrstno storitev niti ni vedela. Torej so na nek način tudi nevladne organizacije na področju duševnega zdravja skrojene po meri večinske družbe.

5. Organizirati kompleksno podporo Rominjam za reševanje in podporo kompleksnih problemskih situacij. Gospa, ki je poročala, da se ločuje, potrebuje podporo na več področjih (pri urejanju papirjev za ločitev, pri urejanju stikov z otroki, pri urejanju preživnine za otroke, krepitev moči na osebni ravni itd.). V smislu kompleksnega strokovnega dela so vključeni tudi različni profili strokovnih delavcev. Socialni delavec je lahko v vlogi mediatorja ali koordinatorja med različnimi profili.

Dokler se strokovni delavci ne bodo zavedali kompleksnosti problemske situacije Romov, potrebe po poznavanju kulturnih razlik ter potrebe po spoštovanju različnih kulturnih preferenc etničnih skupin, do takrat bodo Romi in Rominje (ter druge etnične skupine) deležni nezadostne obravnave, ki ne bo odgovarjala na njihove izražene potrebe. Pogosto taka praksa ostaja zgolj birokratska,³⁶ odziv na duševne stiske pa se »rešuje« s predpisovanjem tablet.

Za stroko socialnega dela je pomembno, da izhajamo iz konkretne življenjske situacije posameznika, da ne spregledamo realnosti življenja Romov in Rominj ter da poznamo njihove kulture značilnosti. Gospa, poimenovali jo bomo Fidana, je dejala "jaz ne znam pisati. Veste, ko smo še živeli v Bosni, ko je bilo potrebo v šolo, smo se morale punce skriti na podstrešje. Mama me ni vpisala v šolo. Ko smo živeli še v Bosni, so prišli šolniki iskati otroke. Mama je vse punce poskrila na podstrešje in jih pokrila s cunjami. Morali smo biti tiho. In smo bili. Zato nikoli nisem bila v šoli in nič ne zna. Pokrili so nas s cunjami, da nas učitelji niso našli. V šole so sli samo moški. Zato oni vsi pišejo. Ženske ne znamo pisati in smo nepismene...pogosto nas zato okrog prinesejo. Ko sem se zadnjič peljala s taksijem mi je vzel 10 eurov...pa samo iz Savskega naselja sem šla...V trgovini pa pokažem prodajalki denarnico in ona vzame ven...ženske smo bile doma in smo skrbele za mlajše otroke, da je mama lahko delala...(intervju, 12.3.2008).

---

³⁶ Špela Urh (2008) pokaže, da se stroka socialnega dela na potrebe Romov odziva predvsem na birokratski način, tj. z dodeljevanjem denarnih socialnih pomoči.

Omenjena pripoved govori o spolno specifični vzgoji, ki ženske že v zgodnji socializaciji navaja na skrb za družino in dom. Vloge so spolno specifične, medtem, ko ženske skrinjo za dom, so moški prinašalci denarja in skrbijo za materialno ugodje družine.

In ravno skrb za dom, praktično od "zibelke" povzroča pri Rominjah stresne situacije.

Zaradi spolno specifičnih vlog se tudi pogosteje pojavljajo težave v duševnem zdravju pri ženskah. Ženske so doma, skrbijo za gospodinjstvo, odhajajo po nakupih, soočene so s tem, kako preživeti družino. Iz intervjujev je razvidno, da ženske stresne situacije vidijo na več ravneh in praktično vsepovsod. Pogosto so prepuščene same sebi, brez socialnega kapitala. Ves socialni kapital je družina, pa še od te vedno ne prejmejo podpore. *"Muž ne vidi, kaj vse delam", "Moj sin me uvijek prosi, da govorim slovensko, ko pridem u šolu na sestanak. On ga je sram, da mi ne govorimo tako. Mi doma govorimo malo romski, jaz se z njim tako pogovarjam, a on ne zna povedati nič. Govorimo malo mešano.*

Nepoznavanje življenja Romov ohranja njihovo socialno izključenost

Nepoznavanje razmer in življenja Romov v naselju ohranja prevladujoč odnos do Romov, ki je definiran s strani prevladujoče družbe. Tako denimo na vprašanje, kje živijo Romi v Ljubljani (predvsem lokacijsko), večina Neromov ne zna odgovoriti, medtem ko na vprašanje Kaj veste o Romih? dobimo veliko odgovorov. Govorimo lahko v tem, da so na eni strani Romi popolnoma nevidni (le redki vedo za naselje Koželjevo na primer, čeprav je skoraj v centru mesta), na drugi strani pa vsak zna opisati kdo so Romi. Najpogosteje kulturne predstave o Romih v Sloveniji temeljijo na stereotipnih podobah in predsodkih, le redki poznajo njihov način življenja, še redkeje pa slišimo, da jih kdo pohvali ali predstavi dobre izkušnje sodelovanja z njimi. Vendar Romi in Rominje niso samo tisti, ki potrebujejo podporo, ampak so tudi ljudje, ki lahko pomembno prispevajo v skupno dobro (vedno je vse pospravljeno, ko gre za kosovni odpad), so osebe, ki imajo svoje spretnosti in talente (večini je všeč njihova glasba) in so si zmožni organizirati življenje v vsaki skupnosti, v katero se naseljujejo. Poznavanje druge plati življenja Romov lahko privede so vključenosti izključene skupine ljudi in do zmanjšanja predsodkov, ki jih na podlagi zaznanih razlik (barva kože, biološke značilnosti) med seboj in drugimi oblikujemo.

Odsotnost govora o življenju Romov gre pripisati dejstvu, da je do romske skupine težko priti (izolacija pred zunanjim svetom). Naselje je namreč stigmatizirano in infrastrukturno neurejeno do te mere, da vanj nihče ne vstopa. V naselje praktično ne hodi nihče, razen tistih, ki tam živijo oziroma občasnih delavcev (patronažna služba ob rojstvu otroka, električar, ko gre za popis števec, ter poštar). Po navedbah stanovalcev naselja, taksi pripelje samo do vhoda v naselje, po naselju ne vozi. Prav tako je z rešilnim avtomobilom, ki se po podatkih stanovalcev ustavi tam, kjer se zaključi asfaltirana cesta.

Če nimamo nekoga (ključna oseba), ki te vodi po naselju, je težko pridobiti sogovornike in se z njimi pogovarjati o njihovem življenju. To se je pokazalo skozi naše terensko raziskovanje. Na vhodu v naselje so nas prebivalci naselja zasuli z vprašanji o tem, kdo smo, po kaj smo prišli, koga iščemo, zakaj? V naselju se brez »lokalnega vodiča« raziskovalec težko znajde. Za bralce bo verjetno zanimiv podatek, da imajo vsi prebivalci v barakarskem naselju naslov Koželjeva ulica 8 a, ali Tomčeva ulica 10 a. Ko smo sogovornico vprašali, kako poštar ve, kam mora prinesiti pošto nam je odgovorila *"Za poštarja ni problem, on ve, i mi mu pomagamo. Mu povemo, kam da nosi pošto. Ako pride policija, onda mi ne vemo, kdo je i kde živi. Mi to ne povemo"* (pogovor s stanovalko na Koželjevi, dne 12.3.2008).

Naselje je neurejeno. Naselje namreč nima igrišča, nima pošte, nima banke, nima vrtca, nima javne razsvetljave. Vse to, kar urbana naselja imajo. Trbančeva (1996) navaja, da tovrstna infrastrukturna zapuščenost vodi v socialno izključenost, ki izkazuje stanje manjšine. Ta je zaradi neuspešnega sodelovanja v ključnih virih, institucijah in integrativnih mehanizmih odrinjena na obrobje, iz glavnega toka družbenega dogajanja in iz prevladujočega, običajnega načina življenja večinskega srednjega razreda (1996:239).

"Vidite kakšno imamo. Kaj naj vam rečem. Poglejte kako živimo. 10 nas je v hiši... Pa kakšna Europa, to je navadno sranje. Poglejte te poti. (poti med hišami so polne luž in lukenj Včeraj je deževalo, vse je blatno- naša opomba.) Cesto smo sami naredili" (terenski zapis, 12.3.2008)

Nadalje je razlog za nepoznavanje razmer v nezaupanju Romov. Za ljudi na Koželjevi je bil čas poteka raziskave (2007-2008) še posebej občutljiv. Iz MOL so namreč dobili sporočilo, da bodo naselje rušili. Nekatere barake okoli njihovega naselja so že porušili. Ljudje so ostali brez osnovnih informacij o tem, kaj se bo zgodilo, kako bo ovrednoteno njihovim premoženje, kam bodo šli, ne vedo, kako se bo reševala njihova stanovanjska problematika

(bodo šli v najemanja stanovanja ali bodo stanovanja kupili). so zelo nezaupljivi, kajti tudi za obstoječe

»Na Koželjevi živim že 15 let... hiša je zidana, sama sem jo dala zazidat. Hiša je iz "ceglov" in ne lesa. Dala sem jo graditi mojstrom in sem jim tudi plačala. Pred tem sem živela v eni drugi hiši na Kožljevi...Kožlejšva je bila za našo družino občasen dom. V Bosni smo imeli veliko, tri nadstropno hišo, ki so jo sedaj vzeli Srbi. Moja družina prihaja iz Bosne iz kraja blizu Tuzle.« (intervju, 12.3.2008)

»Ko smo dobili ta stanovanja, to so bile grozne barake. V odločbah, ki smo jih dobili je pisalo, da je to samo začasna namestitev, a smo tu ostali 30 let. To so bile lesene lope. Zelo smo se trudili, da smo to pozidali in spravili v tako stanje, da imajo naši otroci in mi normalno življenje. Upam, da če nam bodo sedaj kaj dodelili, da to ne bo tako ubogo, kot je bila takrat, leta 1985. (Posvet »Politike vključevanja in izključevanja Romov v urbanih okoljih« Alaga Beganović, 13.10.2008).

Za izboljšanje duševnega zdravja Romov in Rominj je potrebno strokovno delo, ki upošteva naslednje vidike:

- vidik vrednotenja posameznikovih spretnosti in talentov na vseh področjih njihovega življenja;
- vedeti, da so težave v duševnem zdravju samo en del njihovega življenja;
- pridobiti mandat posameznika za nadaljnje delo;
- podeliti svoje izkušnje o kulturi ljudi in morajo zagotoviti, da lahko ljudje izrazijo njihovo kulturo in spiritualnost na njihov način (Zorn navaja, da je potrebno omogočiti posameznikom, da govorijo tudi o politični situaciji in zgodovini svoje države, kajti to omogoča iskanje smisla in iskanje novega prostora v svetu in je to sestavni del okrevanja (2006: 358);
- zagotoviti dovolj časa, da lahko posamezniki govorijo o svojem stresu;
- zagotoviti dovolj informacij, ki jih posameznik potrebuje;
- zagotoviti prevajalca, če je to potrebno;

- soočiti se z rasistični praksami in si prizadevati za odpravo vseh oblik rasizma (osebnega, institucionalnega, kulturnega).

Romi in Rominje nimajo zagotovljenega enakega dostopa do zdravljenja, kar je potrdila naša raziskava, kot tudi Nacionalna konferenca o zmanjševanju neenakosti v zdravju romske populacije, ki je potekala 24.9.2008 v Radencih. Namen konference je bil ukazati na obstoj in vzroke neenakosti v zdravju v romski populaciji ter prispevati k dvigu znanja ter strokovnemu izobraževanju udeležencev (<http://www.zzv-ms.si/si/zdravje-razvoj/Romi-Konferenca.htm>)

6. Vprašanje stanovanjske politike

Strokovna skupina za reševanje prostorske problematike romskih naselij v Sloveniji pri Ministrstvu za okolje in prostor, je od februarja do marca 2007 s pomočjo anket identificirala 105 romskih naselij v Sloveniji. Za področje Ljubljane navaja dve enoti naselitve: 'Litijska cesta' (52 prebivalcev) in 'Ljubljana ostalo' (600 prebivalcev). Če sicer za romsko populacijo³⁷ večinoma velja, da jo sestavlja podeželsko prebivalstvo (Zupančič 2007: 220), pa so novejša skupina mestne populacije Romov v Ljubljani (in Mariboru), ki jih sestavljajo večinoma imigranti iz bivših republik Jugoslavije. V tem delu poročila nas bo zanimala predvsem bivanjska situacija prebivalcev na Koželjevi ulici: primer je najbolj zanimiv zato, ker gre za strnjeno skupino več romskih družin v neurejenih stanovanjskih razmerah, ki se bodo v bližnji prihodnosti morali iz svojih prebivališč izseliti. Zagotovo pa lahko nekatere značilnosti romskih naselij in ovir, s katerimi se srečujejo ter odnosov, ki se vzpostavljajo z okoliškim prebivalstvom, posplošimo na tudi na druge strnjene naselitve Romov in obratno.

6.1. Pregled stanja iz vidika stanovanjskih razmer na Koželjevi 8a in Tomačevski 10a (naselje 'Koželjeva')³⁸

Leta 1976 je Samoupravni stanovanjski sklad Ljubljana od gradbenega podjetja Gradis kupil 13 barak (danes jih je še 11), ki so bile do tedaj namenjene delavcem podjetja. Barake je sklad sanitarno opremil, obnovil in leta 1985 priključil na vodovodno omrežje. Barake so namenili v uporabo 139 socialno ogroženim družinam, pred dobrim letom pa je v njih, po podatkih

---

³⁷ V tem sestavku ne ločujemo Romov glede na njihovo poreklo ali kakršnokoli drugo (etnično) identiteto; niti ne posplošujemo v smislu, da so si vse skupine Romov enake ali imajo enako kulturo, potrebe itd. Uporaba oznake Romi temelji predvsem na njihovi lastni identifikaciji, pri čemer lahko trdimo, da imajo Romi, ne glede na posebno skupino, podoben statusni in socialni položaj v družbi. V tem smislu lahko govorimo tudi o primerjavah z drugimi romskimi skupinami v evropskem prostoru (neglede na poimenovanje: Roma, Romani, Gypsies, Travellers ... vse skupine enotno označujemo z 'Romi').

³⁸ Večji del tega poglavja povzemam po pogovoru na Javnem stanovanjskem skladu MOL, 12.06.2008; glej tudi: *Barakarsko naselje pri Žalah bodo podrli v manj kot dveh letih*, Dnevnik, 04.06.2008 (Milena Ule).

Javnega stanovanjskega sklada Ljubljana (JSS), prebivalo še 85 družin. Prebivalci, ki so se naselili v barake na Koželjevi 8A in Tomačevski 10A, so bili večinoma priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije (med njimi velik del Romov), ki so se sem priselili po požaru na njihovi dotedanji lokaciji na Vrtnarski ulici v Šiški (Janhar 2004). Po podatkih Mete Janhar naj bi bila polovica prebivalstva (približno 300 oseb) Romov, Katarina Meden iz društva Mozaik, ki deluje v naselju, pa ocenjuje, da je vseh stanovalcev naselja približno 500, od tega 400 Romov.

Prebivalci so za bivanje v barakah prejeli posebne odločbe, ki dodeljujejo stanovanjske pravice (v okviru tega pa ne dovoljujejo pravice do privatizacije) in omogočajo uporabo bivalne enote, vendar ne ustvarjajo najemniškega razmerja (prebivalci plačujejo za bivanje uporabnino, ki znaša 20€ mesečno; poravnati morajo še stroške komunalne in električne oskrbe).

Barake po mnenju Javnega stanovanjskega sklada (JSS) niso bile vedno primerno uporabljane, in pogosto dograjevane brez soglasja lastnika. V barakah ne živijo le osebe oz. družine z odločbami, ampak tudi 'najemniki' pri osebah z odločbami in novi priseljenci. Obenem pa na JSS zaznavajo tudi problem v kontinuiranem prejemanju pritožb okoliških prebivalcev, ki jih najpogosteje moti predvsem kopičenje raznega materiala in surovin (npr. kovin, ki služijo prebivalcem kot vir zaslužka). Menijo, da tudi samo dejstvo, da so nekatere barake že v takšnem stanju, da jih ni več mogoče sanirati, zahteva preselitev prebivalcev iz naselja.

Za prebivalce barak se načrtuje več stanovanjskih rešitev: ena od njih je že v teku – prebivalci imajo možnost prijavljanja na razpise za najem neprofitnih stanovanj v mestni občini Ljubljana. Na zadnji zaključeni razpis so prejeli 12 prijav iz tega naselja, 4 prijave so bile ugodno razrešene. Prijave pričakujejo tudi v prihodnje. Tisti, ki bodo uspešni na razpisu za neprofitna stanovanja, bodo z vstopom v najemniško razmerje upravičeni tudi za kandidiranje za subvencije (česar do sedaj prebivalci niso mogli koristiti, saj so bili le 'uporabniki', ne pa tudi najemniki). Na občini načrtujejo tudi dodelitev nadomestnih stanovanj v primerih nujnega rušenja. Za tiste prebivalce v naselju, katerih primarna pridobitna dejavnost obsega zbiranje in čiščenje odpadnih kovin pa na mestni občini načrtujejo možnost tipskih bivališč (hišic ali kontejnerjev), na mestnih zemljiščih levo od naselja Cesta v Gorice in potoka Curnovec, kjer je tudi mestna deponija komunalnih odpadkov – na ta način bi bili 'bliže' svoji dejavnosti, in ne bi bili 'moteči' za okoliško prebivalstvo.

Pretekli urbanistični načrti MOL področje, kjer danes stojijo barake, namenja širjenju pokopališča na Žalah. Oddelek za urbanizem MOL je v maju 2008 pripravil javno razgrnitev prostorske ureditve (dostopna je tudi na spletu: <https://urbanizem.ljubljana.si/index.htm>), ki naj bi zagotovil tudi podatke o tem, katere lokacije bi bile primerne za načrtovanje potencialne lokacije za preselitev prebivalcev iz barak. Predstavnica oddelka za urbanizem³⁹ je povedala, da na oddelku niso odgovorni za odločitve o tem, kam naj bi se dejansko prebivalci preselili oz. kakšna bi bila bivanjska rešitev naselitve, in da pooblastila oddelka obsegajo le določitev prostorskih rešitev in statusa različnih parcel oz. pogojev za poseganje etc. v mestni občini Ljubljana.

Podatkov o etnični pripadnosti prebivalcev barak v lasti sklada ne vodijo, kot tudi med prebivalci ne delajo razlik, je povedala predstavnica JSS. Zavedajo se, da imajo prebivalci različne potrebe in tudi različne življenjske navade, zato menijo, da bo potreben razgovor z vsako družino posebej, da bi ugotovili potrebe in nadaljnje možnosti za bivanje. »Cilj je, da se situacija čimboljše reši – za prebivalce in za mesto,« je izjavila predstavnica JSS.

Neurejno infrastrukturo (npr. v naselju ni asfaltne ceste), azbestne kritine in ostale neprimerne bivanjske razmere na JSS pojasnjujejo predvsem z argumentom, da gre za začasno naselitev, ki je prostorski plan ne vključuje. Predstavnica JSS tudi sama meni, da je ta začasnost zares dolgotrajna, in dodaja, da je zato še toliko pomembnejše, da je nova lokacija zares primerna in s tem ureditev bivanja dolgoročna.

6.2. Bivanjska problematika⁴⁰

1. Stanovanjske razmere:

Stanovanjske razmere v barakarskem naselju so zelo slabe: velike, razširjene družine bivajo na zelo majhnih površinah, nekatere barake imajo le skupne sanitarije, vodovodno in električno omrežje je nezadostno, v nekatere bivalne enote ob dežju teče deževnica, stalen problem je vlaga in ogrevanje, v naselju ni (asfaltne) ceste, od okolice je naselje ločeno z ograjo, itd. Takšne razmere imajo neposreden učinek na zdravje in higieno, pa tudi na

---

³⁹ Pogovor s predstavnico Oddelka za urbanizem, dne 18.11.2008

⁴⁰ O tej temi glej tudi prispevek Jelke Zorn in Darje Zaviršek v tem poročilu; pomemben vir pri pisanju razdelka Bivanjska problematika so tudi terenski zapiski Jelke Zorn.

samopodobo prebivalcev (ki se zavedajo, v kakšnem naselju živijo in tudi zato poudarjajo skrb za notranjost svojih bivališč, ki je urejena in čista).

Tisto, kar na obeh straneh (na strani prebivalcev in na strani občine) najbolj opisuje bivanjski status prebivalcev Koželjeve, je 'začasnost'. Kot se izkaže, je trajanje 'začasnosti' najdaljše pri najbolj marginaliziranih skupinah. Na strani oblasti je argument začasnosti glavni razlog, ki opravičuje, da se v naselje in bivanjske razmere prebivalcev ne investira, da se njihovo bivalno okolje ne izboljšuje, ali sanira, na strani prebivalcev pa je začasnost pojem, ki povzroča negotovost in stres.

Nekateri prebivalci so po svojih močeh bivališča sanirali, čeprav je za to potrebno soglasje lastnika: a ker so si želeli bivanjske razmere vsaj malo izboljšati, so bivališča delno renovirali ali zaradi potreb večanja družine razširili. Napovedovana preselitev zanje torej pomeni tudi uničenje dolgoletnega truda in vlaganja sredstev za izboljševanje svoje stanovanjske situacije.

2. Informiranost:

Kot velik problem se kaže nezadostna informiranost prebivalcev, ki se sprašujejo kaj se bo zgodilo z njimi in njihovimi bivališči. Čeprav od občasnih občinskih obiskov (npr. župana) dobijo zagotovilo, da bo za vse prebivalce poskrbljeno, je negotovost glede bivanja neprekinjena: tudi raziskovalko Jelko Zorn so ob vstopu v naselje spraševali, »od kje je«, t.j. iz katere službe prihaja in če jim morda lahko pove, kaj se bo z njimi zgodilo, kam jih bodo selili.

Še večji problem je informiranost glede možnosti, ki so jim na voljo. Nekateri prebivalci se ne znajdejo pri izpolnjevanju različnih obrazcev ali npr. vlog za dodelitev neprofitnih stanovanj, ne poznajo pa tudi vseh svojih pravic. Kot je opozoril eden od prebivalcev naselja, vsi prosilci ne vedo, da lahko, v primeru, da postanejo najemniki v neprofitnem stanovanju, zaprosijo tudi za subvencijo za plačevanje najemnine.

3. Vprašanje državljanstva:

Značilnost naselja na Koželjevi je raznolika sestava prebivalstva glede na osebni pravni status: poleg državljanov tu živijo tudi osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje tujca (to so nekdanji izbrisani, nekdanji begunci iz Bosne in priseljenci), osebe z dovoljenjem za začasno prebivanje tujca, prosilci za azil, osebe brez statusa (izbrisani in novejši priseljenci). Razmerja pravic (in dolžnosti) pa izhajajo predvsem iz državljanskih pravic, zato je pravno neurejen državljanski status pogosto razlog za nezmožnost urejanja vseh ostalih statusov, tudi stanovanjskega, še posebej zato, ker Romi nimajo svoje matične države, torej države zaščitnice.

Peti odstavek v 87. členu Stanovanjskega zakona določa, da je pogoj za pridobitev neprofitnega stanovanja državljanstvo republike Slovenije. Kljub temu na JSS problem državljanstva ne zaznavajo kot večji problem, saj so prepričani, da ima zagotovo vsaj en član vsake družine (ki je tako lahko prosilec za dodelitev neprofitnega stanovanja) državljanstvo. Na terenskih obiskih na Koželjevi smo srečali dve starejši gospe, ki nimata družine, nista pismeni in nimata slovenskega državljanstva (ena od njiju je za državljanstvo že zaprosila, vendar dobila negativen odgovor).

4. Kandidiranje za dodelitev neprofitnih stanovanj:

Ena od dveh glavnih alternativ za reševanje stanovanjskega vprašanja prebivalcev Koželjeve, kandidiranje za dodelitev neprofitnih stanovanj, ni tako preprosta rešitev, kot se morda zdi na prvi pogled.

Razpisni pogoji MOL za pridobitev stanovanja so: kandidirajo lahko popolno poslovno sposobni državljani Republike Slovenije (državljani ostalih članic EU), s stalnim prebivališčem na območju MOL; pri dodelitvi neprofitnega stanovanja imajo mlade družine in mladi, družine z večjim številom otrok, invalidi in družine z invalidnim članom, družine z najmanj tremi člani, kjer je zaposlen samo en družinski član oz. nihče od družinskih članov ni zaposlen, državljani z daljšo delovno dobo, ki so brez stanovanja ali pa so podnajemniki, žrtve nasilja v družini, osebe s statusom žrtve vojnega nasilja; prednostne kategorije na razpisu so še: osebe, ki imajo dlje časa že stalno bivališče v Ljubljani, prosilci z višjimi stopnjami izobrazbe, z daljšo delovno dobo, prosilci, ki so vsaj dvakrat sodelovali na prejšnjih razpisih (in izpolnjevali razpisne pogoje), prosilci, ki so najemniki najnujnejših bivalnih prostorov v lasti razpisnika, prosilci uporabniki hišniških stanovanj, prosilci, ki so živeli v rejništvu.

Številni od navedenih pogojev postavljajo Rome v slabši položaj; vendar ima občina možnost posebnih razpisnih pogojev oz. določitve prednostnih kategorij za skupine, za katere ocenjuje, da so v posebej neenakem položaju pri kandidiranju.

Najemnina, ki je sicer neprofitna, je lahko kljub temu previsoka za zmognosti nekaterih ljudi. Posebej ranljive so tudi osebe strejše, nepismene osebe brez družine. Tudi razširjene družine, ki so na Koželjevi pogoste, se srečujejo s problemom: dodelitev neprofitnega stanovanja je mogoča le za nuklearno družino, ne pa tudi za ostale družinske člane, katerih stanovanjski status tako vseeno ostane neurejen.

5. Ekonomski status:

Pri reševanju bivanjskih razmer zagotovo igra veliko vlogo tudi ekonomski status. Nekateri občasno niso zmogli plačati niti računov za komunalno, elektriko in uporabnino, kar je vodilo v

odklop energije in vode, katere ponovni priklop je potem zopet zahtevala Zdravstvena inšpekcija.

Nekateri Romi se preživljajo z zbiranjem, čiščenjem in prodajo kovin, kar pa je po podatkih JSS pogosto trn v peti okoliškimi stanovalcem. Drugi potrošijo velike zneske denarja za urejanje svojega državlanskega statusa (za plačevanje potrdil, prepisov matičnih listin otrok, ki jih niso smeli prijaviti v Sloveniji, čeprav so bili tukaj rojeni, etc.), ali pa ga ne morejo urediti tudi zato, ker nimajo sredstev za pravne poti. Slabo gmotno stanje onemogoča tudi integracijo v družbo, enakovredno udeležno otrok v učnem procesu etc. Revščina še dodatno prispeva k siceršnji segregaciji in marginalizaciji prebivalcev Koželjeve.

6.3. Segregacija in marginalizacija romskih naselij

Populacija na Koželjevi se srečuje z več neugodnimi situacijami: nizek bivanjski status, zelo pogosta je nezaposlenost, pa tudi nepismenost, izključenost iz širšega socialnega okolja, čakanje na preselitev...

Kot zapiše D. Zaviršek, zakonita prisilna deložacija lahko povzroča nepopravljivo psihološko škodo – gre za travmatični dogodek, ki učinkuje že preden je izveden, saj osebe živijo v negotovosti (Zaviršek 1999: 133). Dodatno pa Arthurson na primeru Avstralije pokaže, da so pogosto naselja, za katera se načrtuje rušenje, tudi v medijih prikazana kot nevarna, njihovi prebivalci pa kot socialno disfunkcionalni (2004), kar v očeh javnosti podpira patološko podobo o naselju in njenih prebivalcih, in legitimira neinvestiranje v naselje ali prebivalce in njihovo izselitev ter rušenje – obenem pa povečuje travmo prebivalcev. Naselje na Koželjevi je prostorsko in socialno segregirano od okolice in mesta.

Številne tuje raziskave so pokazale, da obstaja tesna povezava med lokacijo naselbine in dostopom do storitev, priložnostmi za zaposlitev, jezikovno integracijo v okolje in stopnjo oz. dostopnostjo izobraževanja, kar vse vpliva razlike med večinskim in socialno ogroženim prebivalstvom (npr. Sampson, Sharkey 2008, Cristaldi 2002), prostorsko ločevanje pa ustvarja tudi socialno distanco (Gijsberts, Dagevos 2007). Segregacija je ključna ovira pri integraciji⁴¹

---

⁴¹ Z integracijo mislimo na vključevanje (ne pa na asimilacijo ali podoben pojav) na socialnem, zaposlitvenem, jezikovnem etc. Področju in dostop do storitev, npr. Integracija nam v tem kontekstu pomeni predvsem kakor sta jo opredelila Komac in Medvešek (2005): "Pripadniki 'novih' manjšinskih

izključenih skupin prebivalstva: pogosto je vsiljena, čeprav se morda včasih zdi tudi prostovoljna, vsekakor pa onemogoča dostop do socialnih stikov in storitev (npr. Puckett 2005, Bouma-Doff 2007).

Učinke segregacije so na primeru romske populacije v (vzhodni) Evropi zaznali že številni avtorji. Vassilev na primeru Bolgarije demonstrira, da je državna pomoč v primeru naselitve Romov pogosto pomenila oblikovanje novega, ločenega stanovanjskega naselja in šol, kar je še bolj poglobilo ločnico med Romi in večinskim prebivalstvom (2004:42). Rughinis (2006) predstavi raziskave o družbeni konstrukciji romske identitete v Romuniji in drugih vzhodnoevropskih državah in pokaže, da bivanje v naselju, ki velja za romsko, pogosto pomeni slabšo obravnavo v javnih službah, onemogočanje vpisovanja otrok na katerokoli šolo ali izbiro osebnega zdravnika – znaki diskriminacije, ki se na načelni ravni usmeritev javne uprave sicer zdijo nedopustni, pa se vednar pokaže, da še vedno velja tendenca k segregaciji Romov in vzpostavljanju ločenih storitev, naselitev etc. za romsko populacijo. Zoon poroča, da tudi češke oblasti načrtujejo in izvajajo stanovanjske projekte, ki ločujejo Rome od ostale populacije, s tem ko jih naseljujejo v 'holobyty' – bivališča za 'družbeno neprilagodljive ljudi', ki služijo za etnično koncentracijo in segregacijo (Zoon 2001). Tudi Vesselinova piše o segregaciji in ugotavlja, da imajo prebivalci v naseljih, ki so načrtno ločena, sistematično nižjo stopnjo izobrazbe, zaposlitve in zaposlitvenega statusa (Vesselinov 2004).

Oboje, prostorsko segregacijo in omejevanje dostopa do stikov in storitev pa lahko interpretiramo tudi kot vrsto nadzora nad (nezaželeno) skupino prebivalstva (npr. Richardson 2006, Cemlyn 2000). Bodnar (2001) zapiše: »V javnem prostoru se še v večjem obsegu – kot v povečavi, pokaže naraščajoča družbena polarizacija«.

Švedsko poročilo o vzhodnem Balkanu npr. poroča o tem, da Romi doživljajo socialno izključevanje, segregacijo in diskriminacijo, in so prikrajšani za osnovne pravice državljanov ali oseb s stalnih bivališčem, z omejenim dostopom do izobraževanja, socialnih storitev in stanovanja (Belfrage 2006). Pogosto z Romi ravnajo z začinevanjem in diskriminatorno – tako oblasti, kot ostala družba, kar Romom še dodatno preprečuje vključevanje in možnost bega pred revščino (ibid.). Kocsis zapiše, da

---

skupnosti navezujejo (oziroma vzdržujejo) stike z večinsko populacijo in hkrati ohranjajo vezi znotraj lastne etnične skupnosti.”

»Romi običajno zavzemajo nizek socioekonomski status, ki ga določajo prihodki pod povprečjem. Stanovanjski problemi te skupine so, v veliki meri, rezultat vladne in societalne diskriminacije.« (2004: 69).

Gijsberts in Dagevos ugotavljata, da ima etnična koncentracija negativni vpliv na stike z manjšinsko skupino, višja stopnja izobrazbe in boljši položaj na trgu delovne sile sta povezana tudi z kontakti z večinsko populacijo – »obstaja povezava med strukturno in socialno integracijo.« (2007: 816).

Zato je preučevanje naselitvenih vzorcev migracijskih skupnosti, posebej pa še načrtovanje naselitve za najšibkejše skupine prebivalstva, kakršni so Romi, potrebno misliti v smeri etnične integracije in v stran od socialno-prostorske segregacije (npr. Ooi, Phua 2007), saj velja, da je uspešna stanovanjska politika in integracija v sosesko pomembna za odnose v skupnosti, stabilnost v soseski in dostop do storitev in zaposlitvenih priložnosti za manjšinsko skupino (Spencer et al 2006, v: Phillips 2006).

Nekateri avtorji so identificirali učinke 'socialnega mešanja' (Blasius, Friedrichs 2007: 755):

- standard ranljivejših se v novem okolju izboljša
- zaposlitvene možnosti in aktivno iskanje zaposlitve se izboljšajo
- zahteve skupine z boljšim standardom vzdržujejo in povečujejo kvaliteto storitev za celotno področje
- poveča se socialna stabilnost, participacija, kohezija.

Uitermark, Duyvendak (2004) in Bolt (2004) poudarjajo pomen družbenega mešanja zaradi dveh argumentov: zaradi promocije socialne mobilnosti in socialne vključenosti socio-ekonomsko šibkejših skupin (V: Heylen 2006:6). Arthurson meni, da je socialno mešanje nujni pogoj za zmanjševanje stigmatizacije, in ga je mogoče doseči na več načinov: skozi načrtovanje mešanih skupnosti v novih stanovanjskih objektih, nakup in uporaba stanovanjskih enot za neprofitno oddajo stanovanj v uveljavljenih mestnih četrtih, načrtovanje privatnega sektorja v okviru urbanističnih načrtov, ki predvidevajo naselja neprofitnih stanovanj (Arthurson 2006: 6). Socialno mešanje je pogosto povezano tudi s konceptom 'primernosti za bivanje' (liveability), npr. v flamskih dokumentih (Heylen 2006:3). Na Flamskem in Nizozemskem se koncept 'primernosti za bivanje' pogosto interpretira skozi štiri dimenzije: kvaliteta bivalne enote/zgradbe, kvaliteta fizičnega okolja (vključno z ravnijo dostopnih storitev), kvaliteta socialnega okolja, varnost soseke (okoljsko, socialno) (Heylen 2006: 4).

Obenem je potrebno omeniti tudi premislek v zvezi z dinamiko med stanovnjsko segregacijo in integracijo, ki jo pokaže npr. Phillips: segregacija je sicer znak socialne izključenosti in diskriminacije, v nekaterih primerih pa tudi pomeni zavestno odločitev posamezne skupnosti, ki ima močno povezovalno identiteto in želi s segregacijo vzdrževati pripadnost lastni skupini (2006); strnjena skupina nudi posameznikom oporo in močno socialno mrežo, še posebej če je okolje do skupine sovražno, diskriminatorno in nasilno. RAXEN poročilo za Francijo ugotavlja, da je v primeru romske populacije v Franciji boljša rešitev čimmanj mešanja večinske populacije in romske skupnosti – vendar, potrebno je upoštevati, da manjšinjska politika v Franciji zahteva od manjšin hitro in čim bolj temeljito asimilacijo, zato je gotovo lažje razmišljati o segregaciji, dokler se ne izvede asimilacija. Gotovo pa lahko sklepamo, da je omejenost na lastno etnično skupino prednost le zato, ker nudi večjo varnost – kadar so integracijski procesi uspešni in pri njih sodeluje večinska populacija, se tudi manjšina lažje 'odpre' širši skupnosti.

Tako tudi Priporočilo Sveta Evrope o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome (Priporočilo 2005) v petem členu izraža priporočilo po preprečevanju izključitve in oblikovanja getov, ter posledični segregaciji Romov od družbene večine. Isto Priporočilo govori tudi o načelu nediskriminacije: »Ker so Romi še vedno med populacijskimi skupinami, ki so v najbolj neugodnem položaju v Evropi, bi morale nacionalne politike njihove nastanitvene razmere obravnavati kot nujne in nediskriminatorne.« (Priporočilo 2005, 2. člen). V tem pogledu določba 65. člena Ustave Rs vsebuje pooblastilo zakonodajalcu, da romski skupnosti, ki živi v Sloveniji, kot posebni etnični skupnosti z zakonom zagotovi, poleg splošnih pravic, ki gredo vsakomur, še posebne pravice. Gre za zagotovitev posebnega (dodatnega) varstva, ki je v pravni teoriji znano kot t.i. »pozitivna diskriminacija« ali pozitivno varstvo in pomeni, da pri urejanju posebnega položaja in posebnih pravic romske skupnosti zakonodajalec ni omejen z načelom enakosti (ki prepoveduje vsako diskriminacijo).

6.4. Vprašanja stanovjske problematike romske populacije: mednarodna perspektiva

Stanovjske razmere so ključni del kakovosti življenja in blaginje prebivalstva. Skupna politika EU, predvsem strategija boja zoper revščino in socialno izključenost (Lizbonska strategija) opozarja na tri teme: problematične soseske, negotovost stanovanja (insecure housing) in brezdomstvo (Mandič 2002) ter zahteva njihovo reševanje. Številne svetovne

deklaracije, dokumenti in izjave poudarjajo pomen urejenih stanovanjskih razmer za vsakega človeka (Mandič 2006). Splošna deklaracija o človekovih pravicah (OZN jo je sprejela leta 1948) v 25. členu pravi, da ima vsakdo pravico do »življenjske ravni, ki zagotavlja njemu in njegovi družini zdravje in blagostanje, vključno s hrano, obleko, stanovanjem, zdravniško oskrbo«; tudi Mednarodna konvencija o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah (OZN, 1966), ki jo je ratificirala tudi Slovenija, govori o 'pravici do stanovanja' (housing right). Resolucija OZN 'Človekova pravica do primerne stanovanja' (1993), določa, da imajo vsi ljudje, neglede na etničnost, starost, premoženjski status itd. pravico do stanovanja. Resolucija navaja tudi sedem zahtev: pravna varnost uporabe (ki zagotavlja zaščito pred arbitrarno in prisilno izselitvijo, grožnjami...), dostopnost storitev, materialov in infrastrukture (dostop do naravnih in javnih dobrin, vode, energetskih virov za ogrevanje, razsvetljavo, kuhanje, sanitarij, smetišča...), cenovna dosegljivost (strošek sorazmeren dohodkom, država naj zagotavlja subvencije), primernost za bivanje (primerna površina, zaščita pred naravnimi dejavniki, varnost), dostopnost (upoštevanje posebnih potreb ranljivih skupin), lokacija (dostopnost zaposlitvenih in izobraževalnih možnosti, zdravstvene oskrbe itd. – odročnost lahko finančno prizadene gospodinjstva z manjhnimi sredstvi za preživljanje), kulturna primernost (načrtovanje in gradnja mora dopuščati izražanje kulturne identitete in raznolikosti). Istanbulska deklaracija OZN in Agenda Habita (UN, 1996) izpostavljata pravico do primerne stanovanja (med drugim to pomeni pravno varnost uporabe stanovanja, dostopnost komunalnih storitev, cenovno dosegljivost in primernost za bivanje). Evropska socialna listina (CoE, 1999) zavezuje k učinkovitejšemu uveljavljanju pravice do stanovanja skozi ukrepe »za boljšo dostopnost stanovanj primerne ravni«, »za preprečevanje in zmanjševanje brezdomstva« in za »boljšo cenovno dosegljivost stanovanj tudi za tiste, ki so brez ustreznih sredstev« (31. člen). Evropska listina temeljnih pravic (EUCFR, 2000) posameznikom zagotavlja »pravico do socialne in stanovanje podpore« (člen 34/3), v današnji evropski socialni politiki pa je stanovanje obravnavano predvsem kot vprašanje boja proti socialni izključenosti in brezdomstvu (Mandič 2006: 16).

Historična marginalizacija Romov je vplivala tudi na to, da velja splošno mnenje, da so Romi zadovoljni s svojim stanovanjskim stanjem, da je takšen pač njihov način življenja (Delepine 2006), ali da ne potrebujejo boljšega standarda bivanja, saj so že vajeni na težke razmere in nanje takorekoč prilagojeni. V vseh Evropskih državah Romi v povprečju živijo v najslabših

stanovanjskih razmerah⁴² (kadar je to v mestih, pogosto v obliki getoizirane naselitve – glej npr. primer Budimpešte pri: Kovacs 2004). Stanje na področju zagotavljanja možnosti za bivanje kot ene osnovnih človekovih pravic, se je v srednji in vzhodni Evropi še posebej poslabšalo v času tranzicije in po njej, ko je financiranje novih gradenj za 'socialna stanovanja' in vzdrževanje starih dramatično upadlo: to je oblikovalo razred 'housing poor', ljudi, ki so nezmožni najemati ali kupovati na nepremičninskem trgu, ali vzdrževati lastne nepremičnine (Fearn 2004: 9).

Tudi v Ljubljani je velik del stanovanjskega fonda v zasebni lasti (kar pomeni, da ni na voljo dosti neprofitnih ali socialnih stanovanj, predvsem pa da so najemniki prisiljeni v najem na trgu neregulirnih, komercialnih najemnin, ki so seveda visoke). Temu trgu so prepuščene prav najbolj ranljive osebe, ki nimajo urejenega državljanjskega statusa (doba naturalizacije traja 10 let!) in zato nimajo možnosti za kandidiranje za neprofitna stanovanja ali razne oblike stanovanjske pomoči, zato Komac in Medvešek priporočata, da bi morali tvorcji stanovanjske politike sodelovati z zasebnim sektorjem in zagotoviti spoštovanje postavljenih standardov (na področju cen/najemnin, kakovosti bivalnih površin in pravnih razmerij) (Komac, Medvešek 2005: 329). Revščina je (po svetu in pri nas) najpogosteje glavni razlog za prikrajšan dostop do stanovanja ali do primerne stanovanja, ki velja za osnovno človekovo potrebo, v okviru potrebe po preživetju. Komac in Medvešek v analizi etnične strukture prebivalstva MOL zapišeta, do so marginalizirane skupine na stanovanjskem trgu še posebej ranljive tudi zato, ker nimajo dostopa do informacij in se srečujejo z diskriminatornimi praksami: te so lahko odkrite (eksplicitne in formalne ovire zaradi katerih prosilci niso upravičeni do pravic) in/ali prikrite (predsodki, stereotipi) (Komac, Medvešek 2005: 328).

Prav zaradi večkratne diskriminacije in posebej neugodnega položaja Romov v Evropi, je na ravni Evropske unije izšlo nekaj dokumentov, ki poleg splošnih direktiv in deklaracij o pravicah do primerne stanovanja, navajajo priporočila za Rome, kot posebej marginalizirano in diskriminirano skupino (npr. Delepine, S. (2006), Housing of Roma in Central and Eastern Europe: Facts and Proposals. Svet Evrope; Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi. Sprejel Odbor ministrov, 23. februarja 2005; Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing (2000). Svet Evrope: MG-S-ROM (2000)3.). Dokumenti pozivajo države članice k ureditvi

---

⁴² V podobnem položaju so tudi priseljenci in iskalci azila; glej: Komac, Medvešek 2005

stanovanjskih razmer (v drugih dokumentih pa tudi na področju izoraževanja, zaposlovanja, etc.) za Rome; pri nas že poteka urejanje razmer na ruralnih področjih (npr. primer Kerinogrm), kot primer situacije urbanih Romov pa navajam primer Češke.

Primer: Češka (Lux 2004)

Sirovátka, ki je raziskoval položaj Romov na Češkem, zapiše, da problematika izključevanja romske populacije vidna na vseh štirih ravneh socialne vključenosti: socialni, ekonomski, kulturni in politični ravni, in ugotavlja, da je stopnja socialne distance in averzije velika (2002: 4).

Po podatkih statistike iz 2001, na Češkem živi približno 114 000 (0,1% vsega prebivalstva) Romov, vendar ni gotovo, ali so ti podatki točni. Številni Romi se identificirajo kot Čehi, drugi kot Slovaki, nekateri pa sploh niso prijavljeni. Več kot polovica Romov živi v občinskih najemniških objektih, in ena tretjina v bivališčih najnižjega standarda. Tretjina jih sporoča, da so njihova bivališča premajhna za celotno družino. V že omenjene 'holobyt' – bivalne enote z najbolj osnovnim standardom (ena soba, souporaba kuhinje in kopalnice v zapuščenih objektih ali v novih, zelo siromašnih stavbah na obrobju mest), preselijo tiste, ki so deložirani zaradi neplačevanja najemnin in jih s tem segregirajo in depriviligirajo. Te objekte večinoma naseljuje romska populacija, v lasti pa jih imajo občinske oblasti. V 112 čeških občinah je leta 1997 takšna bivališča imelo 33% občin.

Ob teh segregiranih naseljih Lux beleži tudi nekaj primerov aktivnih in inovativnih pristopov za reševanje bivanjske situacije Romov: skozi individualno socialno delo ali participacijo pri zgradnji/predelavi bivanjskih enot. V Brnu naj bi bilo po statistiki iz leta 2001 1497 Romov, vendar strokovnjaki ocenjujejo, da jih je med 8000 in 1300; v mestu so romske organizacije in mladinski izobraževalni center za Rome. Značilna je visoka raven nezaposlenosti; številni so najemniki občinskih stanovanj z neprofitno najemnino. Zato, da bi izboljšala medetnične odnose, se je lokalna oblast odločila za projekt skupnostnega bivanja (community housing), ki naj bi vključil romsko populacijo v obnovo dveh stanovanjskih stavb (s skupaj 110 stanovanji), ki naj bi ji sledilo oblikovanje najemnih razmerij. V Ostravi naj bi živelo 600 Romov (2001), vendar ocene kažejo na število med 2000 in 4000 Romi, ki permanentno ali občasno živijo v mestu Ostrava. Proces (prisilne) migracije romske manjšine iz mestnega jedra je očiten, in viden v getoizaciji. Na preseljevanje vpliva predvsem zaostajanje v plačevanju najemnin in privatizacija občinskih stavb. Deložirani si večinoma najdejo gostiteljsko romsko družino in se preselijo v njihovo stanovanje. Ostrava je s pomočjo državnih sredstev, nizozemske organizacije za urejanje bivanja in dobrodelne organizacije

zasnovala projekt 'Kohabitacijska vas'. Namen je bil izgraditi 35 družinskih hiš za oddajanje, kjer je bil pogoj za pridobitev najemne pogodbe sodelovanje pri gradbenih delih. Hiše danes naseljuje 15 romskih družin, 15 čeških družin in 15 mešanih družin.

Kot je vidno iz primera, reševanje stanovanjske problematike Romov ni enostavno – predvsem iz vidika, da bi morali načrtovalci politik upoštevati celotno prizmo diskriminacij in izključevalskih mehanizmov, s katerimi se srečujejo Romi, predvsem pa s tem namenom vključevati v reševanje problema same Rome, in še posebej tudi večinsko populacijo.

6.5. Iskanje rešitev v Sloveniji in Ljubljani

Vidiki reševanja stanovanjske problematike vključujejo dve splošni ravni (in večje število podravni): socialno in materialno.

Zagotovo je potrebno, da se bivanjske razmere prebivalcev na Koželjevi uredijo, saj niso primerne za bivanje; bivalne enote bi morale biti že zdavnaj sanirane, infrastruktura primerno urejena, etc. Na argument 'začasnosti' je potrebno hitro odgovoriti – s sanacijo ali z nadomestnimi stanovanji.

Predlogi, ki sledijo, se nanašajo predvsem na načrtovanje novih stanovanjskih možnosti za prebivalce Koželjeve.

Življenje v mestu ima zagotovo svoje specifične zahteve in posebnosti, pa vendar pri načrtovanju naselij ne gre zanemariti tudi ugotovitev, ki so rezultat reševanja bivanjskih razmer v drugih oblikah naselitve Romov v Sloveniji. Zupančič identificira naslednje probleme (sicer na primeru naselij v Dobrovniku in Grosupljem): lokacija zemljišč (pogosto na manj vrednih zemljiščih, blizu smetišč), lastništvo (Romi niso lastniki), dostopnost do javne prometne infrastrukture in neurejene prometne površine znotraj romskih naselij, neurejena legalizacija naselja, bivanjske enote nenumerirane, omejitve širjenja naselja, nizek stanovanjski standard, pomanjkanje arhitekturnih oz. krajinskih modelov, potreba po prostoru za nekatere gospodarske dejavnosti (Zupančič 2006) – le te bi veljalo upoštevati pri načrtovanju nove lokacije za Romsko naselje, da se ne bi ponovile stare težave. Kot ugotavlja J. Zupančič, projekti, namenjeni izboljšanju položaja Romov, pogosto ali večinoma vključujejo tudi razpravo o stanovanjskih ali bivalnih razmerah Romov, kjer pojem 'romsko

naselje' orisuje celotno območje, na katerem Romi opravljajo svoje funkcije (2007: 220), zato bi ga bilo v okviru tega tudi potrebno načrtovati.⁴³

Tudi na primeru naselitve romske populacije v Sloveniji že obstajajo študije s predlogi za prostorsko in bivanjsko ureditev naselij, kjer bivajo Romi. Kot primer ki se v medijih in javnem mnenju pogosto pojavlja kot primer dobre prakse, velja naselje Pušča v Prekmurju, ki pa ga Alenka Janko Spreizer označi kot 'izolat' (Spreizer 2002).

Na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani sta že nastali dve diplomski nalogi, ki podajata predloge za načrtovanje bivanjske situacije romske populacije, in sicer za poročje Dolenjske. Naloga Sama Černača ob načrtovanju gradnje poudarja predvsem vidike za možno socializacijo – in posledično integracijo; naloga Vilč Filipa pa se glede tega navezuje tudi na Drugo periodično poročilo RS o izvajanju okvirne konvencije Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin Varuha človekovih pravic (2004) in na Memorandum Sveta Evrope (Memorandum on Housing, Urban Planning and Poverty Problems faced by Roma / Gypsy Communities) iz leta 1999.

Samo Černač v svojem predlogu za urbanistično in arhitektonsko zasnovo romskega naselja v Željnah (2000) predvideva, da je potrebno v smeri izboljšanja življenjskih in bivalnih pogojev Romov pospeševati tudi socializacijo Romov, ki jo identificira kot: trajnostni razvoj območja, urbanistične rešitve za naselja Romov, ki odpravljajo izolacijo, izobraževanje na vseh stopnjah in v mešanih oddelkih in razredih z otroki večinskega prebivalstva, vključevanje v skupnost z delom, vzpodbujanje športnih in kulturnih dejavnosti, vse ob ohranjanju navad romske etnične skupnosti in kulturne dediščine (ibid. 2000). Zato v svojem urbanističnem predlogu za naselje, namenjeno Romom, načrtuje tudi rekreacijske površine, parkirišča, prostor za prireditve in povezavo naselja v omrežje pešpoti, učnih poti, kolesarskih stez, tekaških prog in jahalnih poti na Kočevskem (Černač 2000). Romsko naselje naj bo vgrajeno v celotno naselje, načrtujejo naj se mešana sosedstva, javni prostori in stavbe naj bodo namenjene vsem prebivalcem, parcele za romsko populacijo pa naj omogočajo delo na domu in širitev družin (ibid. 2000). Arhitektura naj ne bo intervencijska oz. začasna, pač pa racionalna in funkcionalna ter v skladu z požarno varnostjo, objekti morajo biti opremljeni z elektriko, vodo in kanalizacijo, obsegajo naj bivalni del s kuhinjo, spalnico in sanitarije; gradnja naj vključuje celotno romsko družino, kar omogoča priučitev preprostih gradbenih del

---

⁴³ 2006 je bila pri Ministrstvu za okolje in prostor ustanovljena Strokovna skupina za reševanje stanovanjske problematike romskih naselij.

in prevzemanje odgovornosti (Černač 2000). Tudi Vilč Filip v svoji analizi in predlogih glede romskih naselij v Grosuplju ugotavlja, da je problem romskih naselij predvsem 'večna začasnost' (2004). Obe nalogi lahko služita kot referenčna primera tudi pri načrtovanju naselitve v Ljubljani.

Urejanje stanovanjske problematike za romsko populacijo bi moralo temeljiti na združevanju nediskriminatorne, odzivne občinske akcije in strategij individualnega pristopa, ki bi jih morali izvesti terenski delavci. Nekateri strokovnjaki sicer pišejo, da se bodo getoiziranje oblike bivanja oblikovale vedno znova (socialno segregiranje). Kljub temu, etnična getoizacija je dosti nevarnejša in vključuje več tveganj kot le nizki dohodki ali revna gospodinjstva. Če se etnična getoizacija pojavlja, strokovnjaki priporočajo naslednje korake v socialnih politikah (Frištenská 2002, v: Lux 2004):

- poiskati in definirati je potrebno vse vidike etnične ali rasne diskriminacije, in delovati k izničenju le-te;
- razviti je potrebno rešitve, ki bodo zagotovile participacijo Romske populacije (npr. v rekonstrukciji njihovih domov);
- poiskati in sodelovati z 'prevajalci' med Romi in občinskimi oblastmi;
- pomagati nevladnim organizacijam, da delujejo v naselju in se povežati z društvi (ali civilno družbo), v katerih so Romi aktivni;
- spodbujati 'odprtost', da naselje ni kot 'past';
- izvesti osebno, podrobno analizo in individualno sodelovati z družinami v stiski (terensko socialno delo, socialne in pravne svetovalne službe);
- obveščati in razpravljati o tekočih planih s prebivalci naselja, da bi tako ocenili in pridobili interese in podporo;
- omogočiti in uvesti v naselje socialne, zdravstvene in svetovalne storitve, kot tudi storitve, ki pomenijo skrb za otroke;
- konsistentno aplicirati vse legalne možnosti, da bi zmanjšali dolgove prebivalcev naselja.

Ključno je tudi, da imajo Romi sami možnost sodelovanja pri načrtovanju njihove naselitve – naj ne bo edini prihodnji ukrep le informiranje stanovalcev (informiranje ne pomeni tudi posredovanje moči, kot opozarja Boškič (1999), ampak aktivna vključitev v postopek načrtovanja in ustanavljanja njihovih prihodnjih nastanitvenih območij in natančno ocena njihovih potreb. Kot določa tudi Priporočilo Sveta Evrope (2005), naj bo Romom zagotovljen

tudi dostop do ustrezne blaginje in socialnih storitev (zdravstva, izobrazbe, zaposlitve, kulture, in tako dalje).

7. Predlogi za izboljšanje položaja Romov, ki živijo v naselju na Koželjevi in tomačevski cesti v Ljubljani

Zemljišče Koželjeve in Tomačevske ulice je predvideno za širitev pokopališč Žale; do leta 2010 naj bi prebivalce naselja preselili na različne lokacije. Čeprav se selitev bliža, se zdi, da prebivalci naselja nimajo jasnih informacij, kako in kam bo potekala selitev. Zabeležile smo nekatere predloge in ugotovitve glede predvidenega rušenja naselja.

1) Predlagamo ustvarjanje možnosti oziroma subvencije za nakup nepremičnin torej možnosti za razvoj ekonomskega kapitala namesto dolgoročnega najemnega razmerja (denimo v obliki neprofitnih najemnin). Eden od informatorjev je predlagal subvencije mestne občine (ali države) pri nakupu cenejših hiš/zemljišč na podeželju. Ta subvencija bi lahko imela tudi obliko ocene vloženih sredstev v bivališča Javnega stanovanjskega sklada. Stanovalci so z lastnimi sredstvi zgradili kopalnice itd., ker pa hišice oziroma barake niso njihova last, izražajo skrb glede izgube vloženih sredstev.

Nekateri se preživljajo z zbiranjem in prodajo železa in drugega odpadnega materiala. Eden od informatorjev je poudaril, da se mu ne zdi primerno, da bi živeli v bloku, kjer sortiranje in shranjevanje železa praviloma ni možno.

2) Ena od omenjen možnosti so tudi neprofitna stanovanja. Na podlagi pogovora s prebivalci naselja na Koželjevi in intervjuja s predstavnico Javnega stanovanjskega sklada opozarjamo na nekatere probleme v zvezi z neprofitnimi stanovanji.

- Predlagamo vložitev pobude za presojo ustavnosti Pravilnika o neprofitnih stanovanjih v najem (Ur. l. RS 14/2004). Pravilnik v 3. členu določa, da lahko neprofitno stanovanje pridobijo zgolj državljani, kar diskriminira mnoge romske prebivalce in prebivalke brez slovenskega državljanstva. Značilnost naselja na Koželjevi je raznolika sestava prebivalstva glede na osebne pravne statuse: poleg državljanov tu živijo osebe z dovoljenjem za stalno prebivanje tujca (to so nekdanji izbrisani, nekdanji bosanski begunci in priseljenci), osebe z dovoljenjem za začasno prebivanje tujca, prosilci za azil, osebe brez statusa (izbrisani in novejši priseljenci). Predstavnica Javnega stanovanjskega sklada meni, da Pravilnik kljub svoji diskriminatorni naravi ni problematičen, saj je po njenem mnenju v vsaki družini član, ki ima status državljana. Večinoma ta domneva drži, ne pa v celoti.

- Posebej ranljiva skupina so starejši ljudje, ki so sami, brez družine in nepismeni. Na terenskih obiskih smo srečali dve starejši gospe, ki živita sami, obe sta begunki iz Bosne in Hercegovine in nimata slovenskega državljanstva.

- Nekatero družino so že prejele negativne odgovore na vlogo za neprofitno stanovanje. Slaba informiranost potencialnih vlagateljev za neprofitna stanovanja. Relativno visoke neprofitne najemnine in neinformiranost o možnosti subvencioniranja najemnine. Predlagamo organizirano, dostopno podporo za pripravo vlog (v obliki že prej omenjenih mobilnih pravnih svetovalcev /svetovalk, terenskih socialnih delavk ipd.).

- Bivanje v razširjenih družinah. V naselju je pogosto opaziti, da skupaj bivajo tri generacije (stari starši, starši in otroci), včasih tudi več staršev (bratje / sestre) z otroki. Predstavnica Javnega stanovanjskega sklada pa opozarja, da so neprofitna stanovanja namenjena »ožjim« družinam.

- Nekateri stanovalci bivajo v barakah brez odločbe Javnega stanovanjskega sklada, česar se Sklad zaveda in namerava neurejene administrativne zadeve urediti – pogovor z vsakim stanovalcem / stanovalko posebej. Upamo, da bodo tisti z odločbo in tisti brez nje resnično obravnavani enakovredno. Namreč, kljub tem in županovim zagotovitvam, da nihče ne bo ostal na cesti, pa se je to že zgodilo v enem primeru. Moški srednjih let (izbrisan, brez družine) je stanoval v vrtni uti na robu naselja. Njegovo uto so porušili (2007) in ostal je brez doma in brez svojih stvari.

Za naselje na Koželjevi velja, kar sta ugotovila že Dragoš in Leskošek v svoji raziskavi o socialnem kapitalu in družbeni neenakosti (2003), da bolj kot so ljudje oddaljeni od pomembnih mrež ter socialno vrednih vlog in položajev, večja je njihova marginaliziranost in težje je njihovo vsakdanje življenje. Socialni kapital predstavljajo tako številne družinske vezi, ki segajo tudi v druge države (in jih nekateri ne morejo razvijati zaradi nedostopnosti ustreznega dokumenta, ki bi jim omogočal prosto gibanje) kot tudi skupnostne iniciative, ki bi izboljšale simbolni in dejanski status skupnosti oziroma naselja. Marginaliziranost slabša duševno in fizično zdravje ljudi, kar še dodatno krepi njihovo pasivnost in nezaupanje. »O socialnem vključevanju ni mogoče govoriti, če ljudje nimajo dostopa do najosnovnejših virov in so izključeni iz odnosov, ki omogočajo družbeno sodelovanje« (Dragoš, Leskošek 2003: 62). Dostop do resursov v našem primeru pomeni urejeno osnovno infrastrukturo ter spodbudo pri samo-organizaciji in samopomoči, ko se ljudje začnejo čutiti del skupnosti

oziroma kolektiva. Dostop do resursov pomeni tudi dostop do skupnih javnih prostorov, ki so temelj socialnih prostorov, nastalih s povezovanjem (ibid.).

Zaključek: Identifikacija problemov, s katerimi se soočajo Romi v Ljubljani, in predlogi za izboljšanje njihovega položaja (Majda Hrženjak, Jelka Zorn, Špela Urh, Ana M. Sobočan, Petra Videmšek, Darja Zaviršek)

Intervjuji in pogovori z Romi in Rominjami v Ljubljani ter predstavniki ljubljanskih romskih društev so pokazali, da so ključni problemi Romov v Ljubljani kompleksni, medsebojno povezani in vztrajajoči skozi generacije. Romi kot svoje osnovne probleme, s katerimi se srečujejo v Ljubljani, navajajo predvsem:

- ne vključenost v oblikovanje, implementacijo in evalvacijo politik in projektov, ki bi pripomogli k izboljšanju njihovega položaja v mestu ter odsotnost romskega svetnika ali komisije za romska vprašanja v strukturi mestne oblasti;
- mačehovski odnos Zveze Romov Slovenije do ljubljanskih romskih društev, kar jim onemogoča pridobivanje sredstev na razpisih Ministrstva za kulturo za kulturne projekte, predvsem pa jim onemogoča razvoj znanj in veščin za prijavljanje in vodenje projektov;
- neinformiranost: v društvih nimajo in ne znajo pridobiti informacij, na katere razpise se lahko prijavljajo, kdaj so razpisi ipd.;
- odsotnost javnega prostora, npr. v obliki romske pisarne, ki bi bila na razpolago srečevanju in informiranju Romov, delovanju romskih društev in medsebojni pomoči pri reševanju vsakdanjih praktičnih težav;
- nelegaliziranost in infrastrukturna neurejenost naselij na Litijski in Koželjevi cesti;
- diskriminacija in rasizem delodajalcev pri zaposlovanju Romov, kar posledično vodi v visoko stopnjo dolgotrajne izključenosti iz trga dela, delo na črno, prekarizacijo delovnih pogojev, ilegalne dejavnosti, revščino in odvisnost od socialnih podpor;
- slaba izobrazba in nepismenost mnogih Romov in Rominj v Ljubljani, kar vodi v težave pri komuniciranju in izražanju svojih interesov v javnosti, v nepremostljive probleme z javnimi službami pri urejanju statusov, vlog in dokumentov ter v zaposlovanje v slabo plačanih in težaških delovnih področjih, kar perpetuira revščino;
- nedokumentiranost: številni Romi in Rominje v Ljubljani so brez kakršnegakoli statusa;

- težave pri urejanju dokumentacije, oddajanju različnih vlog, kar je posledica slabega obvladovanja jezika, nerazumevanja obrazcev, včasih nepismenosti in brezbriznega odnosa javnih služb do njihovih težav;
- odsotnost integracijskih programov za Rome in Rominje, ki se na novo priseljujejo v Ljubljano, zlasti brezplačnih jezikovnih tečajev za šoloobvezne otroke;

Poleg problemov, ki so jih posredno ali neposredno opredelili Romi in Rominje, velja izpostaviti še nekaj (kulturno) občutljivih področij, ki smo jih zaznali na terenu, pa jih respondenti in respondentke sami niso identificirali kot »problemi Romov v Ljubljani«:

- otroci: obremenjenost otrok z domačim delom (npr. varovanjem mlajših bratov in sester), ki gre dostikrat na račun njihovega dela v šoli; mnogi otroci, tako kot njihovi starši, ne govorijo niti slovensko niti srbohrvaško niti romsko ampak mešanico vseh jezikov;
- mlade ženske, stare okoli 15 let, ki vsled vzorca poročanja pri romskih fantih v Ljubljano prihajajo kot neveste, so migrantke prve generacije, brez znanja jezika, zaključenega šolanja, pogosto takoj po poroki zanosijo, kar jim onemogoči nadaljevanje šolanja ali vstop na trg dela in jih tako vzpostavi kot povsem odvisne od moža in njegove družine;
- splošna izobrazbena raven Romov v Ljubljani je nizka, še posebej nizka pa je izobrazbenost žensk, saj je v nekaterih družinah mogoče opaziti izrazito patriarhalno strukturo; položaj Rominj v Ljubljani terja posebno raziskavo in pozornost pri oblikovanju podpornih programov;
- problemi z nereguliranostjo dejavnosti zbiranja, skladiščenja in prodaje železa in drugih odpadnih surovin, ki nekaterim romskim družinam v Ljubljani predstavlja vir dela in zaslужka;
- odsotnost podpornih društev v Ljubljani, saj je delovanje društva Mozaik prostorsko omejeno na naselje na Koželjevi cesti in tudi vsebinsko ne more pokrivati vseh podpornih programov, ki bi jih Romi v Ljubljani potrebovali.

Pri oblikovanju podpornih programov za Rome v Ljubljani je potrebno uveljaviti premik od državnih programov, ki temeljijo na konceptu asimilacije in socializacije Romov, k

preseganju nestrpnosti in predsodkov večinske populacije do Romov, k organiziranju podpornih programov, ki bodo oblikovani glede na njihove izražene potrebe, ki bodo spodbujali obstoječa in omogočali pridobivanje novih znanj, in ki bodo razvijali pozitivno samopodobo Romov. Državni ukrepi pogosto dajejo vtis, da je večina bremen za premagovanje socialne izključenosti Romov na ramenih Romov samih. Država je sicer sprejela nekaj pozitivnih ukrepov in pobud za izboljšanje položaja Romov državi, vendar so se te vedno osredotočale na pogoj t.i. avtohtonosti, kar je pomenilo, da so bili Romi iz Ljubljane izključeni. S takim načinom delovanja je država le vzdrževala njihovo socialno izključenost. Raziskava je pokazala, da se tudi Romi v Ljubljani soočajo z večdimenzionalno socialno izključenostjo. Zato je eden od ključnih načinov pristopa k preseganju teh izključenosti v **medinstitucionalnem povezovanju služb na področju izobraževanja, zaposlovanja, zdravstva, sociale in tudi Romov samih**. Glede na kompleksnost in številnost problemov, s katerimi s sooča romska populacija v Ljubljani, je za njihovo reševanje potrebno mobilizirati **ne samo civilno družbo in nevladne organizacije, pač pa je potrebno ustrezno prilagoditi tudi delovanje nekaterih javnih služb in organizirati integracijsko infrastrukturo na ravni mesta**. Nekatera področja, ko je npr. področje politične participacije ali področje liberalizacije dovoljenj za bivanje in delo, pa so odvisna predvsem od politične volje mesta in države. Predvsem pa je potrebno **vse podporne politike in programe načrtovati v sodelovanju z Romi in Rominjami**, zato vidimo politično participacijo Romov kot ključni dejavnik pri prizadevanje za izboljšanje njihovega položaja v mestu.

- Kot smo pokazali, *Zakon o lokalni samoupravi* Mol-u sicer ne zapoveduje uvedbo instituta romskega svetnika ali komisije za romska vprašanja, vendar ga tudi ne prepoveduje. Odločitev je stvar politične volje mestne oblasti. Kot se je mestna oblast izkazala za vključujočo pri naselitvi romske družine Strojani, ki so jo zavračale vse slovenske občine, in je s tem dejanjem Ljubljano postavila za zgled tolerantnosti državi, **bi z vzpostavitvijo instituta romskega svetnika ali komisije za romska vprašanja tudi na področju politične participacije Romov naredila pomemben korak k demokratizaciji Slovenije, uveljavljanju kulturnih, socialnih in političnih pravic Romov ter izboljšanju njihovega položaja v mestu in državi**. Glede na raznolikost Romov v Ljubljani, nizko stopnjo njihove povezanosti in organiziranosti bi bilo v tem trenutku nemara bolj smiselno razmišljati o začasni uvedbi komisije za romska

vprašanja, iz katere bi se morda po določenem obdobju njenega delovanja izoblikoval tudi konsenz o romskem svetniku.

- Zgornje je povezano tudi s **priznanjem romske skupnosti v Ljubljani**, kar pomeni, da bi se ukrepi za zaščito romske skupnosti morali izvajati tudi v Ljubljani: izvolitev romskih svetnikov ali komisije za romska vprašanja, uvedba romskih pomočnikov v šolah, uvedbo pozitivne diskriminacije na področju pripravnštva, zaposlovanja, štipendij in dodelitve občinskih stanovanj.
- **Ljubljanska romska društva je potrebno sistematično okrepiti**, saj že zdaj izražajo potencialne tako za politično participacijo na ravni mesta kot tudi za projekte samoorganizacije in samopomoči. Okrepitev ljubljanskih romskih društev bi morala iti v več smeri in ne bi smela biti prepuščena Zvezi Romov Slovenije. Predvsem bi bilo potrebno **za vodje društev organizirati izobraževanja za dvig ravni pismenosti, računalniško opismenjevanje, prijavljanje in vodenje projektov, mreženje, javno nastopanje ipd.** Da bi se romska društva ustrezno usposobila za projektno delo, bi bilo smiselno najprej spodbuditi podporni društva v prijavljanje skupnih projektov z romskimi društvi. V takih projektih bi Romi pridobili ustrezne izkušnje, reference, veščine in znanja.
- **Informiranost romskih društev kot tudi posameznikov in posameznic** o podpornih infrastrukturah, ki so jim v Ljubljani na razpolago, bi bilo mogoče okrepiti na dva načina: **z informacijskim biltenom**, ki bi npr. izhajal enkrat ali dvakrat letno in bi bil lahko distribuiran tako preko socialnih služb, društva Mozaik, Ambulante za prebivalce brez zdravstvenega zavarovanja kot tudi preko romskih društev in z dostopnostjo v naseljih z večjo koncentracijo romskega prebivalstva (Litijska, Koželjeva, Rakova Jelša); **z organizacijo romske pisarne**, ki bi imela uradne ure npr. enkrat tedensko, v njej pa bi bil zaposlen Rom ali Rominja, ki bi posredovala informacije Romom in Rominjam, in bila hkrati tudi vir informacij Mol-u o problemih, s katerimi se srečujejo uporabniki pisarne. Skupni javni prostor bi bil tudi dobro izhodišče za spodbujanje organiziranosti in povezanosti romske populacije v Ljubljani.
- **Legaliziranje in infrastrukturna ureditev naselij na Koželjevi in Litijski cesti.** V ta namen bi bilo smiselno, da bi se Mol prijavljal na državne razpise za dodelitev sredstev za infrastrukturno ureditev naselij, kjer prebivajo Romi.

- **Uvedbo mobilnih (romskih) pravnih svetovalcev/svetovalk in širjenje informacij o obstoječih pravnih informacijskih točkah.** Informatorji so pogosto izražali potrebo po več informacijah in podpori pri postopkih v zvezi z osebnimi pravnimi statusi (državljanstvo, dovoljenje za začasno/stalno prebivanje itd.).
- Na področju socialnega dela je potreben premik od osredotočenosti na zgolj administrativno socialno delo k skupnostnem socialnem delu. Socialna delavka, ki je pogosteje prisotna v skupnosti, ima bolj zaupen, poglobljen, sodelujoč delovni odnos z Romi. Zaposlovanje laičnih delavcev za delo z Romi v skupnosti je ena od možnih institucionalnih rešitev za več skupnostnega socialnega dela. Pred letom 1992 je bila na CSD Bežigrad že zaposlena socialna delavka (terenska delavka), ki je obiskovala romsko naselje in Rome na njihovih domovih. Socialna delavka je bila pogosteje prisotna na terenu, kar je pomenilo, da so Romi imeli tudi boljše stike z drugimi institucijami, na katere je lahko terenska socialna delavka posredovala in jih povezovala, jih spremljala itd. Imela je več vpogleda v njihovo življenje in se je lahko lažje odzivala na njihove izražene potrebe. Spremljala jih je v zdravstveni dom, deklice naročala na ginekološke preglede, jim prinašala informacije iz prve roke ipd. Potrebna je torej ponovna uvedba terenskih socialnih delavk (ki bi bile redno prisotne v naselju na Koželjevi ali drugih strnjenih naseljih) in bi vzpodbudile organiziranje dejavnosti /prostorov namenjene povezovanju romskih žensk. Nujni pogoj je predhodna usposobljenost in znanje o etnično občutljivem socialnem delu. Eno od načel antirasistične prakse je **spodbujanje zaposlovanja pripadnikov etničnih skupin kot asistentov na terenu, kar bi posledično omogočilo dvoje: več delovnih priložnosti za pripadnike etničnih skupin, ki so težje zaposljivi, in omogočanje vrednotenih vlog v skupnosti ter s prisotnostjo pripadnikov etnične skupnosti v delovni organizaciji večanje etnične občutljivosti med zaposlenimi** (prisotnost etničnega jezika, poznavanje vsakodnevnih kulturnih navad itd.).
- **Prav tako kot bi bilo za javne in mestne službe potrebno organizirati treninge in izobraževanja za soočanje in spoštovanje različnosti v družbi (*diversity education*), bi bilo potrebno taka izobraževanja organizirati tudi za delodajalce,** saj se problem rasne, etnične in spolne diskriminacije navkljub načelni demokratičnosti in toleranci v družbi bistveno ne zmanjšuje. Rasna in etnična nestrpnost je za Rome v Ljubljani izredno pereč problem, ko se soočajo z javnimi službami in ko iščejo zaposlitev.

Izobraževanja za različnost izvajajo številne nevladne organizacije tako v Sloveniji kot v tujini, kjer imajo mnoga podjetja in javne službe posebne pisarne, ki sistematično načrtujejo soočanje z razlikami med svojimi uporabniki in zaposlenimi po dimenzijah spola, rase/etničnosti, starosti, verske pripadnosti ipd.

- Zaposlitvene možnosti pri Romih v Ljubljani je možno povečati tudi preko **ciljnih programov in projektov, ki bi Romom in Rominjam brez poklica nudili ustrezna izobraževanja**. Posebej velja izpostaviti ženske kot tiste, ki bi jih bilo potrebno posebej pritegniti v take programe.
- V smislu legalizacije dejavnosti, s katerimi se Romi že ukvarjajo, je potrebna **regulacija odlagališč odpadnih materialov in železa**.
- V raziskavi smo identificirali štiri ciljne skupine romske populacije, ki po našem mnenju potrebujejo posebne, ciljno usmerjene podporne programe. To so: **šoloobvezni otroci, ki se z družino na novo priseljujejo v Ljubljano in potrebujejo brezplačne tečaje slovenskega jezika in učno pomoč pri opravljanju diferencialnih izpitov; dekleta ki prihajao v Ljubljano zaradi poroke in potrebujejo precej kompleksno integracijsko podporo**, ki vključuje učenja jezika in samostojnega obvladovanja okolja, dostop do zdravstvenih in socialnih storitev zaradi zgodnjih nosečnosti in rojevanj, izobraževanje za pridobitev poklica in podporo pri vstopu na trg dela; **nepismeni Romi in Rominje, ki potrebujejo jezikovno izobraževanje in opismenjevanje, če to želijo; Romi in Rominje brez urejenga statusta potrebujejo programe legalizacije svojega bivanja v Ljubljani**, dovoljenj za delo in stalno prebivališče, ob tem pa potrebujejo tudi pomoč pri zbiranju in urejanju dokumentacije ter soočanju z javnimi službami.
- Brezplačna ambulanta za osebe brez zdravstvenega zavorovanja se je v raziskavi pokazala kot izredno pomembna za dostop Romov, zlasti pa Rominj in otrok, do zdravstvenih in socialnih storitev v mestu, zato bi bilo potrebno tovrstne projekte še posebej sistematično, načrtno in dolgoročno podpirati, njihov model pa prenesti tudi na druga področja. Na podoben način bi bilo nemara mogoče organizirati tudi brezplačno opismenjevanje in pridobivanje poklicnih kvalifikacij Romov in Rominj v Ljubljani, učno pomoč za otroke, jezikovno podporo in pomoč pri urejanju statusov in vlog. Po podatkih informatorke je v občini Moste Polje organizirana brezplačna učna pomoč za otroke. Oba projekta nista vezana strogo na romsko populacijo, pač pa nudita

organizirano podporo različnim marginaliziranim in depriviranim družbenim skupinam v Ljubljani. **Tudi v prihodnosti bi bilo smiselno podpreti in še okrepiti obstoječe dejavnosti s pozitivnimi učinki: delo društva Mozaik; patronažno službo pri Zdravstvenem domu Bežigrad, ki prihaja v naselje na Koželjevi; socialno in zdravstveno službo pri Ambulanti s posvetovalnico za ljudi brez zdravstvenega zavarovanja ter pravno svetovalko na področju izbrisa pri Pravno informacijskem centru (PIC).**

- Ljubljanska romska društva je potrebno sistematično in ciljno obveščati o možnostih prijavljanja projektov, saj zdaj za njihov obstoj ne vedo (v prilogi 2 prilagamo mapping ljubljanskih romskih društev s kontaktnimi naslovi). Povečati je torej potrebno število kulturnih prireditev, ki jih pripravlja lokalno romsko prebivalstvo, in vzpostaviti mehanizme vzpodbude in podpore ljubljanskim romskim društvom pri prijavih na javne pozive Ministrstva za kulturo, Sektorja za posebne skupine. Tudi ljubljanski mladinski centri četrtnih skupnosti naj namenijo večjo skrb in pozornost vključevanju romske mladine v aktivnosti druženja, ustvarjalne delavnice in kulturno izmenjavo.

Literatura

Ahmad Nobil, A. (2008), *The Labor Market Consequences of Human Smuggling: »Illegal« Employment in London's Migrant Economy*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34:6,853-874

Arthurson, K. (2004), From Stigma to Demolition: Australian Debates about Housing and Social Exclusion. *Journal of Housing and the Built Environment*, Vol 19 (3), 255-270.

Arthurson, K. (2006), 'A lot of people don't notice who they are, but I do!': Stigma and mixed tenure communities. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.

Baclija Brezovsek, I., Hacek Miro. M. (2008), *Positive Discrimination of the Roma minority: The Case of Roma Local Councilors in Slovenia*. *Ethnicities*, 8:2, 227-250

Balibar, É.(2007), *Mi, državljani Evrope? Razgledi*, Ljubljana.

Belfrage, E., Theodossiadis, L. (2006), Swedish Assistance to the Roma Population in the Western Balkans. *Sida*.

Berger, J. (2005), *The Roma in the Balkans and in Central and Eastern Europe*. *Refugee Survey Quarterly*, 24: 4, 60-64

Blasius, J., Friedrichs, J. (2007), Internal Heterogeneity of a Deprived Urban Area and its Impact on Residents' Perception of Deviance. *Housing Studies*, 22/5: 753-780.

Bodnar, J. (2001), *Fin de Millenaire Budapest: Metamorphoses of Urban Life*. University of Minnesota Press.

Bouma-Doff, W.v D.L. (2007), Involuntary Isolation: Ethnic Preferences and Residential Segregation. *Journal of Urban Affairs*. 29/3: 289-309.

Bourdieu, Pierre (2003), *Sociologija kot politika*, Založba *cf., Ljubljana.

Braye, S., Preston-Shoot, M. (2003), *Empowering practice in social care*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.

Brunner, Eric in Marmot, Michael (2006), Social organization, stress and health. V: Michael Marmot in Richard G. Wilkinson (ur.) *Social Determinants of Health*, Oxford University Press, UK.

Cemlyn, S. (2000), Assimilation, control, mediation or advocacy? Social work dilemmas in providing anti-oppressive services for Traveller children and families. *Child and Family Social Work* 5: 327-341.

Cristaldi, F. (2002). Multiethnic Rome: Toward residential segregation? *GeoJournal* 58: 81-90.

Černač, S. (2000), *Urbanistična in arhitekturna zasnova romskega naselja v Željnah : prispevek k socializaciji*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo

Dalrymple, J., Burke, B. (2003), *Anti-oppressive practice. Social care and the law*. Maidenhead, Philadelphia: Open University Press.

- Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta in Zorn, Jelka (2003), *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Deegan-Krause, K. (2004), *Uniting the Enemy: Politics and the Convergence of Nationalism in Slovakia*. East European Politics and Societies, 18, 651-696
- Delepine, S. (2006), Housing of Roma in Central and Eastern Europe: Facts and Proposals. Svet Evrope.
- Devore, W., Schlesinger, E. G. (1999), *Ethnic-sensitive social work practice*. Boston: Allyn & Bacon, cop.
- Dominelli, L. (1988), *Anti-racist social work: a challenge for white practitioners and educators*. Basingstoke: Macmillan Education.
- Dominelli, L. (1995), Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181-194.
- Dominelli, L. (2002a), *Anti-oppressive social work theory and practice*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Dominelli, L. (2002b), Anti-oppressive practice in context. V: R. Adams, L. Dominelli, M. Payne (ur.), *Social Work. Themes, Issues and Critical debates*. Second Edition. Palgrave (3-19).
- Dragoš, Srečo in Leskošek, Vesna (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*, Mirovni inštitut, Ljubljana.
- Environment and Planning D: Society and Space*, 24, (1), 25-40.
- Erjavec, Karmen (2001), *Media Representation of the Discrimination against the Roma in the Eastern Europe: The Case of Slovenia*; *Discourse & Society*, 12, 669-727
- Feijen, Liv (2005), *Developing a Strategic Vision for Protection of the Internally displaced – the case of Roma in Serbia and Montenegro*. *Refugee Survey Quarterly*, 24:4, 113-127
- Fernando, Suman ed. (1995), *Mental Health and a Multi ethnic society*, Routledge, London.
- Gijsberts, M., Dagevos, J. (2007), *The Socio-cultural Integration of Ethnic Minorities in the Netherlands: Identifying Neighbourhood Effects on Multiple Integration Outcomes*. *Housing Studies*, 22:5, 805-831.
- Gurr, Ted R. (2000), *Peoples Versus States*. United States Institute of Peace Press, Washington D.C.
- Hancock, I. (2000), *We Are the Romani People*. University of Hertfordshire Press
- Institute of Race Relations 1997, *Roma: Persecution in the East*. *Race and Class*, 39, 100-106

Heylen, K. (2006) Liveability in social housing: Three case-studies in Flanders. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.

<http://www.zzv-ms.si/si/zdravje-razvoj/Romi-Konferenca.htm>, datum ogled, 16.11.2008.

James, Zoe (2007), *Policing Marginal Spaces: Controlling Gypsies and Travellers*. *Criminology and Criminal Justice*, 7: 367-389

Janhar, M. (2004), *Patronažna zdravstvena nega romske skupnosti v barakarskem naselju*. Diplomaska naloga, Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo

Johns, M. (2003), „Do as I Say, Not as I DO“: *The European Union, Eastern Europe and Minority Rights*, *East European Politics & Societies*, 17, 682-699

Jurić, Škarić T. (2007), *Trapped between Tradition and Transition – Anthropological and Epidemiological Cross-sectional Study of Bayash Roma in Croatia*. *Croatian Medical Journal*, 48, 709-719

Kanerova, Mita C. (2002), *Migration and Poverty: The Case of Slovak Roma*. *Social Policy & Society*, 1:2; 161-168

Katz, J. H. (1984), *White awareness: handbook for anti-racism training*. Oklahoma: University of Oklahoma Press: Norman.

Klímová-Alexander I. (2005), *The Romana Voice in World Politics*. Ashgata, Burlington

Kodeks etike socialnih delavk in delavcev Slovenije (1998).

Komac, M., Medvešek, M., Roter, P. (2007), *Pa mi vi povejte kaj sem!!!? Študija o etnični raznolikosti v mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Komac, M., Medvešek, M. (ur.) (2005), *Simulacija priseljevanja v ljubljansko urbano regijo. Analiza etnične strukture prebivalstva Mestne občine Ljubljana*. Zaključno poročilo. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

Kymlicka, W. (ed.) (1995): *The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.

Labonte-Roset, C. (2007), Ethnicity and intercultural practice in social work curricula. V: D. Zaviršek, J. Zorn, L. Rihter, S. Žnidarec Demšar (ur.), *Ethnicity in Eastern Europe. A challenge for social work education*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (175-180).

Leskošek, V. (2005a), Uvod: med nestrpnostjo in sovraštvom. V: V. Leskošek (ur.), *Mi in oni. Nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut (9-20).

Lomax, D., Townsley, F. (2006), “Gypsy Travellers Need a Place to Live”: Peer-Led Research by a Gypsy Traveller Site Tenants Association in Scotland. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.

Loseke, Donileen R. (2007), *The Study of Identity as Cultural, Institutional, Organizational, and personal narratives: Theoretical and Empirical Integrations*. *The Sociological Quarterly*, 48, 661-688

Mandič, S., Cirman, A. (ur.) (2006), *Stanovanje v Sloveniji 2005*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

McNevin, A. (2006), *Political belonging in a Neoliberal Era: The struggle of the Sans-Papiers*. *Citizenship Studies*, 10:2, 135-151

Memorandum prepared by the Secretariat on problems facing Roma/Gypsies in the field of housing (2000). *Svet Evrope: MG-S-ROM* (2000)3.

Mišič, M. (2004), *Stališče prebivalcev Loškega potoka do Romov*. Ljubljana: VŠSD.

Morrison Puckett, L. (2005), *Barriers to Access: Social Services and the Roma of Poland*. *International Social Work*, 48, 621-631

Mudde, C. (2005), *Racist Extremism in Central and Eastern Europe*. *East European Politics and Societies*, 19, 161-184

Nazroo Y., James in Williams, David (2006), The social determination of ethnic/racial inequalities in health. V: Michael Marmot in Richard G. Wilkinson (ur.) *Social Determinants of Health*, Oxford University Press, UK.

Nedely, N. (2003), *Civic Nationhood and the Challenges of Minority Inclusion: The case of the Post-Communist Czech Republic*. *Ethnicities*, 3, 85-114

Odbor regij Evropske unije (2006), Mnenje Odbora regij o resoluciji Evropskega parlamenta o varstvu manjšin in protidiskriminacijski politiki v razširjeni Evropi, Uradni list C 229, 22 september 2006, str. 0057 – 0066, dostopno na spletni strani: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:229:0057:01:SL:HTML> (ogled strani 20. junij 2008).

Ooi, G. L., Phua K. H. (2007), Urbanization and Slum Formation. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 84 / 1: i27-i34.

Penketh, L. (2000), *Tackling institutional racism. Anti-racist policies and social work education and training*. Bristol: The Policy Press.

Phillips, D. (2006) Dislocating segregation: Understanding minority ethnic housing integration. *International conference ENHR: Housing in an expanding Europe: theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: Urbanistični inštitut.

Phillips, D. (2006) Parallel lives? Challenging discourses of British Muslim selfsegregation.

Pinderhughes, E. (1989), *Understanding race, ethnicity, and power. The key to efficacy on clinical practice*. New York: The Free Press.

Pogany, I. (2006), *Minority Rights and the Roma of Central and Eastern Europe*. *Human Rights Law Review*, 6, 1-25

Ponterotto, J. G., Pedersen, P. B. (1993), *Preventing prejudice. A guide for counselors and educators*. London: Sage.

Priporočilo Rec(2005)4 Odbora ministrov državam članicam o izboljšanju nastanitvenih pogojev za Rome/Cigane in potujoče skupine v Evropi. Sprejel Odbor ministrov, 23. februarja 2005.

Puckett, L. M. (2005), Barriers to access. Social services and the Roma of Poland. *International Social Work* 48/5 : 621 – 631.

Razack, N. (2002), *Transforming the field: critical antiracist and anti-oppressive perspectives for the human services practicum*. Halifax: Fernwood.

Rex, J. (1970), *Race relations in sociological theory*. London: Cox & Wyman Ltd.

Richardson, J. (2006), Talking About Gypsies: The Notion of Discourse as Control. *Housing Studies*, 21/1: 77 – 96.

Richardson, J. (2006), *The Gypsy Debate*. Imprint-Academic.com, Exter Roma/Gypsies: A European Minority – An Excerpt 1995; *Refugee Survey Quarterly*; 14:3, 19-51

Rughinis, A.C. (2004), Social Housing and Roma Residents in Romania. OSI: CPS International Policy Fellowship Program, 2003/2004.

Rus, V. (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

Ryan, W. (1971), *Blaming the victim*. New York: Panthenon books Inc.

Sampson, R. J., Sharkey, P. (2008), Neighborhood selection and the social reproduction of concentrated racial inequality. *Demography*, 45/1 : 1-29.

Sandu, D. (2005); *Emerging Transnational Migration from Romanian Villages*. *Current Sociology* 53:4, 555-582

Shaw, Mary, Dorling, Danny in Smith Davey, George (2006), Poverty, social exclusion and minorities. V: Michael Marmot in Richard G. Wilkinson (ur.) *Social Determinants of Health*, Oxford University Press, UK.

Sibley, David (1995) *Geographies of Exclusion*, Routledge, London, New York.

Sigona, N. (2003), *How Can a 'Nomad' be a 'Refugee'?: Kosovo Roman and Labelling Policy in Italy*. *Sociology* 37, 69-79

Sirovátka, T. (2002), Social Inclusion of Romanies: the Potential of Romani Population - and Options for Public Policy (the Czech Case). *10th NISPAcee Annual Conference: Delivering Public Services in CEE Countries: Trends and Developments*. Krakow, Poland, April 25-27, 2002.

Spencer, S. (2006), *Race and ethnicity. Culture, identity and representation*. London: Routledge.

Spreen, M. (1992), *Rare Populations, Hodden Populations and Link-tracing Designs: What and Why?* *Bulletin Methodologie Sociologique*, 36, 34 – 58

- Spreizer, A. J. (2002), Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom. Znanstveni razizem v raziskovanju Romov. Ljubljana: ISH.
- Taylor, C. (2007), Politika priznavanja. V: N. Jeffs (ur.) *Zbornik postkolonialnih študij*, Založba Krtina, Ljubljana.
- Tesser, Lynn M. (2003), *The Geopolitics of Tolerance: Minority Rights Under EU Expansion in East-Central Europe*. East European Politics and Societies 17, 483-532
- Thompson, N. (2001), *Anti-discriminatory practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Thomposon, N. (2003), *Prolity. Challenging discrimination and oppression*. London: Palgrave Macmillan.
- Thompson, N. (2005), *Understanding social work. Preparing for practice*. London: Palgrave Macmillan.
- Thompson, N. (1995), V podporo antidiskriminacijski akciji. *Socialno delo*, 34, 5: 273-280.
- Trbanc, Martina (1996), Socialna izključenost: Socialna izključenost: koncept, obseg, značilnosti. V: I. Svetlik (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: FDV, 287-310.
- Trivedi, Premila (2002), Racism, Social Exclusion and Mental Health: A black user's perspective v Bhui, Kamaldeep (ed) (2002), *Racism & Mental Health*, Prejudice and Suffering, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia: 71-83.
- Troyna, B., Williams, J. (1986), *Racism, Education and the State*. London: Crom Helm.
- Urh, Špela (2008) Etnično občutljivo socialno delo z Romi. Ljubljana, Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).
- Urh, Špela (2006), Socialna izključenost Romov v Beli krajini. *Socialno delo*, letnik 45,1-2: 41-51. FSD:Ljubljana.
- Varsa, E. (2005), *Class, ethnicity and gender – structures of differentiation in state socialist employment and welfare politics, 1960–1980*. Need and Care – Glimpses into the Beginnings of Eastern Europe's Professional Welfare, 197-217
- Vassilev, R. (2004), The Roma of Bulgaria: A Pariah Minority. *The Global Review of Ethnopolitics*
- Verban, Z. (1991), Patronažna zdravstvena nega romske družine: diplomska naloga. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.
- Vermeersch, P. (2005), *Marginality, Advocacy, and the Ambiguities of Multiculturalism: Notes on Romani Activism in Central Europe*. Identities: Global Studies in Culture and Power, 12, 451-478
- Vermeersch, P. (2006), *The Romani Movement*. Berghahn Books, New York, Oxford
- Vilč, F. (2004), Romska naselja v Grosuplju: predlogi k ureditvi bivalnih razmer : diplomska naloga. Ljubljana: Fakulteta za arhitekturo.

- Welle, N. (2003), Romi – mit in resničnost. Ljubljana: VŠSD.
- Young, Iris Marion (2002), *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University press
- Zack, N. (1998), *Thinking about race*. London: Wadsworth Publishing company.
- Zakon o socialnem varstvu, Uradni list RS, 3/2007.
- Zaščita manjšin v Sloveniji* (2001), Spremljanje pridruženja EU. Budapest: Open Society Institute.
- Zaščita manjšin v Sloveniji* (2002), Spremljanje pridruženja EU. Budapest: Open Society Institute.
- Zaviršek, Darja (1994), Duševno zdravje, rasa in kultura. *Socialno delo* 33,3:255-256.
- Zaviršek, D. (1999), Ranljivost žensk na področju stanovanj. V: Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja. Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Zoon, I. (2000). The right to adequate housing. *Roma Rights 2*. Dostop 11.10.2008: European Roma Rights Center: http://errc.org/rr_nr2_2000/noteb1.shtml
- Zorn, Jelka (2006), *Dick Blackwell: Counselling and Psychotherapy with Refugees*, Jessica Kingsley Publishers, London, Philadelphia, 2005, 124 strani, v *Socialno delo* 45, 6: 357-361. FSD:Ljubljana.
- Zorn, Jelka (2007): »Mi, etno-državljeni, etno-demokracije« - nastajanje slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 35, št. 228, str. 17–33.
- Zupančič, J. (2006), Funkcije in problemi romskih naselij v luči boljše družbene integracije Romov. Žagar, N., Klopčič, V. (ur.), *Poklicno informiranje in svetovanje za Rome – PISR*. Črnomelj: Zavod za izobraževanje in kulturo.
- Zupančič, J. (2007), Romska naselja kot poseben del naselbinskega sistema v Sloveniji. Dela 27. Ljubljana: INV.
- Žnidarec Demšar, S., Urh, Š. (2005), Socialno delo z Romi – sistem kontrole ali sistem pomoči? *Socialno delo*, 44, 4-5: 325-331.

Priloga 1: Lista respondentov in respondentk

- ženska, 41 let, Makedonka, ki je prišla iz Makedonije pred enim letom, da bi z možem, ki je na delu v Sloveniji združila družino, ima 3 otroke, dela kot čistilka pri čistilnem servisu, ima družinsko vizo
- mlajše dekle, makedonska Romkinja, ki je prišla v Slovenijo pred 8 meseci zaradi združitve družine, obiskuje SŠ
- ženska, srednjih let, makedonska Romkinja rojena v Ljubljani, poročena, mož nima državljanstva, zaposlena kot varnostnica
- dekle, 17 let, makedonska Rominja, obiskuje SŠ
- ženska, rojena 1972 v Ljubljani, 3 otroci, vnuk, zaposlena ko čistilka, vendar se skupaj z možem preusmerja v taksi službo, socialno stanovanje
- starejša ženska, približno 58 let, Rominja iz Kosova, ki je v Sloveniji približno 30 let, mati petih otrok, približno 20 let delovne dobe večinoma kot čistilka
- ženska, stara približno 37 let, rojena na Kosovu, kosovska Rominja, mati petih otrok, zavrnjena prosilka za azil, ima izkaznico o začasnem bivanju na področju Slovenije
- ženska, rojena v Ljubljani, 22 let, 3 otroci, ima slovensko državljanstvo, pismena, 5 razredov osnovne šole J. Levca, poročena z moškim (22 let), ki je bil izbrisan v Sloveniji, s starši živel v Nemčiji in v Bosni, v Slovenijo je prišel kot prosilec za azil iz Bosne (skupaj z očetom); dobiva socialno pomoč zase in otroške dodatke
- ženska, rojena v Ljubljani, okoli 22 let, končala 7 razredov OŠ J. Levca, poročena, ima 3 otroke
- ženska, rojena v Ljubljani, ima okoli 23 let, 2 otroka, socialno pomoč, poročena z moškim (24 let) iz BiH, ki poskuša pridobiti dovoljenje za začasno prebivanje, trenutno je v priporu, nepismen, ko je prišel v Slovenijo je bil prijavljen kot prosilec za azil
- ženska iz Bosne in Hercegovine, v Slovenijo so se preselili, ko je imela 3 leta (sedaj ima 34 let), 3 otroci, ločena, nepismena, bila je izbrisana (od leta 2003 ima slovensko državljanstvo); dobiva socialno pomoč

- ženska iz Bosne in Hercegovine (okolica Tuzle), ni podatka kdaj so se preselili v Slovenijo (razumela sem da pred osamosvojitvijo), 43 let, 3 otroci, nepismena (ni omenila težav s papirji, tako da verjetno ima slovensko državljanstvo)
- ženska iz Bosne in Hercegovine, rojena leta 1945, v Slovenijo prišla kot begunka pred 15 leti, ima dovoljenje za stalno prebivanje, želi državljanstvo, mož umrl, otroci in drugi sorodniki živijo izven Slovenije, nepismena
- ženska iz Srbije, bivališče Rakova Jelša, v Sloveniji 30 let, na Rakovi Jelši 17 let, ima otroke in vnuke, bila je zaposlena.
- mlajša ženska, rojena v Ljubljani, ima enega otroka, oče Rom iz Prištine, mama je Slovenka, zaključuje študij in je zaposlena kot medijska delavka
- ženska, stara 33 let, Slovenka poročena z Romom, mati dveh otrok, živi v romskem naselju na Litijski c.
- mlajša ženska, prekmurska Rominja, ki je več let preživela v Ljubljani kot študentka germanistike in ustanavlja društvo romskih študentov
- moški, rojen 1963 v Skopju, poročen z Makedonsko Rominjo, ima hčerko, po končani SŠ migrira v Ljubljano k teti, naprej se zaposli kot skladiščni manipulant, kasneje uspešno razvije umetniško dejavnost
- starejši moški, upokojenec, SŠ, albanski Rom
- moški srednjih let, ločen, dva otroka, poročen s Slovenko, živi v romskem naselju na Litijski c.
- moški, rojen 1950 v Skopju, od koder je pred 30 leti prišel v Ljubljano s svojo družino, kjer je zelo uspešno trgoval s konfekcijo, leta 1992 je doživel izbris
- moški, rojen 1970 v Makedoniji, leta 1985 pride za stricem in teto v Slovenijo, kjer se zaposli v gradbeništvu in obiskuje večerno šolo, po osamosvojitvi Slovenije doživi izbris
- moški, star 30 let, iz Srbije pride v Slovenijo pred 25 leti, oče treh otrok, uspešen podjetnik, z ženo, kosovsko Albanko, imata hišo na Cesti dveh cesarjev in dve podjetji
- mlajši moški, rojen 1984 v Sloveniji, starša sta kosovska Roma, poročen, oče dveh otrok, voznik taksija, živi v romskem naselju na Litijski c.

- moški, star okoli 40 let, rojen na Kosovu, kosovski Rom, oče petih otrok, begunec – zavrtnjen prosilec za azil, ima izkaznico o začasnem bivanju na področju Slovenije, začasno živi v romskem naselju na Litijski c.
- starejši moški, star 58 let, oče petih otrok, Rom iz Kosova, ki je prišel v Slovenijo kot delovni migrant pred približno 30 leti, z razširjeno družino živi v romskem naselju na Litijski c.
- mlajši moški, rojen 1990 v Ljubljani, končana OŠ, opravlja tečaj za varnostnika, poročen z makedonsko Rominjo, en otrok, živi pri starših, makedonskih Romih, v socialnem stanovanju
- moški, srednjih let, makedonski Rom, poročen, nepismen, brez državljanstva
- moški, rojen v Ljubljani, 23 let (ne govori slovensko, nikoli ni šel v šolo, nepismen), nima nobenega državljanstva oziroma nima nobenega osebnega dokumenta, svoje dosedanje življenje je preživel brez staršev, ki bi zanj skrbeli
- moški, okoli 40 let, v Sloveniji so se v barake vselili leta 1985 (iz BiH), izbrisan je bil on in njegova žena; ima podjetje za zbiranje starega železa, njegova žena ima 10 ali 20 let delovne dobe
- moški, starši iz Bosne in Hercegovine, on je že rojen v Ljubljani, star okoli 32 do 35 let, 6 let v zavodu Planina kot otrok, ima ženo in otroke, dela s starim železom
- moški, 39 let, iz Bosne in Hercegovine (Bjelina), v Sloveniji 30 let, 3x poročen, zato ima otroke tudi v Nemčiji (vsega skupaj ima 7 otrok), bil je izbrisan, državljanstvo dobil pred 2,5 leti; sedaj je izbrisan iz zavoda za zaposlovanje in zato ne dobi socialne pomoči; žena iz Bjeline ima okoli 20 let in 7 let živi v Sloveniji (pred poroko je bila prijavljena kot prosilka za azil)
- moški, okoli 40 let, v Sloveniji od leta 1985 (iz BiH), poročen, 3 otroci, izbrisan, še vedno se bori za državljanstvo (njegova žena je nepismena, ima pa državljanstvo)
- moški, 35 let, v Slovenijo so se preselili, ko je bil še otrok, starši so mu umrli, njega so dali v dom Malči Belič, bil je izbrisan, državljanstvo dobil v zaporu – od 15. leta dalje po zaporih v različnih državah. Poročen, 2 otroka
- moški, iz Bosne in Hercegovine, a že 35 let v Sloveniji, kjer ima 20 let delovne dobe, upokojenec (prejema pokojnino), strasten ribič (ima precejšnjo ribiško opremo in

mnoge kolege ribiče); družina ima državljanstvo, razen žene, ker ni naredila izpita iz slovenskega jezika.

Priloga 2: Mapping ljubljanskih romskih društev

Kulturno društvo Romano Kham
Rusijanov trg 1
1000 Ljubljana
Predsednik društva: Nasko Abazovski
Tajnica društva: Silvana Abazovska
Telefon: 040 359 510

Romsko društvo Amala
Nusdorferjeva 17
1000 Ljubljana
Predsednik društva: Imer Traja Brizani
Telefon: 01 540 38 28, 041 711295
[E-pošta: traja@brizani-music.si](mailto:traja@brizani-music.si)

Romsko društvo Angnulipe
Litijska 81 a
1000 Ljubljana
Predsednik: Haris Tahirović
Telefon: 051 226 404
[E-pošta: haris.tahirovic@radiostudent.si](mailto:haris.tahirovic@radiostudent.si)

Romsko društvo Ljubljana
Brilejeva 1
1000 Ljubljana
Predsednica: Nada Abazovska
Sekretar: Bislimaj Ali
Telefon: 01 507 58 41

Romski akademski klub
Predsednica: Samanta Baranja
Telefon: 031 415 316

Romsko društvo Romano Pralipe
Litijska 81a
1000 Ljubljana
Predsednik: Kemal Sadik

Priloga 3: Primeri dveh podpornih projektov za romsko populacijo v Romuniji⁴⁴

1. Splošni podatki o Romuniji

- 21,698,181 prebivalcev (popis 2002)
- 20 etničnih manjšin; Romi so za Madžari druga največja manjšina
- Mestno prebivalstvo – 54,9%, podeželsko – 45,1% (2005)
- 535,140 stalne romske populacije (2.5%). Realna številka je lahko dosti višja (1.5-5 milijona ljudi)
- Romska skupnost ostaja v najslabšem položaju, več kot 74% jih živi v revščini ali marginalizaciji (ENAR SHADOW REPORT 2007)

2. Romunski kontekst – kaj naj bi delovalo

- *Močno institucionalno okolje*
  - Romska nacionalna agencija
  - Romske okrožne pisarne
  - Romski strokovnjaki sodelujejo z vsakim od področij
  - Nacionalni svet za boj proti diskriminaciji
- *Za področje romskih vprašanj so odprti veliki finančni programi*
  - Programi PHARE
  - Romunski sklad za socialni razvoj preko posojila Svetovne banke
  - Romski sklad za izobraževanje
  - Strukturni skladi
- *Pomembni koraki pri mobilizaciji romske civilne družbe*
  - Civilna zveza romunskih Romov – glas romske skupnosti (*Roma ethnics*)
- *Neromske organizacije/institucije, ki se ukvarjajo z romskimi problematikami*
- *Nova pobuda v reševanju romskih vprašanj s primerom »Mailat« v Italiji*

3. Primeri projektov: regija Prahova, mesto Ploiesti

Splošni podatki

- 232.452 prebivalcev
- 5870 Romov (uradno število)
- Bližina Bukarešte 45 km

---

⁴⁴ Primera podpornih projektov in dobrih praks iz Romunije so predstavili predstavnik Okrožnega urada za Rome v okrožju Prahova, Lucian Gaman, sodelavec na področju sodelovanja z romsko skupnostjo v mestu Ploiesti, Ilie Tudorache, predsednik Fondacije Tudor v okrožju Prahova, Tudor Gheorghe, in programska koordinatorica OSI, Romunija Mona Prisacariun na mednarodnem posvetu »Politike vključevanja in izključevanja Romov v urbanih okoljih«, ki ga je 13. novembra 2008 v Ljubljani organiziral Mirovni inštitut s finančno podporo programa East – East Accross the Borders. Za sodelovanje pri izvedbi tega posveta, ki je bil vpet v pričujoči projekt, in je predstavljal poizkus vzpostavitve dialoga med predstavniki ljubljanskih Romov in ljubljansko mestno upravo, se zahvaljujem Neži Kogovšek, Brankici Petković in Jasni Babič.

- Nekaj okoliških naselij, ki so po večini naseljene z Romi (nekaj mešanih in nekaj izključno romskih)
- Razvojni izziv za regijo

Projekt v naselju Mimiui – razvoj orodij za delo v skupnosti

Splošni podatki o Mimiui

- Približno 500 prebivalcev, v južnem delu mesta Ploiesti
- 140 let stara skupnost
- brezposelnost (72% živi od zbiranja železa)
- težave na področju izobraževanja, zdravstva, nastanitve, zaposlovanja
- soseska je »na slabem glasu«

Orodja za delovanje v soseski

A. Svetovanje, povezovanje in usposabljanje predstavnikov (*Capacity building component*)

1. Socialno finančni razvoj skozi proces skupinske podpore:

- Intervjuiranje »od-vrat-do-vrat« z namenom iskanja vodij ter določitve potreb skupnosti
- Vzpodbujanje sodelovanja med skupnostmi, lokalnimi upravami in lokalnimi institucijami
- Vzpodbujanje izmenjave izkušenj znotraj skupnosti

2. Vzpodbujanje kvalificiranosti individualnih predstavnikov (*Development of individual capacities*)

- Mentorstvo/trening vodij skupnosti
- Usposabljanje vodij skupnosti in predstavnikov lokalnih institucij ter nevladnih organizacij na področjih: komunikacije, razvoja skupnosti, pisanje projektov, vodenja

Aktivnosti:

- Opazovanje (monitoring) obiskov
- Lobiranje znotraj lokalnih organizacij s ciljem razrešitve ugotovljenega problema skozi proces opazovanja (monitoringa) obiskov
- Kampanja ozaveščanja (TV spot)
- Lokalne kampanje »Starši, pošljite otroke v šolo!«, »Skupaj bomo uspeli«
- Zbiranje podatkov

Rezultati:

- 10 otrok vpisanih v srednjo šolo

- 2 predloga šolskemu inšpektoratu za zaposlitev dveh šolskih mediatorjev
- Izobraževalni načrt za šole
- Razdelitev 100 brošur

Ovire:

- Slabo sodelovanje z inšpektoratom
- Slaba vključenost učiteljev
- Slaba vključenost staršev
- Predsodki Romov do nadaljevanja šolanja

Projekt »DAJTE NAM MOŽNOST, DA VAM POVEMO, KDO SMO« - projekt je implementirala fundacija Tudor v sodelovanju z prefekturo, lokalnim svetom in krajevnim inšpektoratom šole

Cilji:

- 1) Ozaveščanje romske populacije iz Prahove o pomembnosti osebnih izkaznic
- 2) Ureditev/legalizacija statusa 1000 Romov: pridobitev osebnih izkaznic
- 3) Ureditev/legalizacija statusa 1000 Romov: pridobitev rojstnih listov
- 4) Pomoč Romom pri pridobitvi poročnih listov

Ciljna skupina:

Romska populacija iz Prahove, vključno z občino Ploiesti

Aktivnosti:

- Identificiranje Romov brez osebnih izkaznic in rojstnih listov
- Ozaveščevalne akcije znotraj romske populacije na temo »Pomembnost ureditve statusa«
- Mobilne kampanje znotraj skupnosti: fotografiranje lokalnega prebivalstva preko terenske skupine (za uradne dokumente)
- Sprožitev postopkov za pridobitev rojstnih listov
- Legalizacija gradnje nekaterih hiš

Pomoč pri strateškem planiranju/urbanističnem načrtu

- Priprava urbanističnih načrtov s poudarkom na potrebah romskega prebivalstva
- Vključitev lokalnih strategij znotraj regionalne/nacionalne strategije

Podpora pri zbiranju sredstev (kot nadaljevanje svetovanja, povezovanja in usposabljanja predstavnikov):

- Manjše subvencije za financiranje manjših pobud: širjenje vodne napeljave
- Zunanji viri sredstev: Phare, REF, Habitat fir Humanity

REZULTATI

- širjenje vodne napeljave v sodelovanju z lokalno pobudo (lokalno prebivalstvo in lokalna administracija)

- novi projekti na področju: legalizacije gradenj, Phare in REF projekt za šole, nekaj boljše izobraženih vodij, začetek projekta REGENARTION v mestu Ploiesti (vključno

s področjem Mimiui), začetek projekta stanovanjske izgradnje (skupaj s Habitat for Humanity)

- opozarjanje javnosti na probleme iz področja Mimiui

OVIRE

- Slaba vključenost Romov
- Vključitev lokalne administracije (spremembe po lokalnih volitvah)
- Mainstreaming prioritet Romov znotraj lokalnih strategij
- Počasen razvoj lokalnih strategij
- Slaba angažiranost skupine romskih vodij
- Dejanska vključenost drugih etničnih skupin v program
- Pomanjkanje projektov znotraj ekonomsko razvojnega področja

NAUČENO

- Ljudje sodelujejo samo takrat, kadar je govora o konkretnih akcijah. Dolgoročni načrti so zgolj za vodje.
- Enoletni projekti so pogosto neuspešni. Potrebno jih je nadgraditi z novim projektom.
- Manjše subvencije so dober način za učenje, sodelovanje in reševanje problemov znotraj skupnosti
- Potreben je neprestan trud za zblíževanje romskih vodij in lokalnih institucij. V tem pogledu je vloga in predanost lokalnih romskih vodij bistvena.